

ΤΜΗΜΑ: ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

Ο ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΩΣ
ΜΕΣΟ ΕΠΟΥΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ
ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΕ: Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Παπαδόπουλος

Εκπόνηση Εργασίας: Ευγένιος Πανικίδης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2020

“Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.”

Ευγένιος Πανικίδης

Ευχαριστίες

Θέλω να ευχαριστήσω από καρδιάς την οικογένειά μου, που παρά τις αντιξοότητες μου παρείχε αμέριστη υποστήριξη, καθ' όλη τη διάρκεια των φοιτητικών μου χρόνων. Αναγνωρίζω πως είναι δύσκολο να ζεις υπό την ίδια στέγη με έναν τόσο αφοσιωμένο στην γνώση άνθρωπο. Ο πατέρας μου, ο ήρωας χωρίς κάπα αλλά με ροζιασμένα χέρια από τη δουλειά, ώστε να έχω τα εφόδια να κάνω τα όνειρά μου πραγματικότητα. Η μητέρα μου, η πηγή έμπνευσης και δασκάλα μου ακόμη και σήμερα, μου έμαθε να αγαπάω τα βιβλία από μικρή ηλικία. Τα αδέρφια μου, υπομονετικά, κρατώντας τις απαραίτητες ισορροπίες.

Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στους φίλους μου και συνοδοιπόρους στο ακαδημαϊκό μου ταξίδι, Νίκο Κασάμπαλη, Άρη Βελώνη, Τάσο Γκοτζαμάνη. Οι συζητήσεις μας σε συνδυασμό με τις παρατηρήσεις τους ήταν μέγιστης σημασίας για την εκπόνηση του παρακάτω έργου.

Τέλος, ευχαριστώ με όλη μου την ψυχή τους καθηγητές μου Ιωάννη Παπαδόπουλο, Ιωάννη Κωνσταντινίδη, Ηλία Κουσκουβέλη και Μάριο Βαβάτση. Για εμένα, τέσσερις άνθρωποι πρότυπα, οι οποίοι αναγνώρισαν την φιλοσοφική μου φύση και μου έδωσαν τροφή για σκέψη για το υπόλοιπο της ζωής μου. Ελπίζω η μελλοντική ακαδημαϊκή μου πορεία να σταθεί αντάξια των απαιτήσεών τους.

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	2
<u>Κεφάλαιο 1</u> Εισαγωγή.....	6
<u>Κεφάλαιο 2</u> Θεωρητικό μέρος	8
2.1 Εννοιολογική προσέγγιση, Αισθητική και Φιλοσοφία της Τέχνης	8
2.1.1 Αισθητική.....	8
2.1.2 Οι τρεις οπτικές γωνίες της αισθητικής	10
2.1.3 Ο ορισμός της τέχνης	13
2.2 Θεωρητικά παραδείγματα αισθητικής φιλοσοφίας	15
2.2.1 Ο Immanuel Kant περί αισθητικής	16
2.2.2 Ο Friedrich Wilhelm Nietzsche περί αισθητικής	19
2.2.3 Ο Theodor Adorno περί αισθητικής	21
2.3 Θεωρία Διεθνών Σχέσεων	23
2.3.1 Ο Κλασικός Ρεαλισμός του Hans Morgenthau	24
2.3.2 Ο Δομικός Ρεαλισμός του Kenneth Waltz	26
2.4 Η αισθητική στροφή των διεθνών σχέσεων	28
2.4.1 Τα σημεία κλειδί προς την αισθητική “στροφή”	32
2.4.1.1 Η ισχύς της μιμητικής	34
2.4.1.2 Η ειρωνική μίμηση	35
2.4.1.3 Η χρησιμότητα της αισθητικής θεωρίας	37
2.4.1.4 Το υποσυνείδητο της υψηλής πολιτικής	38

2.4.1.5 Τα τρία σημεία κλειδί του υποσυνείδητου στην παγκόσμια πολιτική	40
2.4.1.6 Πώς θα ριζώσει η αισθητική στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων;...	42
2.4.2 Λογοτεχνία και διεθνής πολιτική	43
2.4.2.1 Ποίηση και διεθνής πολιτική	45
2.4.2.2 Η χρήση μεταφορών στον πολιτικό λόγο	48
2.4.2.3 Η ποίηση ως μνημόνευση του παρελθόντος	49
2.4.3 Μουσική και διεθνής πολιτική	50
2.4.3.1 Η γνώση μέσω της αισθητικής και η ιδιάζουσα φύση της μουσικής ..	52
2.4.3.2 Η δυναμική ισχύς της μουσικής ως προπαγάνδας	54
2.4.4 Οι οπτικές τέχνες στη διεθνή πολιτική	56
2.4.4.1 Η ψευδαίσθηση των εικόνων και η ανάγκη για σκέψη	59
2.4.5 Pop Culture, Social Media και διεθνής πολιτική	62
2.4.5.1 Κράτος και Pop Culture	63
2.4.5.2 Η παγκόσμια πραγματικότητα μέσα από Pop Culture γυαλιά	65
2.4.6 Μελέτη περίπτωσης: Η αισθητική μετά την 11 ^η Σεπτεμβρίου 2001	66
2.4.6.1 9/11, παραπάνω από μια αμφισβήτηση ασφαλείας	67
2.4.5.2 Ξαναχτίζοντας το “σημείο 0”, η αρχιτεκτονική στην πολιτική σφαίρα	69
2.4.6.3 Η τέχνη ως εργαλείο οικοδόμησης της ειρήνης	70
<u>Κεφάλαιο 3.</u> Το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πώς οι	
τέχνες μπορούν να βοηθήσουν ενεργά στη μείωσή του	73
3.1 Τι είναι Ευρωπαϊκή Ένωση;	73

3.1.1 Το διακυβερνητικό μοντέλο	74
3.1.2 Το ομοσπονδιακό μοντέλο	76
3.1.3 Συνδυαστικά συμπεράσματα	79
3.2 Η δημοκρατία σε υπερεθνικό επίπεδο.....	80
3.2.1 Τα τρία συστατικά της δημοκρατίας	81
3.2.2 Θεωρίες περί του δημοκρατικού ελλείμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης	85
3.2.3 Η αμφισβήτηση ύπαρξης δημοκρατικού ελλείμματος	90
3.2.4 Οι διαστάσεις του δημοκρατικού ελλείμματος	91
3.3 Η αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος	95
3.3.1 Οι αρχές της επικουρικότητας και αναλογικότητας	95
3.3.2 Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών.....	98
3.4 Η αισθητική ως μέσο επούλωσης του δημοκρατικού ελλείμματος	101
3.4.1 Η σημαντικότητα της τέχνης στην δημοκρατία, τρόποι επούλωσης του δημοκρατικού ελλείμματος	102
3.4.2 Παραπάνω από ένα παιχνίδι	110
<u>Κεφάλαιο 4</u> Συμπεράσματα	116
Βιβλιογραφία	117

1. Εισαγωγή

Η επιστήμη της διεθνούς πολιτικής, ένας χώρος κυριαρχίας και ισχύος και η φιλοσοφία της τέχνης ή αισθητική φιλοσοφία, ένας τομέας της μεταφυσικής φιλοσοφίας σχετικά με το ωραίο, σε πρώτη ανάλυση φαντάζουν δύο εντελώς διαφορετικοί κόσμοι. Ωστόσο, η προσπάθεια δημιουργίας ενός ισορροπημένου αμαλγάματος ρεαλισμού και ιδεαλισμού, το οποίο θα μπορέσει να δώσει λύσεις στα δεινά της διεθνούς πολιτικής και να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ώστε να βοηθήσει την Ευρωπαϊκή Ένωση να υπερπηδήσει το δημοκρατικό έλλειμμα στον δρόμο της προς την Ομοσπονδιακή Ευρώπη, είναι ένα διαχρονικό και κρίσιμο ζήτημα για το μέλλον του διεθνούς συστήματος.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία, θα αποπειραθώ να αναδείξω την σημαντικότητα της αισθητικής θεωρίας στον σημερινό, κυριαρχούμενο από ρεαλιστικά παραδείγματα κόσμο. Θεωρώ ότι η αντιμετώπιση των διεθνών ζητημάτων με ρεαλιστικά εργαλεία, καθίσταται προβληματική μιας και δεν λύνουν ουσιαστικά τα προβλήματα του διεθνούς συστήματος. Εκτιμώ και θα προσπαθήσω να υποστηρίξω ότι η αισθητική θεωρία προσφέρει ένα νέο καινοτόμο εργαλείο-οπτική γωνία προσέγγισης των δυναμικών προκλήσεων.

Για τη σφαιρική κατανόηση του ζητήματος, αρχικά στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, θα αναλύσουμε εννοιολογικά την αισθητική θεωρία και τη φιλοσοφία της τέχνης. Εν συνεχεία, θα παρατεθούν θεωρητικά παραδείγματα περί αισθητικής μέσα από την ματιά μεγάλων φιλοσόφων. Από την Κριτική της Κριτικής Δύναμης του πατέρα της μοντέρνας φιλοσοφικής σκέψης Immanuel Kant, την αισθητική ως αναγκαιότητα για να καταφέρουμε να ζήσουμε στον στυγνό Απολλώνιο κόσμο του Friedrich Nietzsche, μέχρι την τέχνη ως καθρέφτη ελπίδας για το πώς θα μπορούσε ιδανικά να είναι ο κόσμος του Theodor Adorno. Έπειτα, θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις επικρατέστερες θεωρήσεις των διεθνών σχέσεων, κλασικό ρεαλισμό και δομικό ρεαλισμό. Η παρουσίαση τόσο της αισθητικής θεωρίας όσο και της επιστήμης των διεθνών σχέσεων μέσω των κυριάρχων θεωριών του κλάδου είναι σημαντική για την σφαιρικότερη κατανόηση των ζητημάτων που θα εκτεθούν στα κύρια κεφάλαια της εργασίας περί της σύνδεσης διεθνών σχέσεων και της τέχνης και χρήσης του πλουραλισμού της τέχνης για να καταπολεμηθεί το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης.

Κλείνοντας το θεωρητικό μέρος, θα εξάγουμε συνδυαστικά συμπεράσματα από την φιλοσοφία της αισθητικής και τις επικρατούσες θεωρήσεις διεθνών σχέσεων, σε συνδυασμό με τα έργα του Roland Bleiker περί αισθητικής στροφής των διεθνών σχέσεων, και θα παραθέσουμε την σημαντικότητα της αισθητικής θεωρίας στον τομέα της διεθνούς πολιτικής. Τέλος, θα παρατεθούν παραδείγματα τεχνών, όπως ο κινηματογράφος και η λογοτεχνία, οι οποίες βοηθούν την κατανόηση των διεθνών τεκταινόμενων με διαφορετικό τρόπο.

Στο τελευταίο μέρος της εργασίας θα αναλύσουμε το πώς η αισθητική θεωρία των διεθνών σχέσεων είναι σε θέση να βοηθήσει την Ευρωπαϊκή Ένωση να φτάσει στην πολυπόθητη ολοκλήρωση, ως εργαλείο μείωσης του δημοκρατικού ελλείμματος. Αρχικά, θα εστιάσουμε στο πολιτικό οικοδόμημα της Ένωσης, εξάγοντας συμπεράσματα σχετικά με το τι δρών είναι η Ένωση βάσει αυτού. Στην συνέχεια θα πραγματευτούμε την αξία της δημοκρατίας σε υπερεθνικό επίπεδο τις βασικές αρχές αυτής και το πώς αυτές οι αρχές χρησιμοποιούνται από τις γραμματείες περί δημοκρατικού ελλείμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, θα παρουσιάσουν χαρακτηριστικοί τεχνικοί τρόποι που η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να αντιμετωπίσει το σημαντικό αυτό ζήτημα, όπως η Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών και οι Αρχές της Επικουρικότητας και Αναλογικότητας. Επιπροσθέτως, θα αναλύσουμε την σύνδεση της τέχνης με την δημοκρατία και τους τρόπους με τους οποίους η Ένωση μπορεί να υπερβεί τον γραφειοκρατικό χαρακτήρα της και να έρθει πιο κοντά στους πολίτες της με σκοπό την αναδιαμόρφωση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας. Τέλος, θα παραθέσουμε την καινοτόμα ιδέα βάσει της οποίας το gaming είναι παραπάνω από μια απλή ενασχόληση διασκέδασης και είναι σε θέση να μας βοηθήσει να αναλύσουμε την δημοκρατία και κατ' επέκταση το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης από μια διαφορετική οπτική γωνία.

2.Θεωρητικό μέρος

2.1 Εννοιολογική προσέγγιση

Αισθητική και Φιλοσοφία της Τέχνης

Από τα πιο χαλεπά επιχειρήματα της ανθρώπινης νόησης είναι η προσπάθεια δημιουργίας απόλυτων ορισμών, βασισμένων σε αντικειμενικό υπόβαθρο, για έννοιες των οποίων η ίδια τους η δυναμική φύση τις καθιστούν σχεδόν απρόσιτες (Νίτσε 2012). Τέτοιες έννοιες, πεδία διαμάχης για αναρίθμητους επίδοξους νομούς-φιλοσόφους είναι η φιλοσοφία της τέχνης και η αισθητική¹. Όπως αναφέρει ο Richard Wollheim στο έργο του *Η τέχνη και τα αντικείμενά της* (1980), η φύση της τέχνης υπήρξε από τα πιο ασύλληπτα προβλήματα της ανθρώπινης κουλτούρας. Παρακάτω θα παρατεθούν συνοπτικά εννοιολογικά οι δύο έννοιες με μια γρήγορη ματιά στην ιστορική-φιλοσοφική τους πορεία.

2.1.1 Αισθητική

Ετυμολογικά, η λέξη αισθητική έχει τις ρίζες της στην αρχαία Ελλάδα, με ακρογωνιαίο λίθο της την λέξη «αισθάνομαι», δηλαδή δέχομαι πληροφορίες σε οποιαδήποτε μορφή και τις αντιλαμβάνομαι βάσει των αισθήσεών μου². Η σημερινή μορφή του όρου έχει ως σημείο τομής τον 18^ο αιώνα και τα γραπτά του Alexander Baumgarten (1735), ο οποίος χαρακτήρισε ως «αισθητική» την επιστήμη όπου τα αντικείμενα γίνονται κατανοητά μέσω των αισθήσεων. Η αισθητική φιλοσοφία αποτελεί κλάδο του φιλοσοφικού διαλόγου ο οποίος ασχολείται με την εννοιολογική και θεωρητική διερεύνηση της τέχνης και της αισθητικής εμπειρίας.

Locus nativitatis³ της Αισθητικής, στο φιλοσοφικό λεξιλόγιο, υπήρξε η έννοια του γούστου κατά τον 18^ο αιώνα. Τα ερωτήματα τα οποία ταλάνιζαν τους θεωρητικούς της εποχής είναι ‘τι θεωρούμε έργο τέχνης;’, ‘τα έργα τέχνης είναι

¹ Τα φιλοσοφικά ρεύματα είναι διχασμένα σχετικά με το εάν οι δύο έννοιες είναι ταυτόσημες ή όχι. Παρακάτω θα παρουσιάσουμε και τις δύο οπτικές γωνίες, ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί πως στο συγκεκριμένο έργο μεταφράζουμε τις δύο έννοιες ως ταυτόσημες.

² Στο παρόν κεφάλαιο αναλύονται οι θέσεις που παρατίθενται στο σύγγραμμα *Aesthetics: A very short introduction* του Bance Nanay (2019).

³ Μετάφραση στα ελληνικά: Τόπος γέννησης.

απαραίτητα αισθητικά αντικείμενα;’, ‘πώς μπορούμε να οριοθετήσουμε μια αισθητική στάση σε σχέση με μια πρακτική;’ και ‘πώς είναι δυνατόν να οριστεί καλύτερα και να κατανοηθεί η σχέση αισθητικής αξίας και αισθητικής εμπειρίας;’.

Αρχικά με την άνθηση της έννοιας «αισθητική» διαδραματίστηκε διαμάχη ανάμεσα στους ορθολογιστές θεωρητικούς και τους θεωρητικούς του γούστου. Τόσο η μια όσο και η άλλη πλευρά συμφωνούσαν στην ύπαρξη αρχών του ωραίου, ωστόσο πεδίο αντιπαράθεσης υπήρξε το εάν αυτές οι αρχές του ωραίου πρέπει να χρησιμοποιούνται εργαλειακά, για να κρίνουμε αν κάτι είναι όμορφο ή όχι.

Οι ορθολογιστές εξέφραζαν την άποψη πως μπορούμε να κρίνουμε αν κάτι είναι όμορφο χρησιμοποιώντας την λογική μας. Ως λογική νοούνταν για εκείνους η διαδικασία κατά την οποία το έλλογο άτομο κρίνει αν κάτι είναι αρεστό ή όχι, βάσει του αν το προς κρίση αντικείμενο πληροί ορισμένα χαρακτηριστικά εννοιών με την βοήθεια της χρήσης αρχών. Η προαναφερθείσα τυποποίηση της σκέψης υπήρξε κυρίαρχη για μεγάλο χρονικό διάστημα, με κύρια πηγή έμπνευσης την μαθηματική λογική-μέθοδο του Ρενέ Ντεκάρτ (2016).

Ενάντια σε αυτή τη διανοητική τυποποίηση, Βρετανοί θεωρητικοί, υπό το πρίσμα του εμπειρισμού, προσπάθησαν να δομήσουν αισθησιοκρατικές θεωρίες ή θεωρίες περί γούστου. Βασική θέση των αισθησιοκρατικών θεωριών υπήρξε το ότι δεν υπάρχουν λογικά βήματα να ακολουθηθούν ώστε να κρίνουμε αν ένα ποίημα, ένα θεατρικό έργο ή ένας πίνακας είναι όμορφος. Για τους αισθησιοκράτες θεωρητικούς αυτό που μας οδηγεί στο συμπέρασμα του ωραίου είναι η αίσθηση η οποία μας προξενεί το έργο τέχνης και όχι η ακολουθία λογικών διατυπώσεων.

Η πολυπλοκότητα της φύσης της ίδιας της τέχνης ήταν ωστόσο καταφύγιο της ορθολογιστικής λογικής. Πώς γίνεται να κρίνεις κάτι τόσο πολύπλοκο δίχως τη χρήση διανοητικής επεξεργασίας, δηλαδή τη χρήση αρχών και χαρακτηριστικών; Την απάντηση στο ερώτημα έδωσαν οι Hutcheson, Hume και Reid ξεχωρίζοντας τη διαδικασία προπαρασκευαστικής κατανόησης της υλικής διάστασης ενός έργου τέχνης και τη μετέπειτα κρίση αυτού του έργου τέχνης, αφότου έχει κατανοηθεί. Έτσι, οι αισθησιοκράτες θεωρητικοί έθεσαν το γούστο ως “έκτη-εσωτερική” αίσθηση πέραν από τις πέντε “εξωτερικές” αισθήσεις, ακοή, όσφρηση,

γεύση, αφή και όραση. Απλούστερα, η κατανόηση της δομής ενός έργου έγκειται στις εξωτερικές αισθήσεις, ενώ η κρίση αυτού στο γούστο.

Ακόμη, στο πέρασμα των χρόνων, η αισθησιοκρατική σχολή σκέψης ήρθε σε αντιπαράθεση και με τη σχολή του εγωκεντρισμού. Ο εγωκεντρισμός υπήρξε βασική θέση της Χομπεσιανής λογικής. Ο Χομπς υποστήριζε πως για να κρίνουμε μια πράξη ως ενάρετη θα πρέπει να μας προσφέρει ευχαρίστηση, διότι εξυπηρετεί τα συμφέροντά μας. Απόλυτο συμφέρον του ανθρώπου, κατά τον Χομπς, είναι η ασφάλεια ώστε να μην οδηγηθεί πίσω στον ατέρμονα πόλεμο της φυσικής του κατάστασης, λόγω της φαύλης του φύσης.

Στον αντίποδα μοραλιστές φιλόσοφοι, όπως οι Hutcheson και Hume, υιοθέτησαν την οπτική γωνία πως η κριτική της αρετής συνδέεται με την κριτική του ωραίου, διότι κρίνουμε την αρετή βάσει των αισθήσεών μας από τον βαθμό ευχαρίστησης που μας προξενεί. Ωστόσο, κρίνουμε το ωραίο δίχως να το παραλληλίζουμε με το προσωπικό μας συμφέρον. Συμπερασματικά, το ίδιο μπορεί να συμβεί στην κρίση μας περί αρετής.

Ενδιαφέρουσα υπήρξε η θέση του Kant, ο οποίος υπογράμμισε την διαφορά ανάμεσα στην αισθητική και την ηθική. Ο Kant απομακρύνεται από την Χομπεσιανή λογική της ιδιοτέλειας των ηδονών, σημειώνοντας πως όταν λέμε πως μια ηδονή είναι συμφέρουσα, εννοούμε πως υπάρχει στην σφαίρα της επιθυμίας να δράσουμε. Αυτή η επιθυμία για δράση παράγεται μέσα από την θετική κρίση μας περί ηδονής. Ωστόσο, το να κρίνουμε ένα έργο τέχνης σε μια κλίμακα όμορφου-άσχημου δεν δημιουργεί καμία ανάγκη για δράση. Η δράση του έλλογου ατόμου σχετικά με την κρίση της τέχνης τελειώνει με την ίδια την κρίση.

Συμπερασματικά, οι θεωρητικοί της περιόδου γέννησης της αισθητικής στον φιλοσοφικό λόγο πολέμησαν, τον 18^ο αιώνα, τον ορθολογισμό περί του ωραίου, θέτοντας την ομορφιά σε διαισθητικό υπόβαθρο.

2.1.2 Οι τρεις οπτικές γωνίες της αισθητικής

Ο Jerrold Levinson στο σύγγραμμά του *The Pleasures of Aesthetics: Philosophical Essays* (1996), υποστηρίζει πως η αισθητική φιλοσοφία μπορεί να

προσεγγιστεί και να κατανοηθεί από τρεις οπτικές γωνίες. Η πρώτη οπτική γωνία σχετίζεται με τις διαδικασίες της τέχνης και τα αντικείμενα αυτής, τη διαδικασία δημιουργίας καλλιτεχνημάτων ή κριτικής αυτών και τα ίδια τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα. Η δεύτερη πραγματεύεται τις αισθητικές πτυχές των καλλιτεχνικών δημιουργημάτων, ιδέες όπως η ομορφιά και ο δυναμισμός. Η τρίτη οπτική γωνία σχετίζεται με την αισθητική εμπειρία και το πώς μπορούμε να τη βιώσουμε στο έπακρο.

Οι τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες έχουν αλληλεπικαλυπτόμενες σχέσεις μεταξύ τους. Για παράδειγμα, η τέχνη μπορεί να εκληφθεί ως μια διαδικασία κατά την οποία ο άνθρωπος έχει ως στόχο του την δημιουργία αντικειμένων που έχουν αισθητικές ιδιότητες ή που είναι σε θέση να προσφέρουν στο κοινό ιδιαίτερες αισθητικές εμπειρίες. Ακόμη, οι αισθητικές ιδιότητες θα μπορούσαν να εκληφθούν ως εκείνες που υπάρχουν στα έργα τέχνης ή εκείνες προς τις οποίες στοχεύει η αισθητική εμπειρία. Επιπροσθέτως, η αισθητική εμπειρία θα μπορούσε να εκληφθεί ως το είδος εμπειρίας που σχετίζεται αποκλειστικά με την εκτίμηση έργων τέχνης ή των αισθητικών ιδιοτήτων των αντικειμένων, είτε φυσικών, είτε φτιαγμένων από τον άνθρωπο. Οι τρεις αντιλήψεις σχετίζονται μεταξύ τους υπό την άποψη πως η τέχνη στη δημιουργική και κατανοητική της διάσταση παρέχει την πλουσιότερη και πιο ποικίλη αρένα για την εκδήλωση αισθητικών ιδιοτήτων και την κατοχή αισθητικών εμπειριών.

Η πρώτη οπτική γωνία αυτή της τέχνης κατά τον Γερμανό φιλόσοφο Immanuel Kant (2013) σχετίζεται άμεσα με την αντιληπτή μορφή των έργων τέχνης. Ο Kant υποστηρίζει πως η ομορφιά των αντικειμένων, τόσο των καλλιτεχνημάτων όσο και της φύσης, συνίσταται στην ικανότητά τους να διεγείρουν την ελευθερία των γνωστικών ικανοτήτων βάσει των καθαρών μορφών που σχηματίζουν, χρονικά και χωρικά και δίχως τη διαμεσολάβηση εννοιών εκλογίκευσης. Άγγλοι θεωρητικοί του 18^{ου} αιώνα όπως οι Clive Bell (2011) και Roger Fry (2011) υιοθέτησαν την προαναφερθείσα άποψη του Kant, υποστηρίζοντας πως η κατοχή χωρικής μορφής είναι μονόδρομος για ένα δημιούργημα ώστε να χαρακτηριστεί ως τέχνη.

Μια διαφορετική άποψη σχετικά με το τι είναι τέχνη υποστηρίζει πως τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα είναι δίοδοι έκφρασης και επικοινωνίας για σκέψεις, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να εκδηλωθούν στην πληρότητά τους με καλύτερο τρόπο.

Συγκεκριμένα, ο Ιταλός φιλόσοφος Benedetto Croce, στο βιβλίο του *Aesthetic as Science of Expression and General Linguistic* (2012), υποστηρίζει πως η ουσία της τέχνης εντοπίζεται στην έκφραση συναισθημάτων, παραλληλίζοντας την αξία των έργων τέχνης με αυτή του ανθρώπινου λόγου, με τη λογική πως και οι δυο έννοιες λειτουργούν υπέρ της έκφρασης. Με αυτό τον τρόπο, μέσω της καλλιτεχνικής δημιουργίας, το άτομο είναι σε θέση να προβάλλει τον εσωτερικό-ψυχολογικό του κόσμο στην πιο ατόφια μορφή του.

Ακόμη, ο Πλάτων στο έργο του *Πολιτεία* αναφέρει πως οι τέχνες είναι μιμητικές. Συγκεκριμένα, οι τέχνες είναι πλήρως οντολογικά εξαρτημένες από αντανάκλασεις καθημερινών-απτών αντικειμένων των οποίων είναι υποδεέστερες. Συνεπώς οι τέχνες είναι μια απεικόνιση-αντανάκλαση, αντανάκλαση μιας ιδέας. Επομένως, οι τέχνες δεν μπορούν να προσφέρουν γνώση στο υποκείμενο, διότι η κατανόηση των ιδεών γίνεται μονάχα μέσω της σκέψης αυτών. Για τον Πλάτωνα, το ωραίο δεν βρίσκεται στις τέχνες, τις οποίες εντάσσει στα κατώτερα στρώματα της ανθρώπινης ψυχής. Η πλατωνική ιδέα του ωραίου είναι ακραία μεταφυσική και συνδέεται περισσότερο με τον έρωτα.

Τέλος, σε ότι αφορά τον ορισμό της τέχνης ως την πρώτη οπτική γωνία της αισθητικής, μερικά νεότερα κύματα σκέψης θεωρούν την τέχνη ως μια διαδικασία, η οποία στοχεύει αποκλειστικά στη δημιουργία όμορφων αντικειμένων που κατασκευάζονται περίτεχνα από τους δημιουργούς τους ώστε να κερδίσουν τον θαυμασμό του κοινού (Sparshott 1982). Επιπροσθέτως, αξιοσημείωτη είναι η άποψη η οποία διαμορφώθηκε από τον Noel Carroll (1999) στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, πως ως τέχνη μπορούμε να θεωρήσουμε κάθε δραστηριότητα η οποία είναι ιστορικά αναγνωρίσιμη ως τέχνη, μέσω της σύνδεσής της με προηγούμενες δραστηριότητες καλλιτεχνικής φύσης ή η σχέση της με αντικείμενα των οποίων το αισθητικό status quo υφίσταται διαχρονικά.

Η δεύτερη οπτική γωνία της αισθητικής κατά τον Jerrold Levinson (1996), είναι η αισθητική που συλλαμβάνεται ως η μελέτη των αισθητικών ιδιοτήτων. Κατά τον ίδιο οι αισθητικές ιδιότητες είναι αντιληπτές ή παρατηρήσιμες ιδιότητες, ανάλογες με την αισθητική αξία των καλλιτεχνημάτων τα οποία τις κατέχουν. Μερικές από τις αισθητικές ιδιότητες που έχουν κυριαρχήσει στον φιλοσοφικό διάλογο είναι να απαιτείται γούστο για την κρίση των καλλιτεχνημάτων, να έχουν μια

αξιολογητική πτυχή, να προσφέρουν ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια με την χρήση απλού στοχασμού, να απαιτούν φαντασία για την απόδοσή τους και να είναι το επίκεντρο της αισθητικής εμπειρίας. Σύγκλιση υπάρχει στις έννοιες οι οποίες χαρακτηρίζουν τις αισθητικές ιδιότητες των έργων τέχνης. Λέξεις όπως όμορφο, άσχημο, δυναμικό και αρμονικό είναι έννοιες οι οποίες χαρακτηρίζουν τις αισθητικές ιδιότητες όταν κατανοηθούν μεταφορικά. Η σύνδεση αισθητικών ιδιοτήτων και εκφραστικών ιδιοτήτων μας δείχνουν πως και οι δεύτερες αποτελούν μέρος της αισθητικής εμπειρίας (Carroll 2001).

Η τρίτη οπτική γωνία της αισθητικής είναι αυτή της αισθητικής εμπειρίας. Η αισθητική που συλλαμβάνεται ως η μελέτη διακριτών εμπειριών ή καταστάσεων του νου, είτε συμπεριφορών, αντιλήψεων ή συναισθημάτων, καθίσταται αισθητική εμπειρία όταν το υποκείμενο τίθεται σε μια κατάσταση ανασφάλειας, μη μπορώντας με την χρήση της λογικής να κατανοήσει στην πληρότητά του το καλλιτεχνικό δημιούργημα. Η αισθητική εμπειρία καθίσταται ξεχωριστή από τις υπόλοιπες ανθρώπινες εμπειρίες λόγω της πέραν της λογικής φύσης της (Levinson 1996).

2.1.3 Ο ορισμός της τέχνης

Ετυμολογικά, η λέξη τέχνη μπορεί να εντοπιστεί τόσο στην ελληνική (τέχνη) όσο και στην λατινική (ars) γλώσσα, η ρίζα της οποίας εντοπίζεται στην αγγλική λέξη art. Η λέξη «τέχνη» μπορεί να συμπεριλάβει μεγάλο εύρος εννοιών, όπως καλές τέχνες (beaux arts) και φιλελεύθερες τέχνες (liberal arts). Ακόμη και στην προσπάθεια ομαδοποίησης των τεχνών υπάρχει αμφισημία. Αρχικά, σε οποιαδήποτε νοηματική κοινότητα και αν καταχωρίσουμε έναν αριθμό τεχνών, οι διακριτές διαφορές μεταξύ τους, εκ φύσεως και εκ τεχνικής, εμποδίζουν την ομαδική ονοματοδοσία. Επιπροσθέτως, η χρήση της λέξης «τέχνη» μπορεί ταυτόχρονα να σηματοδοτεί το παρασκεύασμα μια διαδικασίας και την ίδια την διαδικασία.

Ο Αμερικανός θεωρητικός Morris Weitz, στο σύγγραμμά του *Philosophy of the arts* (1964), υποστηρίζει πως ο ορισμός της τέχνης, ο οποίος έχει δοθεί από θεωρητικούς όπως ο Tolstoy και ο Bell, είναι στην πραγματικότητα συγκεκριμένες συστάσεις υπέρ συγκεκριμένων ειδών τέχνης και δεν εξηγούν επαρκώς το φαινόμενο

της τέχνης με οποιαδήποτε αξίωση περιγραφικής επάρκειας. Ο Weitz δικαιολογεί την παραπάνω κατάσταση σε δύο λόγους. Πρώτον, η αξιολογητική φύση των καλλιτεχνημάτων είναι, αν και λανθασμένα για τον ίδιο, συνδεδεμένη με τον ορισμό της τέχνης. Δεύτερον, η έννοια της τέχνης είναι εγγενώς ανοιχτή και επομένως η δυναμική φύση της κάνει δύσκολο έναν ενιαίο ορισμό. Συνεπώς, για τον Weitz δεν υπάρχει ένας καθολικός ορισμός του τι είναι τέχνη και όλα τα εκθέματα τα οποία αποκαλούνται τέχνη στην καλύτερη περίπτωση έχουν μια ελάχιστη ομοιότητα μεταξύ τους.

Τα επιχειρήματα του Morris Weitz σχετικά με την ανοιχτή προς ορισμό τέχνη είναι πως η έννοια της δημιουργικότητας η οποία είναι αδιαχώριστη από την ιδέα της τέχνης, καταδικάζει αυτομάτως σε αποτυχία κάθε προσπάθεια να περιοριστεί σε έναν παγιωμένο ορισμό. Επίσης, τα σύνορα μεταξύ των διαφόρων μορφών τέχνης είναι σε μια συνεχόμενη εξέλιξη, συνεπώς το ίδιο ισχύει και για τον ευρύτερο ορισμό της τέχνης. Έτσι θα είναι μάταιο να προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε έναν ορισμό. Ο Jerrold Levinson (1996) αντιτίθεται στις απόψεις του Weitz περί τέχνης αντικρούοντας τα επιχειρήματά του. Σχετικά με το πρώτο επιχείρημα, υποστηρίζει πως το γεγονός ότι η δημιουργικότητα πρέπει να επιτρέπεται να χαρακτηρίζει την καταρχήν μεταβαλλόμενη φύση της τέχνης και συνεπάγεται ότι η δημιουργικότητα πρέπει να χαρακτηρίζει την ίδια την έννοια της τέχνης με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτρέπει τη δυνατότητα ορισμού. Σχετικά με το δεύτερο επιχείρημα, υπογραμμίζει πως το γεγονός ότι τα όρια μεταξύ των ειδών τέχνης μπορεί να είναι ρευστά, επίσης δεν συνεπάγεται ότι η έννοια της τέχνης που τα περιλαμβάνει όλα πρέπει να είναι ομοίως ρευστή, διότι το τι θεωρείται τέχνη είναι πολύ ευρύτερο από τα μεμονωμένα είδη τέχνης.

Ως αντίλογος στη θέση του Weitz αναδείχθηκαν οι θεσμικές θεωρίες περί τέχνης, οι οποίες υποστήριζαν πως η μη-πρόδηλη σχέση ενός δημιουργήματος με το κοινωνικό πλαίσιο είναι αυτό που το χαρακτηρίζει ως τέχνη και όχι οι παρατηρήσιμες ιδιότητές του. Σύμφωνα με τον Arthur Danto (2014), ένα έργο τέχνης είναι ένα αντικείμενο το οποίο σχετίζεται με ένα υπόβαθρο της κριτικής θεωρίας, αυτό το ονόμασε 'The Artworld'. Τα έργα τέχνης λοιπόν σηματοδοτούνται βάσει της σχέσης που έχουν με τον κοινωνικό περίγυρό τους το 'artworld'. Ο φιλόσοφος George Dickie (1997), επηρεασμένος από τον Danto, υποστηρίζει πως ένα έργο τέχνης είναι ένα

δημιούργημα το οποίο δημιουργήθηκε ώστε να παρουσιαστεί στον κοινωνικό περίγυρο-‘artworld’. Το ‘artworld’ χρησιμοποιείται και αναγνωρίζεται ως θεσμός ξέχωρος από τα έργα τέχνης σε σχέση με αυτό, για να μην προκύψει φαύλος κύκλος.

Μια πιο ιστορικοκεντρική οπτική γωνία σχετικά με τον ορισμό της τέχνης παρουσιάστηκε από τον Jerrold Levinson στο βιβλίο του *Aesthetic Pursuits: Essays in Philosophy of Art* (2017). Σύμφωνα με τον Αμερικανό ακαδημαϊκό, έργο τέχνης χαρακτηρίζεται οτιδήποτε έχει ιστορικά υιοθετηθεί και χρησιμοποιηθεί ως τέχνη. Η ιστορική οπτική γωνία συμφωνεί με τις θεσμικές θεωρίες περί τέχνης στο ότι δεν εντοπίζουν την έννοια της τέχνης στις εγγενείς ιδιότητες του αντικειμένου, ωστόσο διαφωνεί στο ότι δεν θεωρεί σημαντική την σύνδεση των καλλιτεχνημάτων με τον κοινωνικό περίγυρο, αλλά ανάγει ως μείζονος σημασίας την σύνδεση που έχει ένα αντικείμενο με την ως εκείνη την στιγμή ιστορία του τι θεωρείται τέχνη, μια σύνδεση που υποστηρίζει πως γίνεται υποσυνείδητα από τον ίδιο τον καλλιτέχνη. Ο Levinson συμπεραίνει πως ο ιστορικός ορισμός δεν έχει αναδρομική δομή, αφήνοντας χώρο για την φαντασία να δημιουργήσει νέες μορφές τέχνης, και με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετείται τόσο η ανάγκη ορισμού της τέχνης όσο και η δυναμική φύση της έννοιας.

2.2 Θεωρητικά παραδείγματα αισθητικής φιλοσοφίας

Έχοντας αναλύσει ετυμολογικά τις έννοιες της αισθητικής φιλοσοφίας και της τέχνης, μέσα από ένα ιστορικό ταξίδι στην περίοδο εισαγωγής των εννοιών στο φιλοσοφικό λεξικό, γίνεται γρήγορα κατανοητό το επίπεδο δυσκολίας στη δημιουργία ενός καθολικού ορισμού σε αντικειμενικό υπόβαθρο. Για την σφαιρικότερη κατανόηση τόσο της έννοιας της «αισθητικής» όσο και των θέσεων οι οποίες αναπτύσσονται στο κεντρικό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας σχετικά με την αισθητική στροφή των διεθνών σχέσεων είναι ορθό να αναλύσουμε τις απόψεις σπουδαίων θεωρητικών, οι οποίοι ασχολήθηκαν εξονυχιστικά με το ζήτημα. Στο

παρακάτω κεφάλαιο θα αναλυθούν οι απόψεις περί αισθητικής των Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche και Theodor Adorno⁴.

2.2.1 Ο Immanuel Kant περί αισθητικής

Ένας από τους κορυφαίους στοχαστές όλων των εποχών, ο οποίος με το έργο του δεν άφησε ανεπηρέαστη καμία πλευρά της σημερινής δυτικής σκέψης, φιλοσοφίας και ζωής, ο Immanuel Kant, χωρίς να απομακρυνθεί καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του από την πόλη στην οποία γεννήθηκε, το Königsberg (την πρωτεύουσα της τότε Ανατολικής Πρωσίας), κατάφερε να αλλάξει την ροή της ηθικής, μεταφυσικής και αισθητικής φιλοσοφίας.

Οι απόψεις του Kant σχετικά με την αισθητική καταγράφονται στο βιβλίο του *Η Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (1790)⁵. Το σύγγραμμα αποτελεί την τρίτη και τελευταία κριτική του Γερμανού φιλοσόφου μετά τα *Η Κριτική του Καθαρού Λόγου* (1781) και *Η Κριτική του Πρακτικού Λόγου* (1788). Το σύγγραμμα χωρίζεται σε δύο κομμάτια, την *Κριτική της Αισθητικής Κρίσης* και την *Κριτική της Τελεολογικής Κρίσης*. Στο πρώτο πραγματεύεται την ιδέα του ωραίου-μεγαλειώδους και της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ενώ στο δεύτερο πραγματεύεται το κατά πόσο το έλλογον κατανοεί την φύση και τις φυσικές επιστήμες.

Για να κατανοήσουμε τα όσα γράφει ο Γερμανός θεωρητικός περί αισθητικής, πρώτα θα πρέπει να κατανοήσουμε το πώς ορίζει την ικανότητα της Κριτικής, μιας και η αισθητική στο έργο χρησιμοποιείται ως μέρος της Δύναμης της Κριτικής. Ο Kant εισάγει την έννοια της κριτικής στο βιβλίο του *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, ωστόσο την αναλύει στην *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* όπου θέτει τις ικανότητες και τα όριά της.

Η κριτική έχει δύο οπτικές γωνίες, δύο ικανότητες, την καθοριστική και την αναστοχαστική. Η καθοριστική ικανότητα λειτουργεί υπό την αρχή της

⁴ Η επιλογή των εξής τριών φιλοσόφων έγινε βάσει έρευνας του έργου, της σημαντικότητας αυτού και της γενικής αποδοχής/σεβασμού που λαμβάνουν στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Επίσης, η σειρά ανάλυσης απαντά τόσο στο χρονολογικό κριτήριο όσο και στην φιλοσοφική συνέχεια των σκέψεων.

⁵ Στο παρόν υποκεφάλαιο θα αναλυθούν οι απόψεις του Immanuel Kant περί αισθητικής όπως αυτές παρουσιάζονται στο σύγγραμμά του *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (2013). Ακόμη, ως βοηθητικές βιβλιογραφικές πηγές χρησιμοποιήθηκαν τα συγγράμματα *Kant's Life and Thought* (1983) του Ernst Cassirer και το *The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason* (2018) του Peter Strawson.

κατανόησης του αντικειμένου, ενώ η αναστοχαστική είναι αυτόνομη και ορίζεται ως η εύρεση του καθολικού μέσα από το ατομικό. Η αναστοχαστική ικανότητα της κριτικής είναι άκρως σημαντική για τον Kant και χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους. Επιτρέπει στον άνθρωπο να μεταφράσει τον φυσικό νόμο σε εμπειρικό, να ταξινομήσει τα διάφορα φυσικά είδη και ακόμη να διαμορφώσει εμπειρικά δημιουργήματα. Βάσει των παραπάνω, ο φιλόσοφος καταλήγει πως η αναστοχαστική κριτική είναι ακρογωνιαίος λίθος της αισθητικής κριτικής, δηλαδή της κριτικής του τι είναι ωραίο. Η σύνδεση αναστοχαστικής κριτικής και ωραίου γίνεται εντονότερη μιας και ικανότητα της αναστοχαστικής κριτικής είναι εκείνη που μας προσφέρει το συναίσθημα της απόλαυσης όταν αντικρίζουμε κάτι ωραίο.

Η αισθητική κριτική λοιπόν, είναι κριτική βασισμένη σε συναισθήματα απόλαυσης, χαράς ή λύπης. Όταν ο Kant αναφέρεται σε αισθητική κρίση εννοεί την κριτική του ωραίου, του μεγαλειώδους. Υπάρχουν, σημειώνει, αγνές και μη αγνές κριτικές του ωραίου και αυτό είναι που διαχωρίζει ορισμένες τέχνες σε “καλές” τέχνες. Σημαντική δεν είναι μονάχα η κριτική της τέχνης, αλλά και η παραγωγή καλλιτεχνικών επιτευγμάτων άξιων καθαρής κριτικής.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου, ο Kant επιχειρεί να αναδείξει τις διαφορές που θέτουν την κριτική περί ωραίου ως μιας ξεχωριστής κριτικής από τις υπόλοιπες. Υπογραμμίζει πως η χρήση της λέξης «ωραίο» δεν συνδέεται άμεσα με την κριτική περί ωραίου, για παράδειγμα το να πούμε πως ένα λουλούδι είναι όμορφο δεν είναι κριτική του ωραίου αλλά μια λογική κρίση βάσει της αισθητικής.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου χωρίζεται σε τέσσερα κομμάτια, τα οποία ο Kant ονομάζει “ουσιώδη σημεία καλαισθητικής κρίσης”:

Στο πρώτο, “ουσιώδες σημείο της καλαισθητικής κρίσης κατά το ποιόν”, αναφέρει πως η κριτική του ωραίου γίνεται βάσει συναισθημάτων, είτε ευχαρίστησης είτε λύπης. Ο φιλόσοφος θεωρεί πως η κρίση του ωραίου και η ανάγκη-επιθυμία για δράση απόκτησης του αντικειμένου είναι ασύνδετα μεταξύ τους. Η βάση της κριτικής του ωραίου είναι τα συναισθήματα του υποκειμένου και όχι η αντικειμενική υπόσταση του αντικειμένου. Ως ακόλουθο, η κριτική του ωραίου είναι διαφορετική από κριτικές βασισμένες σε γνωστικές κρίσεις της αντίληψης. Συμπερασματικά, κατά την σύγκριση των τριών ειδικώς διαφορετικών ειδών της αρεσκείας, της κρίσης του

ωραίου, της κρίσης του αποδεκτού⁶ και της κρίσης του καλού, οι οποίες έχουν να κάνουν με συναισθήματα, η κρίση του ωραίου είναι ξεχωριστή, διότι επιθυμία και κριτική είναι ασύνδετες έννοιες.

Στο δεύτερο, “ουσιώδες σημείο της καλαισθητικής κρίσης κατά το ποσόν”, υποστηρίζεται πως το ωραίο στέκει ως αντικείμενο μιας καθολικής αρεσκείας. Δηλαδή, όταν μια κρίση περί ομορφιάς ληφθεί για ένα αντικείμενο, το δρών υποκείμενο το οποίο έκανε την κρίση θεωρεί πως η κρίση του είναι κοινώς αποδεκτή-έγκυρη, δίχως αυτή η κρίση να είναι συμβατή με έννοιες. Οι κρίσεις περί του ωραίου, παρά την καθολική τους συμβατότητα δεν υπακούουν σε κανόνες. Η ομορφιά του αντικειμένου λοιπόν βασίζεται σε μια απροσδιόριστη ιδέα. Αυτή η καθολικότητα της κριτικής του ωραίου το διακρίνει για ακόμη μια φορά από τις άλλες δύο κρίσεις, του αποδεκτού και του καλού, διότι βάσει της μη σύνδεσης κρίσης του ωραίου και θέλησης, όταν κάποιος λέει πως κάτι είναι όμορφο, δεν συνδέεται άμεσα με την επιθυμία του όλοι οι υπόλοιποι άνθρωποι να υιοθετήσουν την κρίση του.

Στο τρίτο, “ουσιώδες σημείο της καλαισθητικής κρίσης κατά την αναφορά των σκοπών, η οποία εξετάζεται σε αυτές”, πλάθεται ο έντονα συνδεδεμένος με την σκέψη στην παραπάνω παράγραφο στοχασμός, πως οι κρίσεις του ωραίου δεν προϋποθέτουν κάποιο σκοπό ύπαρξης που πρέπει να ικανοποιήσει το αντικείμενο. Τα αντικείμενα υπό κρίση έχουν μονάχα μια οιονεί σκοπιμότητα, η οποία γίνεται κατανοητή τόσο από την φύση του αντικειμένου όσο και από την φαντασιακή χρήση του αντικειμένου.

Στο τέταρτο, “ουσιώδες σημείο της καλαισθητικής κρίσης κατά τον τρόπο της αρέσκειας για τα αντικείμενα”, οι κρίσεις του ωραίου εμπεριέχουν την έννοια της αναγκαιότητας. Αυτό έρχεται ως συνέχεια του δεύτερου “ουσιώδους σημείου της καλαισθητικής κρίσης”, η καθολικότητα της κρίσης δεν συνδέεται με την υιοθέτηση της κρίσης αλλά με την ανάγκη υιοθέτησής της. Με απλά λόγια, υπάρχει μια αναγκαία κανονιστική σχέση ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο. Αυτή η αναγκαιότητα, όπως η καθολικότητα του δεύτερου κομματιού, δεν υπακούει σε κανόνες ή αρχές. Η αναγκαιότητα έχει ως βάση την κοινή λογική, όπου η

⁶ Ως κρίση του αποδεκτού νοείται, με απλά λόγια, η παραδοχή πως κάτι αρέσει στο υποκείμενο πχ. φαγητό ή ποτό.

υποδειγματική κρίση ενός ατόμου λειτουργεί ως οδηγός για το πώς πρέπει να κρίνουμε με συναισθήματα και όχι με κανόνες ή αρχές.

Με μια πρώτη ανάγνωση των προαναφερθέντων θα μπορούσαμε να πούμε πως ο Kant παίρνει μια ουδέτερη στάση στην κόντρα ανάμεσα σε εμπειριστές όπως ο Hume και ορθολογιστές όπως οι Meier και Baumgarten κατά τον 18^ο αιώνα. Ο λόγος είναι πως από την μια αναφέρει πως οι κρίσεις περί ωραίου είναι βασισμένες στα συναισθήματα και δεν υπάγονται σε κριτήρια ή αρχές, ο οποίος ισχυρισμός συμφωνεί με τα όσα έλεγε ο Hume. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, οι κρίσεις περί ομορφιάς δεν περιλαμβάνουν μέσα τους την επιθυμία για δράση. Σε αυτό ακριβώς βρίσκεται η τομή του Kant, ο οποίος πιστεύει πως υπάρχει ένας “τρίτος δρόμος” στην κόντρα εμπειριστών και ορθολογιστών. Ο Γερμανός φιλόσοφος επιμένει πως η κριτική περί ωραίου βασίζεται σε συναισθήματα και στην διεκδίκηση της καθολικής εγκυρότητας.

2.2.2 Ο Friedrich Wilhelm Nietzsche περί αισθητικής

Ο Friedrich Wilhelm Nietzsche ήταν Γερμανός φιλόσοφος, συνθέτης, ποιητής, κοινωνικός κριτικός και φιλόλογος. Ο Nietzsche, αν και είναι ένας από τους φιλοσόφους οι οποίοι ασχολήθηκαν έντονα με την τέχνη, ας μην ξεχνάμε πως ο ίδιος χαρακτήριζε τον εαυτό του ως ποιητή και συνθέτη έχοντας κάνει προσπάθειες και στους δύο κλάδους, δεν έγραψε κάποιο βιβλίο απολύτως αφιερωμένο στην τέχνη⁷.

Για τον Γερμανό φιλόσοφο, η ζωή δεν μπορεί να γίνει υποφερτή μονάχα με την αλήθεια. Η τέχνη είναι το συστατικό το οποίο κάνει την ύπαρξη άξια και θελκτική να την ζήσει κάποιος. Συμπερασματικά, η ζωή είναι το αμάλγαμα ειλικρίνειας και τέχνης, αλήθειας και ψευδαίσθησης. Η ψευδαίσθηση της τέχνης όχι μόνο κάνει την ζωή υποφερτή, αλλά κάνει δυνατή την ύπαρξη της ίδιας της αλήθειας.

Ο Nietzsche υποστηρίζει πως μέσω των καλλιτεχνικών δημιουργημάτων, το άτομο μπορεί να εμπνευστεί την ομορφιά ακόμη και μέσα σε έναν άσχημο κόσμο. Τα αισθητικά χαρακτηριστικά είναι αυτά που, κατά τον θεωρητικό, κάνουν την ζωή

⁷ Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται ως πρωτογενής πηγή τα συγγράμματα του Friedrich Nietzsche *Η Γέννηση της Τραγωδίας*, *The Gay Science* και *Πέρα από το Καλό και το Κακό*. Ως βοηθητικό σύγγραμμα χρησιμοποιήθηκε το *Nietzsche: A Philosophical Biography* του Safranski Rudiger.

αξιοθαύμαστη. Το άτομο θα πρέπει με καλλιτεχνική ακρίβεια να δώσει ένα στυλ στην ζωή του μέσω της αισθητικής του. Απλούστερα, ο καθένας θα πρέπει να επεξεργαστεί το ίδιο του το είναι όπως είναι διαμορφωμένο βάσει των εμπειριών του, με τέτοιο τρόπο ώστε να το καταστήσει θελκτικό για τον ίδιο.

Η σύνδεση αλήθειας και αυταπάτης, τέχνης και ειλικρίνειας είναι μονόδρομος, για τον Γερμανό φιλόσοφο. Συγκεκριμένα, αν δεν υπήρχαν τέχνες και ως κυρίαρχη έννοια στον κόσμο θεωρούνταν μονάχα η αλήθεια, τότε ο κόσμος θα μας δημιουργούσε την αίσθηση αντιπάθειας προς την ίδια την ζωή και αυτό γιατί μέσω την επιστήμης το άτομο θα ανακάλυπτε πως τα λάθη της ύπαρξης είναι προϊόν ανθρώπινης γνώσης και ύπαρξης. Η τέχνη λειτουργεί ως ισορροπητική δύναμη της ζωής μεταξύ της Απολλώνιας και Διονυσιακής πλευράς του ανθρώπου και αυτό διότι το κυνήγι της αλήθειας του επιστημονικού κλάδου οδήγησε την ανθρωπότητα σε μια πικρή αλήθεια για την ίδια, πως η δημιουργία μιας έννοιας όπως η ειλικρίνεια μας κάνει να συνειδητοποιήσουμε πως ποτέ δεν θα είναι ικανός ο άνθρωπος να ανταποκριθεί στις αξίες της έννοιας την οποία δημιούργησε. Συμπερασματικά, η σύγκρουση τέχνης και αλήθειας είναι αυτή που δίνει αξία στην ζωή.

Το να δηλώνει κάποιος πως ζει την ζωή δημιουργικά μεταφράζεται για τον Nietzsche πως ζει την ζωή ως καλλιτέχνης. Μια πιο συγκεκριμένη ανάγνωση του *Η Γέννηση της Τραγωδίας* κάνει τα πράγματα ξεκάθαρα. Για τον φιλόσοφο, υπάρχουν δύο αντικρουόμενες δημιουργικές δυνάμεις, η Απολλώνια και η Διονύσια. Η πρώτη είναι η δύναμη της ορθολογικής σκέψης και δράσης, ενώ η δεύτερη η συναισθηματική-αισθητική πτυχή των ανθρώπων. Ο Nietzsche φαίνεται να θεωρεί πως οι άνθρωποι κλίνουν επικίνδυνα προς την Απολλώνια δύναμη και τείνουν να παραμελούν την Διονύσια. Η τέλεια ισορροπία μεταξύ των δύο δυνάμεων για τον φιλόσοφο κρύβεται στα αρχαιοελληνικά δράματα. Μέσω του διαλόγου και της μουσικής-χορού τα αρχαιοελληνικά δράματα καταφέρνουν να ενσωματώσουν το τέλει αμάλγαμα αλήθειας και ψευδαίσθησης. Οι επικοί ήρωες παρουσιάζουν αξίες όπως το κουράγιο και η γενναιότητα και μέσα από τις δυσκολίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι, η τέχνη προσπαθεί να μας πείσει για την χαρά της ύπαρξης μέσα από αυτή την διαμάχη αξιών, οι οποίες παρουσιάζονται στα έργα. Αυτή η απαραίτητη ψευδαίσθηση για την ίδια τη ζωή είναι ο συνδετικός κρίκος όλων των

ανθρώπων στην ύπαρξή τους. Τάσσεται ανοιχτά εναντίον του Σωκράτη⁸, λέγοντας πως είναι υπεύθυνος για την καταστροφή της ισορροπίας λογικής και συναισθημάτων, με την εμμονή του να δίνει βάση στην ορθολογική σκέψη και μικρή προσοχή στον ρόλο των συναισθημάτων.

2.2.3 Ο Theodor Adorno περί αισθητικής

Ο Theodor W. Adorno θεωρείται από τις πιο χαρισματικές φυσιογνωμίες στο χώρο της φιλοσοφίας τα χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο⁹. Κρατώντας τις διανοητικές του ρίζες στους Karl Marx και Georg Hegel, ασχολήθηκε με μια πλειάδα ακαδημαϊκών ζητημάτων όπως η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία και η μουσικολογία. Ως κορυφαίο μέλος και ιδρυτής του πνευματικού κινήματος υπό το όνομα Σχολή της Φρανκφούρτης¹⁰, διερεύνησε τη φύση του τότε Ευρωπαϊκού πολιτισμού και την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν τα άτομα μέσα στην κοινωνία. Είναι γνωστός για την δημιουργία της κριτικής θεωρίας¹¹ στο πλαίσιο της Σχολής της Φρανκφούρτης, όπως επίσης το βιβλίο *Minima Moralia*¹² (1951).

Η φιλοσοφική-κοινωνιολογική μελέτη των τεχνών και της λογοτεχνίας ήταν από τα κυριότερα, αν όχι το κυριότερο, πεδίο έρευνας του Γερμανού φιλόσοφου. Ο παραπάνω ισχυρισμός επιβεβαιώνεται επίσης από το σύνολο των έργων του, τα οποία πραγματεύονται το ζήτημα της αισθητικής. Οι τέχνες στην φιλοσοφία του Adorno διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο, με τις σημαντικότερες

⁸ Ο Nietzsche χαρακτηρίζει επανειλημμένα “Απολλώνιο” τον Σωκράτη στο έργο του *Η Γέννηση της Τραγωδίας*.

⁹ Στο παρόν υποκεφάλαιο θα αναλυθούν οι απόψεις του Theodor Adorno οι οποίες παρατίθενται στο σύγγραμμά του *Αισθητική Θεωρία* (2000). Ως δευτερεύουσα βιβλιογραφική πηγή χρησιμοποιήθηκε το σύγγραμμά Adorno του Doohm-Muller Stefan.

¹⁰ Ως Σχολή της Φρανκφούρτης ονομάζουμε τους στοχαστές οι οποίοι είχαν επαφή ή επηρεάστηκαν κατά κάποιο τρόπο από το «Ινστιτούτο για την κοινωνική έρευνα» του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης. Το Ινστιτούτο υπό τον Max Horkheimer ασχολήθηκε με φιλοσοφικά και κοινωνιολογικά ζητήματα από μια νεομαρξιστική κριτική πλευρά (Wheatland, 2009).

¹¹ Η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης προσπάθησε μέσω της κοινωνιολογίας να αμφισβητήσει τις κοινώς παραδεχόμενες αξίες και δομές της κοινωνίας, υποστηρίζοντας πως η ανθρώπινη απελευθέρωση εμποδίζεται από αυτές και όχι από ζητήματα τα οποία συνδέονται με την ατομικότητα του ανθρώπου (Geuss, 1981).

¹² Στο βιβλίο *Στοχασμοί μέσα από την Φθαρμένη Ζωή* ο Adorno μέσα από μια συλλογή κειμένων σε μορφή αφορισμών, πραγματεύεται τη σχέση μορφής και περιεχομένου με πειράματα για το κατά πόσο μπορούν να συνυπάρξουν η γενική έννοια της φιλοσοφίας με το ατομικό στοιχείο της υποκειμενικής εμπειρίας (Γεωργίου, 2004).

κοινωνικές αξιώσεις του να κάνουν την εμφάνισή τους μέσω των έργων του περί αισθητικής. Ο διαχωρισμός της φιλοσοφικής επιστήμης σε κλάδους είναι για τον ίδιο απαράδεκτος. Συμπερασματικά, η φιλοσοφία του Adorno περί αισθητικής είναι μέρος της γενικότερης κοινωνικής φιλοσοφίας του.

Το βιβλίο του *Αισθητική Θεωρία* (2000), το οποίο κυκλοφόρησε έναν χρόνο μετά τον θάνατό του, είναι ένα κράμα σκέψεων του θεωρητικού σχετικά με τις τέχνες και συγκεκριμένα την τότε σύγχρονη τέχνη. Ο Adorno δίνει στην τέχνη μέγιστη ιστορική σημασία. Το νόημα του βιβλίου είναι διττό, από την μια πλευρά αποπειράται να ανακατασκευάσει την σύγχρονη τέχνη από μια φιλοσοφική οπτική γωνία, από την άλλη πλευρά πραγματεύεται και τολμά να αναδημιουργήσει την αισθητική θεωρία/φιλοσοφία των δύο μεγάλων της παγκόσμιας φιλοσοφίας, Georg Hegel και Immanuel Kant.

Ο Theodor W. Adorno, καταφέρνει να πετύχει κάτι μοναδικό, δημιουργώντας ένα ιδιόρρυθμο αμάλγαμα. Παίρνει στοιχεία από τους Hegel, Marx, Kant ως εξής: Αρχικά, δανείζεται από τον Georg Hegel την ιδέα περί μαθησιακών-γνωστικών χαρακτηριστικών τα οποία μπορεί να προσφέρει η τέχνη. Μέσω αυτής ο Adorno διερωτάται κατά πόσο είναι δυνατόν η τέχνη να μπορέσει να επιβιώσει σε έναν άκρως καπιταλιστικό κόσμο. Σε συνέχεια του προαναφερθέντος συλλογισμού, προσπαθεί να σκεφτεί αν η ίδια η τέχνη είναι σε θέση να βοηθήσει τον κόσμο να αλλάξει, από μια μαρξιστική οπτική γωνία. Ακόμη, υιοθετεί την καντιανή λογική περί ασυνδεσίας της τέχνης με την θέληση, δηλαδή πως κατά την κριτική ενός έργου τέχνης το υποκείμενο δεν συνδέει την καλή/όμορφη τέχνη με τα ατομικά θέλω του. Η απάντησή του στους παραπάνω συλλογισμούς είναι πως τα έργα τέχνης από τη φύση τους εμπεριέχουν στοιχεία απαραίτητης ψευδούς αυτονομίας, η οποία είναι το κεντρικό σημείο συλλογισμού για την “σύγχρονη”¹³ τέχνη. Απλούστερα, κατά τον στοχαστή, τα έργα τέχνης καλούνται να εκπληρώσουν το κριτήριο του να είναι κοινωνικά αντίθετα της ίδιας της κοινωνίας από τα οποία γεννιούνται. Τα έργα τέχνης λοιπόν παρουσιάζονται ως αρνητικά φορτισμένες προς την κοινωνία κοινωνικές μονάδες.

¹³Ο Adorno πραγματεύεται την μοντέρνα για την εποχή του τέχνη. Λόγω της δυναμικής αλλαγής των τεχνών στο πέρασμα των χρόνων από τα χρόνια του Γερμανού θεωρητικού έως σήμερα, όταν αναφερόμαστε σε μοντέρνα τέχνη εφεξής το συνδέουμε με τις τέχνες του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα.

Η αντιφατική ερμηνεία των “σύγχρονων” τεχνών ως εκφράσεις κοινωνικής αντίθεσης εδράζεται στην μορφή την οποία έχει πάρει η καπιταλιστική κοινωνία με την εμπορευματοποίηση του ίδιου του είναι των ανθρώπων. Συμπερασματικά, η κοινωνικά αντίθετη λειτουργία των έργων τέχνης μπορεί να αναστραφεί μονάχα με την αλλαγή της ίδιας της κοινωνίας. Το υποκείμενο-καλλιτέχνης εκφράζει μέσω του έργου του τις κοινωνικό-ιστορικές συγκρούσεις με κοινωνικό-ιστορικά φορτωμένα υλικά. Απλούστερα, οι ενστάσεις του καλλιτέχνη σχετικά με την κοινωνική κατάσταση παρουσιάζονται μέσα από κοινωνικά αντίθετα έργα τέχνης.

Ο Γερμανός φιλόσοφος τάσσεται αντίθετος στον διαχωρισμό της ερμηνευτικής εισαγωγής των τεχνών από την λειτουργική-εμπειρική σημασία τους. Από μια ερμηνευτική οπτική, η σημασία στρέφεται προς το νόημα του ίδιου του έργου, μειώνοντας πιθανές άλλες λειτουργίες του π.χ. οικονομικές. Αντίθετα, μια εμπειρική προσέγγιση θα έδινε βάση στους κοινωνικούς παράγοντες δημιουργίας του έργου τέχνης παρά στο ίδιο το καλλιτέχνημα. Ο ένας ισχυρισμός κατά τον φιλόσοφο, είναι παρακολουθηματικός του άλλου με τέτοιο τρόπο που η υιοθέτηση μονάχα της μιας οπτικής γωνίας καθιστά την κριτική ενός έργου τέχνης λανθάνουσα. Η καλή τέχνη, κατά τον ίδιο, επεξεργάζεται τις εσωτερικές της αντιφάσεις, όπως είναι οι αντιφάσεις της κοινωνίας στα χρόνια του ύστερου καπιταλισμού. Κατ’ αυτήν την λογική χαρακτηρίζει τις “μοντέρνες” τέχνες ως αποτυχημένες. Ωστόσο, ο ίδιος ο Adorno, κάνοντας μια πνευματική-διανοητική προσέγγιση των έργων τέχνης, φέρεται πως εστιάζει περισσότερο στην εισαγωγική-ερμηνευτική σημασία των τεχνών.

Καταλήγοντας, ο Γερμανός φιλόσοφος κρίνει πως κάθε έργο τέχνης έχει την δική του μοναδική ερμηνευτική εισαγωγή, όπως και το δικό του μοναδικό περιεχόμενο. Η αλήθεια την οποία κρύβει μέσα του το έργο τέχνης για να κατανοηθεί πρέπει να γίνει από μια διαλεκτική διαδικασία. Το έργο πρέπει να κατανοηθεί πλήρως και ερμηνευτικά με εστίαση στην φύση του και εμπειρικά με την κατανόηση της ιστορικής-κοινωνικής συνθήκης δημιουργίας του. Η αλήθεια των έργων τέχνης είναι ο τρόπος με τον οποίο αμφισβητούν-ψέγουν την κοινωνική πραγματικότητα και τον τρόπο με τον οποίο είναι δομημένος ο κόσμος, ενώ ταυτόχρονα μας δίνουν την ελπίδα πως τα πράγματα μπορούν να γίνουν καλύτερα. Με απλά λόγια, το ίδιο το

έργο τέχνης προάγει την ανάπτυξη ιδεών ή δράσεων σχετικά με την ανάπτυξη μιας καλύτερης κοινωνίας, αναπαράγοντας την αλήθεια μέσα από την ψευδαίσθησή του.

2.3 Θεωρία Διεθνών Σχέσεων

Στην προσπάθειά μας να αναδείξουμε τη σχέση μεταξύ της επιστήμης των διεθνών σχέσεων και της αισθητικής φιλοσοφίας, δύο κλάδων ασύνδετων μεταξύ τους σε πρώτη ανάγνωση, είναι ορθό να παραθέσουμε εν συντομία τις απόψεις των δύο κυρίαρχων θεωρήσεων περί διεθνούς πολιτικής, του Κλασικού και του Δομικού Ρεαλισμού. Η κατανόηση της οπτικής γωνίας των δύο κυρίαρχων σχολών, οι οποίες από κοινού αντιμετωπίζουν την αισθητική ως κάτι το ανούσιο, είναι σημαντική για τον μετέπειτα αντίλογο που φέρει η αισθητική στροφή των διεθνών σχέσεων, βάσει των ελαττωμάτων που εντοπίζει σε αυτές.

2.3.1 Ο Κλασικός Ρεαλισμός του Hans Morgenthau

Ο Γερμανοαμερικανός Hans Morgenthau (1904-1980) θεωρείται ο κορυφαίος θεωρητικός περί διεθνών σχέσεων του 20^{ου} αιώνα¹⁴. Έχοντας τις ακαδημαϊκές του ρίζες στον θεολόγο και πολιτικό συγγραφέα Niebuhr, όπως και στον κορυφαίο Hobbes, έθεσε την κακή φύση του ατόμου προς τον αγώνα του για ισχύ ως κεντρικό άξονα της θεωρίας του και κατάφερε να αναδείξει τον πολιτικό ρεαλισμό ως ολοκληρωμένη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Για τον ίδιο, ο άνθρωπος εκ φύσεως θέλει να εξουσιάζει και αυτή η φύση του είναι που τον οδηγεί στις συγκρούσεις.

Θέλοντας να αναπτύξει τον πολιτικό ρεαλισμό σε μια θεωρία διεθνούς πολιτικής, η οποία θα ήταν εργαλείο για την ορθή διεξαγωγή εξωτερικής πολιτικής, στο έργο του *Politics Among Nations* θέτει τις εξής αρχές του πολιτικού ρεαλισμού.

Κατά την πρώτη αρχή, τόσο η κοινωνία όσο και η πολιτική κυβερνώνται από ένα σύνολο αρχών, οι οποίες έχουν την ρίζα τους στην φύση του ανθρώπου. Κατ' επέκταση, η προσπάθεια αλλαγής της κοινωνίας ή της πολιτικής συνδέεται άμεσα με

¹⁴ Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται οι απόψεις του Hans Morgenthau όπως αυτές εμφανίζονται στο βιβλίο του *Politics Among Nations* (2005). Επίσης ως βιβλιογραφική-βοηθητική πηγή χρησιμοποιήθηκε το σύγγραμμα του Ηλία Κουσκουβέλη *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις* (2010).

την αλλαγή της ίδιας της ανθρώπινης φύσης. Ο πολιτικός ρεαλισμός, λοιπόν, καλείται να θεμελιώσει μια λογική η οποία θα αντανakλά αυτούς τους κανόνες. Ο δρών εξωτερικής πολιτικής θα πρέπει λοιπόν να κρίνεται βάσει ορθολογικής σκέψης κόστους-συμφέροντος.

Κατά τη δεύτερη αρχή, το συμφέρον μεταφράζεται σε ισχύ. Αυτός ο συσχετισμός θέτει τον πολιτικό ρεαλισμό ως μια ξεχωριστή, αυτόνομη σφαίρα δράσης. Η πολιτική επομένως είναι ο αγώνας για ισχύ και οι πολιτικοί δρουν με όρους συμφέροντος, γεγονός επιβεβαιωμένο από την ιστορία. Ο πολιτικός καλλιεργεί την ορθολογική σκέψη μέσω των εμπειριών και επηρεάζεται από προσωπικά κίνητρα, προκαταλήψεις, διανοητικές αδυναμίες και τις περιρρέουσες συνθήκες. Ο ορθολογισμός κρατικού κόστους-συμφέροντος είναι μείζονος σημασίας.

Κατά την τρίτη αρχή, ο συλλογισμός πως το συμφέρον ισούται με ισχύ είναι καθολικά αποδεκτός, όμως με το πέρασμα του χρόνου η φύση του συμφέροντος αλλάζει, με αποτέλεσμα να αλλάζει και η φύση του τι θεωρείται ισχύς. Η επιθυμία για ισχύ και όχι οι ιδέες είναι αυτή η οποία οδηγεί τους ανθρώπους στο να δράσουν με συγκεκριμένο τρόπο.

Κατά την τέταρτη αρχή, η ηθική δεν είναι πλήρως απύουσα από τον κόσμο της διεθνούς πολιτικής, ωστόσο η ηθική διάσταση των πολιτικών δράσεων είναι επιθυμητή όπου ο χρόνος και ο τόπος το επιτρέπουν. Απλούστερα, η προσωπική ηθική του ανθρώπου είναι ασύνδετη με την ηθική την οποία θα επιδείξει το άτομο όταν εκπροσωπεί το κράτος του. Η ηθική είναι ορθή μονάχα όταν δεν νοθεύει την ορθολογική σκεπτική περί κόστους και οφέλους.

Κατά την πέμπτη αρχή, οι αρχές ή ηθικές αξίες ενός έθνους δεν γίνεται να τεθούν ως γενικές αρχές ή ηθικές αξίες καθολικά. Η κατανόηση των δράσεων των υπολοίπων κρατών γίνεται μέσω της λογικής συμφέροντος και ισχύος. Κρίνουμε αν ένα κράτος έπραξε ορθώς, όχι βάσει των δικών μας προσωπικών, κρατικών συμφερόντων σε σχέση με αυτό το κράτος, αλλά βάσει του εάν εμείς βρισκόμασταν στην θέση αυτού του κράτους θα πράτταμε κάτι παρόμοιο, ώστε να εξασφαλίσουμε το συμφέρον μας.

Κατά την έκτη αρχή, η ακεραιότητα και η αυτονομία του πολιτικού ρεαλισμού δομούνται βάσει του συσχετισμού ισχύος και συμφέροντος. Έτσι, ο

πολιτικός ρεαλισμός διαχωρίζεται από άλλες δραστηριότητες του τομέα της πολιτικής, όπως η οικονομία ή το δίκαιο.

Απλούστερα, η θεώρηση του Κλασικού Ρεαλισμού, γνωστού και ως Πολιτικού Ρεαλισμού, τονίζει την ισχύ ως ακρογωνιαίο λίθο της διεθνούς πολιτικής μέσω του ανταγωνισμού και της σύγκρουσης. Στην ρεαλιστική λογική, τα κράτη είναι οι κύριοι δρώντες στην διεθνή σκακιέρα, τα οποία ανταγωνίζονται για τα εθνικά τους συμφέροντα με ύψιστο όλων των συμφερόντων την ασφάλειά τους, η οποία είναι υπό απειλή στο άναρχο διεθνές σύστημα και έτσι η εξασφάλισή της μέσω της ισχύος είναι μονόδρομος. Η ηθική στις περισσότερες μεταθεωρίες του Κλασικού Ρεαλισμού εμφανίζεται ως μια μικρής σημασίας έννοια, ωστόσο δεν είναι μηδενικής σημασίας, υπό την έννοια πως τα πάντα μπορούν να δικαιολογηθούν υπό την κρατική λογική. Με απλά λόγια, η ηθική είναι δυνατό και θεμιτό να υπάρχει στα διεθνή δρώμενα, στο βαθμό που αυτή δεν επηρεάζει ή αλλοιώνει τα κρατικά συμφέροντα, δηλαδή την πολιτική πραγματικότητα. Έτσι, ο πόλεμος δεν είναι ο μονόδρομος τον οποίο προτείνουν οι ρεαλιστές, αλλά ένας ακόμη τρόπος εξυπηρέτησης των συμφερόντων τους, της ισχύος. Επίσης, μεγάλη σημασία δίνεται στην δυνατότητα του ατόμου να μπορεί μέσω ορθολογικής δράσης και σκέψης να κρίνει την καταλληλότητα των πράξεών του, μέσω του δυϊσμού κόστους-συμφέροντος. Επιπροσθέτως, οι θεωρητικοί του κλασικού ρεαλισμού αναγνωρίζουν την ύπαρξη και άλλων δρώντων στο διεθνές γίγνεσθαι, όπως οι διεθνείς οργανισμοί και το διεθνές δίκαιο, οι οποίοι όμως παίζουν πολύ μικρό ρόλο στη διαμόρφωση του διεθνούς συστήματος και τον επηρεασμό της ισορροπίας ισχύος, καθότι καθεαυτοί είναι εργαλεία στα χέρια των ισχυρών, μεγάλων δυνάμεων και εξυπηρετούν πλήρως τα συμφέροντά τους.

3.2 Ο Δομικός Ρεαλισμός του Kenneth Waltz

Η μετεξέλιξη του κλασικού ρεαλισμού, τον οποίο αναλύσαμε στο περασμένο κεφάλαιο, είναι ο δομικός ρεαλισμός του Kenneth Waltz¹⁵. Οι δομικοί ρεαλιστές κρατούν τις βασικές αξίες του κλασικού ρεαλισμού, όπως την ύπαρξη

¹⁵ Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται οι απόψεις του Kenneth Waltz όπως αυτές παρατίθενται στο βιβλίο του *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*. Επίσης ως βιβλιογραφική-βοηθητική πηγή χρησιμοποιήθηκε το σύγγραμμα του Ηλία Κουσκουβέλη *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις* (2010).

ισχύος, την ασφάλεια ως το υπέρτατο συμφέρον των κρατών και την ιδέα πως τα κράτη καθίστανται ορθολογικές οντότητες οι οποίες δρουν βάσει της λογικής κόστους-οφέλους. Ωστόσο, προσθέτουν την έννοια του διεθνούς συστήματος ως προϊόντος της κατανομής ισχύος. Το διεθνές σύστημα παραμένει άναρχο, έχοντας δικά του χαρακτηριστικά, καθίσταται πάνω και έξω από τις μονάδες αυτού κάνοντας φυσική επιλογή του είδους των μονάδων του και τιμωρώντας τα κράτη εκείνα που θα προσπαθήσουν να παραβούν την δομή.

Η ύπαρξη διεθνούς συστήματος ορίζεται βάσει δύο συνισταμένων:

Πρώτον, οι μονάδες του διεθνούς συστήματος έχουν αναπτύξει διασυνδέσεις μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο, ώστε αλλαγές στο ένα μέρος του συστήματος αυτομάτως να δημιουργούν αλλαγές σε όλα τα μέρη του.

Δεύτερον, τα θέλω και η συμπεριφορά των επιμέρους μονάδων διαφέρουν πλήρως από την συμπεριφορά του ίδιου του συστήματος.

Ο δομικός ρεαλισμός ανατρέπει την μέχρι τότε λογική πως η συμπεριφορά των μονάδων του συστήματος ορίζεται βάσει εσωτερικών διεργασιών τους, όπως για παράδειγμα η συμπεριφορά του ηγέτη ή αντικειμενικοί, υποκειμενικοί και λειτουργικοί συντελεστές ισχύος¹⁶. Συγκεκριμένα, η θεώρηση του δομικού ρεαλισμού υπογραμμίζει πως η συμπεριφορά των κρατών ορίζεται βάσει των πέσεων της δομής του διεθνούς συστήματος πάνω στις ταυτόσημες οντότητές του, οι οποίες λειτουργούν μέσα σε ένα άναρχο τοπίο-σύστημα. Απλούστερα, η δομή του συστήματος είναι εκείνη που θέτει τους κανόνες του ανταγωνισμού και τους περιορισμούς μεταξύ των μονάδων, που όπως χαρακτήρισε ο John Mearsheimer (2011) σε μια προσπάθεια απεικόνισης των μονάδων του συστήματος, τα κράτη είναι σαν μαύρες μπάλες μπιλιάρδου. Δεν αποκλείεται η ύπαρξη διαφορετικής φύσης δρώντων, όπως οι διεθνείς οργανισμοί. Ωστόσο, οι διεθνείς οργανισμοί είναι μικρής σημασίας δρώντες, οι οποίοι αντανakλούν τους συσχετισμούς ισχύος του διεθνούς συστήματος και είναι εργαλεία στα χέρια των ισχυρών.

¹⁶Κατά τον Ηλία Κουσκουβέλη (2010), αντικειμενικοί συντελεστές ισχύος είναι η γεωγραφία (έκταση, μορφολογία, γειννίαση, κλίμα), ο πληθυσμός, οι πηγές πλούτου και οι ένοπλες δυνάμεις. Υποκειμενικοί συντελεστές ισχύος ορίζονται η ηγεσία και το κύρος του κράτους. Λειτουργικοί συντελεστές ισχύος ορίζονται το πολιτικό σύστημα, η στρατιωτική κινητοποίηση, η θέση του κράτους στο διεθνές σύστημα και η διοίκηση του κράτους.

Η δομή δεν ενδιαφέρεται για το περιεχόμενο των μονάδων του συστήματος. Βλέποντάς τες ως μαύρα κουτιά, ορίζει τη θέση των ομοιότυπων μονάδων. Η μεταβλητότητα της θέσης των μονάδων ορίζεται βάσει των ικανοτήτων τους, οι οποίες καθορίζουν την μεταξύ τους σχέση και τις διαχωρίζουν σε μικρές και μεγάλες δυνάμεις του συστήματος. Η λειτουργία των μονάδων, αν είναι κράτη, είναι κοινή διότι αν αλλάξει τότε δεν έχουμε διεθνές σύστημα¹⁷. Απλούστερα, η δομή του συστήματος καθορίζεται βάση της αρχής δόμησής του, δηλαδή της αρχής βάσει της οποίας καθορίζονται οι σχέσεις υφισταμένου-προϊσταμένου. Στο εσωτερικό των κρατών, όπου τα κράτη ορίζονται ως οι πολιτικές οντότητες με το δικαίωμα άσκησης νόμιμης βίας, υπάρχει ιεραρχική οργάνωση, σε αντίθεση με την αναρχία η οποία επικρατεί στο διεθνές σύστημα. Επίσης, η δομή καθορίζεται από τις ικανότητες των μονάδων, δηλαδή την ισχύ τους, όπου η αλλαγή στην διαρρύθμιση των μερών του συστήματος θεωρείται δομική αλλαγή. Υπό το άναρχο διεθνές σύστημα, τα κράτη, έχοντας ως υπέρτατο σκοπό την επιβίωσή τους, οδηγούνται αυτομάτως στην αυτοβοήθεια. Συμπερασματικά, ο Waltz μεταφράζει την ισχύ με διαφορετικό τρόπο από αυτόν των κλασικών ρεαλιστών. Για τον δομικό ρεαλισμό η ισχύς δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά το εργαλείο μέσω του οποίου θα εξασφαλιστεί η ασφάλεια-επιβίωση.

2.4 Η αισθητική στροφή των διεθνών σχέσεων

Με μια φευγαλέα ματιά κάποιος θα μπορούσε να εκφέρει την άποψη πως οι δύο κόσμοι, αυτός της διεθνούς πολιτικής και αυτός της αισθητικής, είναι ριζικά διαφορετικοί. Από την μια πλευρά του νομίσματος, η αισθητική φιλοσοφία, όπως την εξετάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο παραθέτοντας συνοπτικά τις απόψεις κορυφαίων στοχαστών όπως οι Immanuel Kant, Theodor Adorno και Friedrich Nietzsche, είναι η μελέτη της εσωτερικής αίσθησης του γούστου και της ομορφιάς, ξυπνώντας μέσα μας συναισθηματικές ευαισθησίες. Από την άλλη πλευρά του νομίσματος, η θεωρία των διεθνών σχέσεων, όπως την παραθέσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρουσιάζοντας τις απόψεις κορυφαίων θεωρητικών-διεθνολόγων όπως οι Hans Morgenthau και Kenneth Waltz, είναι η έρευνα και η εξαγωγή συμπερασμάτων

¹⁷ Ο Waltz δεν απορρίπτει την ύπαρξη των διεθνών οργανισμών, ωστόσο θεωρεί πως δεν είναι στο ίδιο επίπεδο δυναμικής των κρατών ώστε να επηρεάσουν το διεθνές σύστημα.

από έναν σκληρό κόσμο ισχύος, συγκρούσεων και συνεχόμενου αγώνα υπό ένα άναρχο διεθνές σύστημα, ενός κόσμου ακραία συνυφασμένου με την πραγματικότητα, ο οποίος απέχει από τον φαινομενικά ασήμαντο για τον ίδιο χώρο της αισθητικής.

Ωστόσο, όλο και μεγαλύτερος αριθμός ακαδημαϊκών, όπως ο Roland Bleiker στο βιβλίο του *Aesthetics and World Politics* (2009), δίνουν βάση στο πώς οι αισθητικές ευαισθησίες μπορούν να μας βοηθήσουν να επαναπροσδιορίσουμε τη σκέψη μας αλλά και τη φύση ορισμένων από τα σημαντικότερα ζητήματα της παγκόσμιας πολιτικής. Αναλύοντας το πώς η αισθητική δεν περιορίζει τον εαυτό της στα όρια της τέχνης, ο Bleiker εξετάζει διαφορετικές πηγές γνώσης όπως η ανάλυση εικόνων, λογοτεχνικών κειμένων, ζωγραφικής, κινηματογράφου, μουσικής και πτυχών του λαϊκού πολιτισμού. Η αισθητική θεωρία της διεθνούς πολιτικής έρχεται ως εργαλείο επανεξέτασης των ακρογωνιαίων ζητημάτων τα οποία ταλανίζουν τις διεθνείς σχέσεις. Είναι λάθος να θεωρήσουμε πως η αισθητική οπτική γωνία ταυτίζεται με κάποια θεώρηση των διεθνών σχέσεων, αντιθέτως είναι η βαθιάς διεπιστημονικής φύσης ανάλυση σχετικά με την καλλιέργεια κριτικής στάσης, κατανόησης, επαναπροσδιορισμού του τρόπου σκέψης και δράσης στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής (Bleiker 2009).

Ο κάθε άνθρωπος σήμερα έχει έρθει σε επαφή με παρουσιάσεις των διεθνών γεγονότων, ενώ πόλεμοι, πολιτικές ομιλίες και συμβούλια κορυφής παρουσιάζονται ως ένα κράμα πληροφορίας και διασκέδασης από πολλαπλές πηγές, όπως social media ή τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η καθημερινή “φυσιολογικότητα” με την οποία αυτές οι πληροφορίες μεταφέρονται σε μορφή εικόνας και ήχου προς τις μεγάλες μάζες σύντομα σβήνει την αυθαίρετη φύση τους. Στο πέραςμα του χρόνου ο άνθρωπος σταδιακά ξεχνάει τον βαθμό εξοικείωσής του με αυτές τις πολιτικά φορτισμένες και παραμορφωτικές μεταφορές και τις δέχεται ως αντικειμενικές πραγματικότητες. Αυτή η σταδιακή υιοθέτηση, δίχως διανοητικό φιλτράρισμα, ομοιάζει με την ψυχολογία του κοπαδιού όπως εμφανίζεται στα έργα του Nietzsche, όπου το κοπάδι, δίχως ηθικές αναστολές ακόμη και σε επίπεδο ύβρεως αναπαράγει οποιαδήποτε πληροφορία, ακόμη και ψευδή.

Ο Roland Bleiker υπογραμμίζει πως οι σπουδαστές της επιστήμης των διεθνών σχέσεων έχουν στραφεί σε μιμητικές-ρεαλιστικές συνήθειες και πρακτικές,

οι οποίες έχουν εξίσου αντικειμενικοποιηθεί και εμφανίζονται ως προβληματικές. Για τον Αυστραλό ακαδημαϊκό, η συνεχής προσπάθεια κατανόησης του πραγματικού-ρεαλιστικού κόσμου μέσω της ανάδειξης αντικειμενικών-καθολικών εννοιών δεν έχει συμβάλει ουσιαστικά στην διορατικότητά μας σχετικά με τις παθογένειες του διεθνούς συστήματος, ούτε στην καταπολέμησή τους. Για παράδειγμα, από τους πολέμους του Βιετνάμ, την τουρκική επιθετικότητα της δεκαετίας του 1990 στο Αιγαίο, μέχρι τον καταστροφικό πόλεμο του Κοσσόβου, την φονταμενταλιστική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και την προδοσία της Προεδρίας Trump κατά των Κούρδων το 2019, το *modus operandi*¹⁸ της διεθνούς πολιτικής παραμένει η βία. Έτσι κατά τον Bleiker, οι διεθνολόγοι καταγράφουν απτά δεδομένα-αλήθειες ως ευρήματα στην έρευνά τους. Με απλά λόγια, χρησιμοποιούν αποδειγμένα μη παραγωγικά εργαλεία για να δώσουν λύσεις σε ζητήματα τα οποία δημιουργούν τα ίδια τα εργαλεία τους, μένοντας προσκολλημένοι σε μια συνεχόμενη και μιμητική σκιαγράφηση της πραγματικότητας, μιμητική.

Ο Αυστραλός θεωρητικός χωρίζει τις διεθνολογικές θεωρίες σε δύο κατηγορίες, τις μιμητικές-ρεαλιστικές, οι οποίες έχουν ως στόχο να παρουσιάσουν την διεθνή πολιτική όσο το δυνατόν πιο αυθεντικά και τις αισθητικές θεωρίες. Η αισθητική θεωρία, σε αντίθεση με την ρεαλιστική, αξιώνει πως υπάρχει πάντα ένα κενό μεταξύ μιας μορφής αναπαράστασης και αυτού που αντιπροσωπεύεται από αυτή. Ο Bleiker υποστηρίζει πως οι ρεαλιστικές προσεγγίσεις της διεθνούς πολιτικής είτε αγνοούν είτε προσπαθούν να περιορίσουν αυτό το κενό, ενώ η αισθητική αντίληψη αναγνωρίζει ότι η αναπόφευκτη διαφορά μεταξύ εκπροσωπούμενου και εκπροσώπησης της είναι η ίδια η θέση της πολιτικής¹⁹. Απλούστερα, υιοθετεί παρόμοια θέση με αυτή που εκφέρει ο Edward Hallet Carr στο βιβλίο του *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939*, όπου υποστηρίζει πως η ορθή εξωτερική πολιτική οφείλει να είναι ένα κράμα ιδεαλισμού και ρεαλισμού.

Ο ρεαλισμός, κατά τον Bleiker, έθεσε το “πραγματικό” ως το αντικείμενο πόθου θέτοντάς τον ενάντια στις θεωρίες αναπαράστασης. Ωστόσο, η πολιτική

¹⁸ Μετάφραση στα ελληνικά: ο τρόπος λειτουργίας.

¹⁹ Η διαφορά μεταξύ μιμητικών θεωριών και αισθητικής θεωρίας μπορεί ως ένα βαθμό να χρησιμοποιηθεί ως διανοητικό εργαλείο. Η “μίμηση” είναι μια πολύπλοκη έννοια στην θεωρία της τέχνης, υποδεικνύοντας όχι μονάχα την ρεαλιστικότερη αναπαραγωγή της πραγματικότητας αλλά επίσης την δημιουργική σχέση μεταξύ καλλιτεχνημάτων και πραγματικότητας. Ο Rolland Bleiker δεν χρησιμοποιεί τον όρο με καλλιτεχνικό-ιστορική χροιά, αλλά ως μιμητική αναπαράσταση του πραγματικού κόσμου.

πραγματικότητα δεν υπάρχει a priori²⁰, αλλά δημιουργείται μονάχα μέσω της διαδικασίας αναπαράστασης. Η αισθητική θεωρία δεν αρνείται την ύπαρξη γενικών πραγματικοτήτων, αλλά αναγνωρίζει επίσης ότι ένα πολιτικό γεγονός δεν μπορεί να καθορίζεται από την σκοπιά ή το πλαίσιο στο οποίο το αναλύουμε, ούτε θα πρέπει η ερμηνεία μας περί αυτού να επηρεάζεται από τις προηγούμενες εμπειρίες μας. Η προσπάθεια κατανόησης δεν θα πρέπει να μειωθεί στο ίδιο το γεγονός. Έτσι, η αναπαράσταση τίθεται ως η διαδικασία οργάνωσης της κατανόησής μας για την πραγματικότητα μέσω επιλογής των γενικών αληθειών που θα ακολουθήσουμε για την κατανόηση των πολιτικών γεγονότων. Στον αντίποδα, μέσω της μίμησης, αναπαράγεται ένας φαύλος κύκλος επανάληψης των δεδομένων. Συνεπώς, η γνώση μας για τον κόσμο εξαρτάται από την δεκτικότητά μας προς την εκπροσώπηση μέσω της αισθητικής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι ομοιότητες μεταξύ της δουλειάς ενός ζωγράφου και ενός κοινωνικού επιστήμονα. Τόσο ο πρώτος όσο και ο δεύτερος απεικονίζουν τα αντικείμενά τους μέσω συγκεκριμένων πρακτικών αναπαράστασης. Ακόμη και ένας νατουραλιστικός πίνακας αποτελεί μια μορφή εκπροσώπησης παρά μιμητισμού. Όντας αδύνατο να παρουσιάσει την πραγματική ουσία του παρουσιαζόμενου αντικειμένου, ο πίνακας αναπαριστά μια συγκεκριμένη στιγμή από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία και “έρχεται στην ζωή” μέσω των χρωμάτων στον καμβά. Επομένως, η ερμηνεία του διάσημου νατουραλιστικού πίνακα του Léon Augustin Lhermitte το 1882 ‘La Paye des moissonneurs’ εξαρτάται από μια σειρά ερμηνευτικών βημάτων κατανόησης του εικονιζόμενου και της εικόνας καθεαυτής.

Παρομοίως με τον Nietzsche (2012) ο οποίος θεωρούσε πως το σημείο τομής-θανάτου της αισθητικής- του διονυσιακού μέρους του ανθρώπου ήταν η πρωτοκαθεδρία του σωκρατικού ορθολογισμού, ο Bleiker εντοπίζει αυτό το σημείο απομάκρυνσης από τον ρωμαϊκό ρομαντισμό να λαμβάνει χώρα το 1789, με την Γαλλική Επανάσταση και την εγκαθίδρυση του Διαφωτισμού. Για τον Αυστραλό, υπάρχει ανάγκη κατανόησης της πραγματικότητας με εργαλεία πέραν της λογικής, όπως η μουσική, η ποίηση και η φωτογραφία ως διαφορετικές αλλά εξίσου σημαντικές μορφές γνώσεων. Σε αντίθεση με σήμερα που το γούστο είναι κάτι το

²⁰ Μετάφραση στα ελληνικά: εκ των προτέρων.

προσωπικό-υποκειμενικό, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ήταν ένα κοινωνικό φαινόμενο. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Bleiker, κατά τον Immanuel Kant η αναζήτηση αισθητικών εμπειριών προσέφερε μια εναλλακτική λύση στην μοντέρνα υπόθεση πως η γνώση μας περί του κόσμου είναι δομημένη βάσει των όσων θέλουμε να γνωρίζουμε. Ο Kant στο βιβλίο του *Η Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (2012) υποστήριξε πως η γνώση των αντικειμένων δεν υφίσταται από την a priori ύπαρξή τους αλλά από τη φύση της αντίληψής μας για αυτά. Έτσι ο Γερμανός φιλόσοφος ενέπνευσε μια παράδοση κριτικής σκέψης που επιβεβαιώνει την κόντρα μεταξύ αναπαραγωγικής και παραγωγικής σκέψης.

Εξετάζοντας πώς το “ωραίο” και το “υψηλό” καλλιεργούν μια σύγκρουση μεταξύ φαντασίας και λογικής, ο Kant προσπάθησε να εντοπίσει τρόπους ώστε οι Κριτικές²¹ να είναι σε θέση να καλλιεργήσουν τις μοναδικές τους ιδέες και πάθη αυτόνομα. Αντί να ξεκινήσει μια διαδικασία συγχρονισμού και υποτακτικής ολοκλήρωσης μεταξύ των Κριτικών, θέτει την αισθητική ως τον προαγωγό παραγωγικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των Κριτικών. Συνεπώς, η γνώση είναι μια διαδικασία ροής μεταξύ λογικής και αισθητικής, βάσει αυτής της ροής η κοινή λογική, η οποία παγιώνει την γνώση και την φαντασία υπό την συντριπτική κυριαρχία μιας Κριτικής, πρέπει να υποχωρήσει, όχι στο όνομα μιας αρμονικής λειτουργίας των Κριτικών, αλλά του καθορισμού επικοινωνίας μεταξύ τους.

2.4.1 Τα σημεία κλειδί προς την αισθητική “στροφή”

Η άνθηση της αισθητικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων ήρθε ως αποτέλεσμα δύο αλληλένδετων μετατοπίσεων στη γνωστική διαδικασία περί των διεθνών σχέσεων²².

Η πρώτη «στροφή» προς την αισθητική στον χώρο των διεθνών σχέσεων έλαβε χώρα κατά τη δεκαετία του 1980. Εκείνη την περίοδο, οι μεταμοντέρνοι μελετητές των διεθνών τεκταινόμενων έθεσαν υπό αμφισβήτηση την θετικιστική

²¹ Οι Κριτικές του Immanuel Kant είναι τρείς, η Κριτική του Καθαρού Λόγου, η Κριτική του Πρακτικού λόγου και η Κριτική της Κριτικής Δύναμης.

²² Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται οι απόψεις του Roland Bleiker στο βιβλίο του *Aesthetics and World Politics* (2009).

σχολή σκέψης των διεθνών σχέσεων. Οι σκεπτικιστές ερευνητές ανέδειξαν πως η θετικιστική οπτική γωνία σε ορισμένες συνθήκες αναπαράγει το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που επιθυμεί, για παράδειγμα διαιώνίζει την πολιτισμική βία, τίθεται φανατικός υπέρμαχος του Βεστφαλιανού μοντέλου σε σημείο να μην μπορεί να διανοηθεί ένα μη κρατοκεντρικό διεθνές σύστημα και εκθειάζει τον ρόλο του άντρα ηγέτη, παραγκωνίζοντας σε σημαντικό βαθμό το γυναικείο φύλο. Η μεταμοντέρνα οπτική γωνία ωστόσο, αποστασιοποιείται πλήρως από την προβληματική ύπαρξη αρχής και εστιάζει την προσοχή της στη φύση της πολιτικής ζωής.

Το τέλος του Μεσαίωνα σε συνδυασμό με την άνθηση του Διαφωτισμού μετά την Γαλλική Επανάσταση του 1789, οδήγησε τις θεωρίες εξήγησης του κόσμου σε μια συνεχόμενη αναζήτηση ύπαρξης αρχής, από την οποία θα πηγάζει η γνώση της φύσης, η αλήθεια η ίδια η ζωή. Οι αισθητικοί θεωρητικοί αυτής της πρώτης «στροφής» υπογράμμισαν την ακαμψία του θετικισμού, ο οποίος υποστηρίζει πως ο ερευνητής μπορεί να παράγει γνώση, όντας αποστασιοποιημένος παρατηρητής των γεγονότων. Οι ίδιοι υιοθέτησαν την άποψη πως η πραγματική ουσία των διεθνών τεκταινόμενων μπορεί να γίνει κατανοητή μονάχα αν διατηρήσουμε στενή σχέση ερευνητή και γεγονότων, διότι η σκέψη εκφράζει έναν αγώνα προς την ανάδειξη της αλήθειας.

Η δεύτερη «στροφή» προς την αισθητική έλαβε χώρα στα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αιώνα, όταν μέρος της ακαδημαϊκής κοινότητας, αντιλαμβανόμενο τις γρήγορες εξελίξεις ενός καλπάζοντος κόσμου με συνεχώς αυξανόμενες ροές ανθρώπων, πληροφοριών και οικονομίας, έθεσε στο προσκήνιο την ανάγκη χρησιμοποίησης διαφορετικών εργαλείων εξήγησης και ίασης των διεθνών ζητημάτων. Η συνεχής αύξηση της αλληλεξάρτησης σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο όπου οι ροές ανθρώπων, χρημάτων και πληροφοριών είναι σχεδόν ανεξέλεγκτες, αντιμετωπίστηκαν από τη ρεαλιστική οπτική με καχυποψία, ενώ η «στροφή» στην αισθητική είδε σε αυτές τις αλλαγές μια ευκαιρία ανάδειξης νέων τρόπων σκέψης. Έτσι, καινοτόμες μορφές διορατικότητας της παγκόσμιας πολιτικής αναδείχτηκαν, όπως η ανάλυση εικόνων, πινάκων ζωγραφικής, μουσικής, θεατρικών παραστάσεων, λογοτεχνικών αφηγήσεων και μοντέρνων μορφών έκφρασης όπως τα γκράφιτι, ο κινηματογράφος, τα κόμικς και η ανερχόμενη διαδικτυακή κουλτούρα.

Το έργο της αισθητικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων, σε έναν κόσμο όπου η σωματική ορθολογική σκέψη και η συνεχής προσπάθεια υιοθέτησης προτύπων των θετικών επιστημών, για την ανάδειξη μιας θεώρησης η οποία θα είναι σε θέση να εξηγεί τα πάντα από αντικειμενικό υπόβαθρο, είναι πραγματικά θαρραλέο. Η αισθητική «στροφή», λοιπόν, δεν επιδιώκει μονάχα την ενίσχυση της ερευνητικής σκέψης με καινοτόμα εργαλεία του αισθητικού στρώματος διορατικότητας, αλλά και την υπέρβαση της «κοινής λογικής» προς μια οπτική γωνία πολυεπίπεδη και ανιχνηλάτητη.

2.4.1.1 Η ισχύς της μιμητικής

Κατά τον Bleiker, η εκπροσώπηση είναι πάντοτε πηγή ισχύος, η οποία κορυφώνεται όταν η μορφή που αναπαρίσταται είναι σε θέση να συγκαλύψει πλήρως τις ρίζες υποκειμενισμού της. Υπό αυτή τη λογική ο ρεαλισμός κατάφερε να αναγάγει υποκειμενικές απόψεις ανθρώπων σε αντικειμενικές πραγματικότητες, που χρησιμοποιούνται για την εξήγηση των διεθνών τεκταινόμενων. Ο Αυστραλός ακαδημαϊκός Roland Bleiker²³ υπογραμμίζει πως διεθνολόγοι όπως οι E.H Carr, Hans Morgenthau και Kenneth Waltz έλαβαν ιστορικές καταστάσεις και πολιτικά κίνητρα, όπως η αντιμετώπιση της ναζιστικής Γερμανίας και το άναρχο διεθνές σύστημα κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και τα μετέτρεψαν σε καθολικές εξηγήσεις για την ουσία της ανθρώπινης φύσης και της διεθνούς πολιτικής.

Αυτή η ανάδειξη υποκειμενικών ερμηνειών σε επίπεδο καθολικής αντικειμενικότητας βασίζεται σε πολλαπλούς παράγοντες. Ο χρόνος είναι ένας σημαντικός συντελεστής. Η πρωτοκαθεδρία μιμητικών θεωριών για μεγάλο χρονικό διάστημα έχει κάνει τις μεταφορές όπως το εθνικό συμφέρον και η *realpolitik*, βάσει των οποίων νομιμοποιούν την πολιτική τους άποψη, να εμφανίζονται πλέον ως πραγματικότητες. Ο ρεαλισμός τέθηκε ως κριτής του τι θεωρούμε ορθολογικό και τι παράλογο. Ο Bleiker συμπεραίνει πως έχουμε φτάσει σε σημείο να μην κατανοούμε τις ρεαλιστικές ερμηνείες παρατηρώντας ομοιότητές τους με την πραγματικότητα

²³ Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται οι ιδέες που πραγματεύεται το σύγγραμμα του Roland Bleiker *Aesthetics and World Politics* (2009).

αλλά να παρατηρούμε ομοιότητες ως αποτέλεσμα πλήρους υιοθέτησης ρεαλιστικών ερμηνειών.

Επιπροσθέτως, ως συντελεστής πρωτοκαθεδρίας του μιμητισμού τίθεται η ίδια η κοινωνία. Ο άνθρωπος αναζήτησε παρηγοριά από τα δεινά που του συνέβαιναν στην ψευδαίσθηση πως ήταν σε θέση να κατανοήσει και μετέπειτα να αναπαραστήσει την πραγματικότητα όπως ακριβώς ήταν. Ως συνέπεια, η ιστορία της τέχνης είναι συνυφασμένη με την προσπάθεια για μιμητική σταθερότητα, η οποία δεν θα αναγνώριζε καμία καλλιτεχνική ποιότητα σε έναν αφηρημένο πίνακα. Η ποιότητα των καλλιτεχνημάτων κρινόταν, βάσει του σε ποιο βαθμό ο καλλιτέχνης κατάφερνε να αναπαραστήσει την πραγματικότητα. Ωστόσο, ακόμη και ο πιο κοντινός στην πραγματικότητα πίνακας, όπως αυτός του Jules Bastien-Lepage ‘Mademoiselle Sarah Bernhardt’ το 1879, ο οποίος παρουσιάζει την ρεαλιστική αναπαράσταση μιας γυναίκας, αποτελεί μια μορφή παρουσίασης και όχι μιμητισμού.

Η προαναφερθείσα λογική ίσχυσε μέχρι και την έλευση του εξπρεσιονισμού. Ο μοντερνισμός αποτραβήχτηκε πλήρως από το μιμητικό παρελθόν της ζωγραφικής. Η ποιότητα της καλλιτεχνικής δημιουργίας πλέον κρίνεται όχι μονάχα στο κατά πόσο αντικατοπτρίζει τις εξωτερικές πραγματικότητες, αλλά σε ποιο βαθμό παρουσιάζει τη σχέση του ανθρώπου με αυτές, παρουσιάζοντας την πραγματικότητα αρκετά διαφορετική από τη ρεαλιστική πραγματικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων καλλιτεχνημάτων αποτελούν οι πίνακες των Vincent van Gogh ‘Έναστρη νύχτα’, Frida Kahlo ‘Σπασμένη στήλη’ και Salvador Dalí ‘Μεταμόρφωση του Νάρκισσου’.

2.4.1.2 Η ειρωνική μίμηση

Ο Bleiker²⁴ σημειώνει με έντονα γράμματα πως όλες οι κοινωνικές επιστήμες δεν είναι μιμητικές και πως όλες οι μιμητικές πρακτικές δεν είναι κοινωνικό-επιστημονικής φύσεως. Η κοινωνική επιστήμη μπορεί να είναι διορατική δίχως να επηρεάζεται από τις υφιστάμενες πολιτικές πραγματικότητες. Για παράδειγμα, μια απλή ανάλυση του γεγονότος πως καθημερινά περίπου πενήντα

²⁴ Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται οι ιδέες που πραγματεύεται το σύγγραμμα του Roland Bleiker *Aesthetics and World Politics* (2009).

χιλιάδες παιδιά πεθαίνουν από αιτίες όπως ο υποσιτισμός, θέτει υπό ερωτηματικά την επικρατούσα αισθητική των μέσων ενημέρωσης. Τέτοια δεδομένα, τα οποία είναι γνωστά εδώ και χρόνια, ξεγυμνώνουν το πόσο τα ΜΜΕ είναι εξαρτημένα από την αγορά και προτιμούν να προβάλλουν ηρωικές εικόνες πολέμων ή τρομοκρατικών επιθέσεων παρά καθημερινά κοινωνικά προβλήματα.

Ο Theodor Adorno, στο σύγγραμμα του *Αισθητική Θεωρία* (2000), κάνει μια διαφορετική μετάφραση της μίμησης, θεωρώντας την ως κεντρικό εργαλείο αντίστασης. Θεωρεί πως μέσω της δημιουργικής μίμησης γεννιέται η εναρκτήριος δύναμη για αναδιαμόρφωση της ζωής και λειτουργεί ως έμπνευση για δράση. Κατά τον Γερμανό φιλόσοφο, η καλλιτεχνική δημιουργία είναι ένας καθρέφτης ιστορικών γεγονότων, τα οποία οδήγησαν τον κόσμο στην κατάσταση που βρίσκεται και μέσα από τα καλλιτεχνήματα ο άνθρωπος μπορεί να βρει την ελπίδα για αλλαγή.

Ακόμη, το έργο του Andy Warhol *Campbell's Soup Cans* αποτελεί το τέλειο παράδειγμα υπόδειξης των γκρίζων ορίων μεταξύ μιμητισμού και αισθητικής. Μέσω της μίμησης της εξωτερικής πραγματικότητας, στον πίνακα του Warhol πηγάζει μια υποβόσκουσα ειρωνεία ενάντια στον ακραίο καταναλωτισμό και την εμπορευματοποίηση. Η ειρωνεία υπάρχει ανάμεσα στο κενό αναπαριστώμενου και αναπαράστασης, η οποία διάκριση είναι αμιγώς αισθητικής φύσεως. Συμπερασματικά, το νατουραλιστικό στυλ του Warhol στον συγκεκριμένο πίνακα φανερώνει τόσο τα γκρίζα όρια μεταξύ μιμητισμού και αισθητικής, όσο και την αδυναμία του μιμητισμού να αναπαράγει τέλειες ομοιότητες. Η ειρωνική μίμηση λοιπόν αμφισβητεί το ίδιο το θεμέλιο του μιμητισμού, την πραγματικότητα και την σιγουριά για τον κόσμο, την οποία η κοινωνία επιζητεί. Για τον Richard Rorty, κατά τον Bleiker, ο είρωνας είναι κάποιος ο οποίος κατανοεί πως η τωρινή γλώσσα η οποία χρησιμοποιείται είναι λανθασμένη, ωστόσο ταυτόχρονα κατανοεί πως δεν γίνεται να λύσουμε αυτό το πρόβλημα χρησιμοποιώντας αυτή την γλώσσα. Συμπερασματικά, η ουσιαστική αντιμετώπιση ρεαλιστικών ζητημάτων είναι αδύνατον να γίνει με την χρήση ρεαλιστικών εργαλείων.

Κατά τον Bleiker, στην γραμματεία των διεθνών σχέσεων, ο Kenneth Waltz αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των προαναφερθέντων. Ο Αμερικανός διεθνολόγος υποστηρίζει πως οι θεωρίες προκύπτουν από αφαιρετικές διαδικασίες και έτσι είναι ξεχωριστές από την πραγματικότητα την οποία προσπαθούν να

εξηγήσουν. Ο πατέρας του κλασικού ρεαλισμού Hans Morgenthau επίσης αναγνωρίζει την αδυναμία απόλυτου μιμητισμού των θεωριών. Ο Bleiker ασκεί κριτική στις ρεαλιστικές θεωρίες αναδεικνύοντας τις διαφορές μεταξύ φωτογραφιών και πινάκων ζωγραφικής και παραλληλίζοντάς τες με τις θεωρίες διεθνούς πολιτικής και την πραγματική διεθνή πολιτική. Οι φωτογραφίες, για τον Morgenthau, παρουσιάζουν ό,τι μπορεί να δει το ανθρώπινο μάτι, ενώ οι πίνακες ζωγραφικής εμπεριέχουν μέσα τους την ίδια την ουσία του καλλιτέχνη.

2.4.1.3 Η χρησιμότητα της αισθητικής θεωρίας

Ο Roland Bleiker²⁵ υποστηρίζει πως η σημαντικότητα της αισθητικής έγκειται στις αδυναμίες που πηγάζουν από τον μιμητισμό και συγκεκριμένα εστιάζει σε δύο σημεία:

Πρώτον, η μίμηση στον ρεαλισμό αποτυγχάνει να αναγνωρίσει την αισθητική της φύση. Η μίμηση στην ρεαλιστική σχολή σκέψης περιλαμβάνει ελάχιστα στοιχεία ειρωνείας ή αυτοκριτικής. Επομένως, ο ρεαλισμός δεν καταφέρνει να αναγνωρίσει το κενό ανάμεσα σε παρουσιαζόμενο και παρουσίαση και προσπαθεί να το μειώσει ή να το αγνοήσει. Αυτό γίνεται φανερό στο ότι ο Hans Morgenthau, αν και αναγνωρίζει, όπως προαναφέραμε, την αδυναμία πλήρους μιμητισμού, είναι πεπεισμένος πως μπορεί να κατανοήσει πλήρως την φύση της κοινωνίας και της πολιτικής ή καλύτερα τους κανόνες οι οποίοι διέπουν την κοινωνία και την πολιτική, όπως ο ίδιος αναφέρει στον πρώτο κανόνα του περί ρεαλιστικής πολιτικής.

Δεύτερον, η κυριαρχία του θετικισμού στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων, η οποία υποστηρίζει πως όλες οι αξιώσεις θα πρέπει να αξιολογούνται με εμπειρικά κριτήρια. Η παραπάνω λογική έχει μειώσει σε μεγάλο βαθμό το εύρος των ερευνών περί παγκόσμιας πολιτικής και τα εργαλεία τα οποία έχουν στην διάθεσή τους οι ερευνητές. Έτσι, η λογική έχει αναχθεί ως το τυραννικό στοιχείο που κυριεύει όλα τα υπόλοιπα. Παράδειγμα για τον Bleiker αποτελεί η προσπάθεια του Waltz να απομακρυνθεί από τον μιμητισμό, η οποία ωστόσο κατέληξε σε μια επιστημονική

²⁵ Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύονται οι ιδέες που πραγματεύεται το σύγγραμμα του Roland Bleiker *Aesthetics and World Politics* (2009).

διαδικασία αφαίρεσης, εμμονική με την κατηγοριοποίηση και την επιστημονική νομιμότητα. Η Γουολτσιανή οπτική των χωρών ως μαύρα κουτιά μπλοκάρει την ανάδειξη του πλουραλισμού της ανθρώπινης φύσης.

Για τον Αυστραλό ακαδημαϊκό, η μετάβαση σε μια μορφή σκέψης πέραν της λογικής είναι μονόδρομος για την κατανόηση και αντιμετώπιση των δυσχερειών του διεθνούς συστήματος. Η ουσιαστική αντιμετώπιση των ζητημάτων υποστηρίζει πως θα έρθει μέσω της συνεργασίας λογικής-αισθητικής και όχι με την πρωτοκαθεδρία της μίας ή της άλλης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας διαφορετικής οπτικής γωνίας από την ρεαλιστική μπορούμε να αντλήσουμε από τον κόσμο της ζωγραφικής και συγκεκριμένα από το έργο του Pablo Picasso 'Guernica'. Ο Ισπανός ζωγράφος καταφέρνει να μας κάνει να αισθανθούμε τα δεινά του πολέμου και τον ανθρώπινο ψυχισμό δίχως να χρησιμοποιεί τον μιμητισμό. Καταφέρνει να πετύχει ένα αμάλγαμα λογικής και αισθήσεων αναγκάζοντας τον θεατή να σκιαγραφήσει μια πορεία στην μνήμη, τις αισθήσεις και την λογική.

Ο Bleiker καταλήγει πως αισθητική είναι το εργαλείο, μέσω του οποίου αμφισβητείται η ρεαλιστική-μιμητική οπτική και το τι μπορεί ή δεν μπορεί φανταστεί το άτομο. Η ιστορική και φιλοσοφική οπτική είναι δυνατόν ορισμένες φορές να υποστεί επιστημονικό-μεθοδολογικό έλεγχο. Στον αντίποδα, η αισθητική οπτική γωνία δεν μπορεί να επιτευχθεί με οποιοδήποτε άλλο τρόπο. Η αισθητική παράγει μια καινοτόμα οπτική γωνία, η οποία δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί από μη αισθητικές μορφές γνώσης. Τα αισθητικά εργαλεία δεν μπορεί να εξετασθούν με εμπειρικό ή επιστημονικό τρόπο, μονάχα με μια έρευνα για το ίδιο το φαινόμενο της κατανόησης. Απλούστερα, η πλήρης κατανόηση των αισθητικών εργαλείων, κατά τον Αυστραλό θεωρητικό, απαιτεί μια παραγωγική αλληλεπίδραση μεταξύ λογικής και αισθήσεων.

2.4.1.4 Το υποσυνείδητο της υψηλής πολιτικής

Στον κόσμο της αισθητικής φιλοσοφίας, η έννοια του «ωραίου» συνδέεται με τα αισθήματα της αρμονίας και της ευχαρίστησης, ενώ το υποσυνείδητο παραλληλίζεται με αρνητικά συναισθήματα όπως φόβος, ταραχή και τρόμος. Ο χώρος της παγκόσμιας πολιτικής, ο οποίος ασχολείται με ζητήματα όπως ο πόλεμος και οι

τρομοκρατικές επιθέσεις, είναι αναπόφευκτα συνδεδεμένος με τον φόβο. Ο παραπάνω ισχυρισμός ενδυναμώνεται όταν αναλογιστούμε το μέγιστο αγαθό το οποίο κυνηγούν οι δρώντες του διεθνούς συστήματος-κράτη. Βάσει των ρεαλιστικών θεωρήσεων, τα κράτη επιζητούν την εξασφάλιση της ασφάλειάς τους. Απλούστερα, τα κράτη επαφίενται σε πολιτικές-στρατηγικές τακτικές ώστε να χειραγωγήσουν το δέος που προκαλεί το άναρχο διεθνές σύστημα (Bleiker 2018).

Ο άνθρωπος, ερχόμενος αντιμέτωπος με τα δεινά της διεθνούς πολιτικής, βιώνει μια σειρά αντικρουόμενων συναισθημάτων, όπως για παράδειγμα φόβο για την ζωή του, δέος για τις διαστάσεις των καταστροφών, θυμό και ταυτόχρονη ανακούφιση έχοντας επιζήσει, μίσος για τους δράστες και συμπόνια για τα θύματα. Για τον Roland Bleiker (2009), ο άνθρωπος, μη μπορώντας να αντιμετωπίσει την σύγκρουση των συναισθημάτων, καταφεύγει στη σιγουριά της λογικής εξήγησης των δρώμενων, ωστόσο μέσω της έρευνας του υποσυνείδητου, το οποίο πλάθεται από αισθητικές πηγές όπως ποίηση, μουσική και λογοτεχνία, μπορούμε να εξάγουμε καινοτόμα συμπεράσματα για την φύση της διεθνούς πολιτικής.

Τόσο ο Edmund Burke (2015) όσο και ο Immanuel Kant (2012) αποπειράθηκαν να ερμηνεύσουν την έννοια του «υποσυνείδητου» έχοντας ως εναρκτήρια βάση τον διαχωρισμό αυτού από την έννοια του «ωραίου». Ο Kant υποστηρίζει πως η κριτική σχετικά με το «ωραίο» είναι αισθητική κριτική, η οποία συνδέεται με την αρμονία και την ευχαρίστηση. Στον αντίποδα, το υποσυνείδητο συνδέεται με τον ενθουσιασμό, το δέος και το φόβο. Οι δύο φιλόσοφοι παραθέτουν μεταφορικά τα συναισθήματα που παράγονται από το υποσυνείδητο, παραλληλίζοντάς τα με φυσικά φαινόμενα, όπως οι εκρήξεις ηφαιστειών και οι ανεμοστρόβιλοι, φαινόμενα που δεν μπορεί να κατανοήσει στην πληρότητά τους ο ανθρώπινος νους. Ο Kant σημειώνει πως μέσω της παρακολούθησης από ασφαλή θέση αυτών των μεγαλειωδών γεγονότων υπάρχει θετικός ερεθισμός του ανθρώπινου νου. Συμπερασματικά, υπάρχει συνύπαρξη αντικρουόμενων συναισθημάτων φόβου και ευχαρίστησης.

Γεγονότα της παγκόσμιας πολιτικής, όπως πολεμικές συγκρούσεις και τρομοκρατικές επιθέσεις, μπορούν να παραλληλιστούν με τα παραδείγματα των Edmund Burke και Immanuel Kant, μιας και παράγουν παρόμοια αντικρουόμενα συναισθήματα. Τρομοκρατικές επιθέσεις, όπως αυτές στο Παρίσι το 2015 και την

Βοστώνη το 2013, εμπεριέχουν έντονα αισθητικό χαρακτήρα διότι η οπτική παρουσίαση του πόνου και του θανάτου ξεπέρασε τα όρια κατανόησης του τι είναι πραγματικότητα ή τι μπορεί να συμβεί. Επιπροσθέτως, η ιστορικός Joanna Bourke στο βιβλίο της *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare* (2000), συζητώντας με βετεράνους των δύο Παγκοσμίων Πολέμων και του πολέμου του Βιετνάμ, εντοπίζει πως αντικρουόμενα συναισθήματα όπως φόβος-εμπάθεια και ενθουσιασμός-χαρά ήταν ανάμικτα στους στρατιώτες κατά την διεξαγωγή του πολέμου. Με έκπληξη η Νεοζηλανδή ακαδημαϊκός σημειώνει πως παρά τον διαφορετικό τρόπο διεξαγωγής του πολέμου σήμερα, με μια πιο αποστασιοποιημένη επαφή των στρατιωτών με τον “εχθρό”, αυτή η ανάμιξη συναισθημάτων παραμένει η ίδια μέσω της υψηλής οπτικοποίησης των συγκρούσεων (Bourke 2017).

Αυτό το αμάλγαμα συναισθημάτων τίθεται ως εργαλείο στην εκάστοτε κυβέρνηση, η οποία το διαχειρίζεται ώστε να πετύχει απώτερους σκοπούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ρητορική του State Department μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Η πολιτική της κυβέρνησης George W. Bush χρησιμοποίησε τακτικές τύπου Ψυχρού Πολέμου, διαχωρίζοντας τον κόσμο σε «καλό» και «κακό». Η ρητορική του «κακού» θέτει την τρομοκρατία στο επίπεδο του παραλογισμού και δίνει την τέλεια ευκαιρία στην εκάστοτε κυβέρνηση για μεταχείριση του λαού, ο οποίος, ακόμη και στην περίπτωση που δεν συμφωνεί με τις πολιτικές της κυβέρνησης, σιωπά μπροστά στην συναισθηματικά φορτισμένη ιδέα του «εθνικού συμφέροντος». Για παράδειγμα, βάσει της παραπάνω λογικής, οι ΗΠΑ νομιμοποίησαν τον πόλεμο κατά του Ιράκ ως μια προδραστική τακτική καταστροφής όπλων μαζικής καταστροφής, τα οποία δεν υπήρχαν παρά μόνο στην φαντασία. Ωστόσο, η προσπάθεια κριτικής κατά του πολέμου θεωρήθηκε αντιπατριωτική και επικίνδυνη (Antoon 2014).

2.4.1.5 Τα τρία σημεία κλειδί του υποσυνείδητου στην παγκόσμια πολιτική

Ο αντιφατικός χαρακτήρας του υποσυνείδητου δημιουργεί μια σειρά δυνατοτήτων για την παγκόσμια πολιτική, οι οποίες νομιμοποιούνται μέσω της

εξαιρετικά αισθητικής φύσης του. Η έρευνα σχετικά με την υποσυνείδητη φύση της παγκόσμιας πολιτικής παρέχει απαντήσεις στο γιατί είναι σημαντική η αισθητική περι των διεθνών δρώμενων.

Πρώτον, οι εκφάνσεις της διεθνούς πολιτικής μας φέρνουν αντιμέτωπους με έναν αγώνα εκβάθυνσης της κατανόησής μας για τον κόσμο. Ο Burke (2015) υποστηρίζει πως το κράμα αντικρουόμενων συναισθημάτων του υποσυνείδητου προκύπτει από την ακούσια υποβολή του ανθρώπου σε φαινόμενα, τα οποία δεν είναι σε θέση να κατανοήσει και να εξηγήσει στην πληρότητά τους. Συνεπώς, αυτή η ανικανότητα λογικής εξήγησης συγκλονίζει το άτομο στον πυρήνα του, θέτοντας το υποσυνείδητο ως το κυρίαρχο στοιχείο. Οι φρικιαστικές εικόνες πολέμων καταφέρνουν να καταστρέψουν την εικόνα που είχε ο άνθρωπος περί της πραγματικότητας, μη μπορώντας να τις εξηγήσει λογικά. Έτσι, γίνεται φανερό πως τα ρεαλιστικά εργαλεία κατανόησης του κόσμου δεν είναι σε θέση να εξηγήσουν στην πληρότητά του ένα τέτοιο γεγονός (Bleiker 2009).

Δεύτερον, η απόσταση ασφαλείας από ένα καταστροφικό γεγονός, όπως μια τρομοκρατική επίθεση, είναι τόσο γενεσιουργός πηγή ανάμικτων συναισθημάτων, όσο και μαθησιακή. Συνεπώς, ο έμμεσος κίνδυνος εμπεριέχει μέσα του ένα αμάλγαμα φόβου και ανακούφισης. Υπ' αυτή την έννοια, μια μεγάλη καταστροφή, από τη μια όψη του νομίσματος, καταστρέφει ό,τι βρίσκεται κοντά της, ενώ από την άλλη όψη του νομίσματος δημιουργεί ένα αίσθημα χαράς στον υπόλοιπο κόσμο, ο οποίος μπορεί να πάρει μαθήματα από αυτή (Blanchot 1995).

Η μάθηση μέσω του υποσυνείδητου, ωστόσο, ίσως δεν καταστεί ευχάριστη για την κοινωνία, η οποία αντιδρώντας στην ανησυχία στην οποία θα την υποβάλουν τα αντικρουόμενα συναισθήματα, θα καταφύγει στις οικίες για εκείνη μιμητικές πρακτικές εξήγησης του κόσμου (Bachelard 2014). Στον αντίποδα, ο Friedrich Nietzsche (2012) υποστήριξε πως οι ολίγιστοι, μέσω της ανησυχίας από την κατανόηση της φαυλότητας του κόσμου που ζούνε, θα ανακαλύψουν νέες πηγές μάθησης, αντίθετες στις μέχρι τότε πρακτικές, όντες ανοιχτοί σε νέους τρόπους σκέψης και απορρίπτοντας τις παλαιωμένες πρακτικές. Υπ' αυτή την λογική, τα συναισθήματα φόβου και ανημποριάς θα σκιαστούν από θετικά συναισθήματα, κατανοώντας τον ρόλο μας στον επηρεασμό των διεθνών γεγονότων. Συνεπώς, κατανοώντας το κενό ανάμεσα στην παρουσίαση και το παρουσιαζόμενο αντικείμενο,

περνάμε από μια χειριστική προσέγγιση της πραγματικότητας, θέλοντας να ασφαλίσουμε τον εαυτό μας ενάντια στα δεινά του διεθνούς συστήματος, σε μια ερωτηματική προσέγγιση των θεμελίων που δημιούργησαν αυτές τις καταστάσεις, προετοιμάζοντάς μας προετοιμασμένους για την αντιμετώπισή τους (Bleiker 2019).

Τρίτον, ο Rolland Bleiker (2009) υποστηρίζει πως μέσω των αντικρουόμενων συναισθημάτων του υποσυνείδητου, βάσει του γεγονότος πως δεν μπορούμε να εξηγήσουμε με ρεαλιστικά εργαλεία την υφιστάμενη πραγματικότητα, υποδεικνύεται η χρησιμότητα της αισθητικής παρουσίασης της διεθνούς πολιτικής. Ο Αυστραλός ακαδημαϊκός σημειώνει πως η ενασχόληση με το υποσυνείδητο υποδεικνύει την αδυναμία παρουσίασης του κόσμου όπως πραγματικά είναι και το κενό το οποίο υπάρχει ανάμεσα στον πραγματικό κόσμο και την παρουσίασή του, κενό όπου τίθεται η ορθή διεθνής πολιτική. Καταλήγει πως κατανοώντας την σημαντικότητα του υποσυνείδητου καταλαβαίνουμε την αδυναμία χρήσης μιμητικών εργαλείων για την παρουσίαση των διεθνών δρώμενων. Συμπερασματικά, η διεθνής πολιτική είναι ορθότερο να χρησιμοποιεί εργαλεία αισθητικής παρουσίασης, τα οποία κατανοούν και δεν προσπαθούν να μειώσουν ή να αγνοήσουν το κενό ανάμεσα στην παρουσίαση και το παρουσιαζόμενο αντικείμενο.

2.4.1.6 Πώς θα ριζώσει η αισθητική στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων;

Κατά τον Friedrich Nietzsche (2013), η ψευδαίσθηση των τεχνών είναι σημαντική για να κάνει την ζωή ευκολότερη στην επιβίωσή της, σημαντικότητα την οποία ο άνθρωπος με την μανία του περί ορθολογικής σκέψης έχει ξεχάσει. Η σημαντικότητα εδραίωσης της αισθητικής έγκειται στο γεγονός πως η δημιουργική έκφραση τείνει να εκλείψει, αν δεν έχει ήδη εκλείψει, στο πολιτικό πεδίο. Προβλήματα της διεθνούς πολιτικής όπως ο πόλεμος, η κοινωνική ανισότητα και η φτώχεια είναι προβλήματα που δεν γίνεται να αντιμετωπιστούν με εργαλεία, τα οποία έχουν παραχθεί από πρότυπα σκέψης που δημιούργησαν τα παγκόσμια ζητήματα εξαρχής (Bleiker 2009). Ο τρόπος με τον οποίο η τέχνη θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην διεθνή πολιτική έχει διαιρεθεί σε δύο ομάδες σκέψης.

Η πρώτη ομάδα σκέψης θεωρεί πως η τέχνη πρέπει να αυτονομηθεί σε τέτοιο βαθμό από την κοινωνία, που η τέχνη θα έχει ως μοναδικό αυτοσκοπό της τον ίδιο της τον εαυτό. Κατά τον Kant, οι αισθητικές κρίσεις είναι ζητήματα γούστου, τα οποία λαμβάνουν χώρα μεταξύ κατανόησης και λογικής, χωρίς καμία από αυτές τις ικανότητες να καθορίζει τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του αντικειμένου προς κρίση. Για τον Bleiker, η αισθητική γνωρίζει πως και η ίδια είναι μια μορφή παρουσίας και έτσι μια πολιτική διαδικασία. Η τέχνη αποκτά πολιτική σημασία μέσα από την προσπάθειά της να εγκαταστήσει μια απόσταση από ηθικούς κανόνες και πρακτικές της κοινωνίας. Ο Adorno, στο σύγγραμμα του *Αισθητική Θεωρία* (2000), διατυπώνει την άποψη πως η στενή σχέση τέχνης και πολιτικής είναι λανθασμένη. Η τέχνη θα πρέπει να αποστασιοποιείται κοινωνικοπολιτικά, ώστε να δείχνει την εναντίωσή της στην τωρινή κατάσταση της κοινωνίας και να υποδηλώνει ένα καλύτερο μέλλον. Τα καλλιτεχνήματα, από την μια πλευρά απεμπολούν την ιστορικότητά τους με την αποστασιοποίησή τους, ωστόσο από την άλλη τα έργα τέχνης παραμένουν πάντοτε ιστορικά, διότι η κατανόησή τους γίνεται βάσει της διανοητικής ικανότητας των ατόμων, τα οποία τα αντιλαμβάνονται μέσα στην πολιτιστική τους σφαίρα.

Η δεύτερη ομάδα σκέψης υπογραμμίζει πως οι τέχνες θα πρέπει να τεθούν στο επίκεντρο της ανθρώπινης ύπαρξης, σε όλα τα επίπεδα. Η σημαντικότητα της προώθησης της αισθητικής σε κεντρική θέση, καθολικά, πηγάζει από τον συλλογισμό πως η αισθητική, σε αντίθεση με τον ορθολογικό τρόπο σκέψης, μπορεί να κατανοήσει και να πραγματευτεί ζητήματα πέρα από τον ανθρώπινο νου. Η τέχνη στην πολιτική, και συγκεκριμένα στις διεθνείς σχέσεις, καλείται να διατυπώσει απαιτήσεις για ανάγκες, τις οποίες οι άνθρωποι δεν είναι ακόμη σε θέση να καταλάβουν πως χρειάζονται. Το εργαλείο δημιουργίας της προαναφερθείσας κατάστασης, ωστόσο, δεν είναι ο συμβατικός τρόπος επικοινωνίας, αλλά διαφορετικοί καινοτόμοι τρόποι. Οι παγκόσμιες προκλήσεις δεν έχουν ανάγκη τον ψευδή εφησυχασμό της μιμητικής-ρεαλιστικής λογικής, αλλά ένα κράμα φαντασίας και ορθολογισμού πράττοντας πέραν της βεβαιότητας (Shapiro 2015)

2.4.2 Λογοτεχνία και διεθνής πολιτική

Η λογοτεχνία αποτελεί τη σταθερότερη πηγή στήριξης της αισθητικής θεωρίας των διεθνών σχέσεων, με μεγάλη συνεισφορά στην εξήγηση των διεθνών γεγονότων. Αρκετοί συγγραφείς, όπως ο Κωνσταντίνος Κωνσταντίνου στο βιβλίο του *States of Political Discourse: Worlds, Regimes, Seditions* (2004), προσπάθησαν να επαναδιατυπώσουν τα πολιτικά διλήμματα της διεθνούς πολιτικής σκηνής, δίνοντας σημασία στην αφήγηση, δηλαδή στην εκπροσώπηση του πολιτικού αντικειμένου στην προσπάθεια κατανόησής του. Συγκεκριμένα, ο Κωνσταντίνου θεωρεί πως η ποίηση είναι σε θέση να μας βοηθήσει να μειώσουμε την ανασφάλεια που προκαλεί το άναρχο διεθνές σύστημα, μέσω ενός ταξιδιού από τον φόβο και την απώλεια και κάνοντάς μας ισχυρότερους.

Η Debbie Lisle, στο βιβλίο της *Holidays in the Danger Zone: Entanglements of War and Tourism* (2016), πραγματεύεται τα ταξίδια ως μέσο λύσης των διεθνών ζητημάτων. Πιο συγκεκριμένα, τα ταξιδιωτικά βιβλία, απλούστερα στην φύση τους από τα μυθιστορήματα, είναι κράμα φαντασίας και προσωπικών εμπειριών, μέσω της περιγραφής ανθρώπων και τόπων. Η αμφισημία ανάμεσα στο φανταστικό και ρεαλιστικό επίπεδο τέτοιων βιβλίων είναι σημαντική για την σφαιρική κατανόηση των διεθνών ζητημάτων και την περιπλοκότητα των διάφορων οπτικών γωνιών. Μέσω της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, όχι απλώς το άτομο μπορεί να κατανοήσει πολιτισμούς μακριά από τον δικό του αλλά μπορεί μέσω της οπτικής γωνίας που έχουν οι επισκέπτες στον δικό του τόπο, να επαναπροσδιορίσει τον εαυτό του προς το καλύτερο, παρατηρώντας πράγματα που ίσως οι συντοπίτες του δεν είναι σε θέση να παρατηρήσουν.

Ο Darby Philips, στο βιβλίο του *Fiction Of Imperialism* (1998), επιχειρεί μέσω της μυθοπλασίας να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τις αποικιακές και μετααποικιακές σχέσεις μεταξύ της Δύσης, της Ασίας και της Αφρικής. Ο συγγραφέας υποστηρίζει πως η σχέση φαντασίας-μυθοπλασίας και ρεαλισμού είναι δυο αλληλένδετα και μερικές φορές αλληλεπικαλυπτόμενα επίπεδα. Η μυθοπλασία, μέσω των μυθιστορημάτων, παίζει εργαλειακό ρόλο στην αρχική νομιμοποίηση της αποικιοκρατίας και μετέπειτα στην άνθηση του αισθήματος αντίστασης κατά του

κατακτητή. Η σχέση Δύσης και μη-Δύσης επανεξετάζεται μέσω της φαντασίας, η οποία γεννά την πραγματικότητα.

Τα μυθιστορήματα, εν αντιθέσει με τις επικρατούσες θεωρίες διεθνών σχέσεων, δεν περιορίζονται στην περιγραφή της ισχύος του κάθε έθνους, αλλά μας προσφέρουν γνώσεις σχετικά με την πολιτισμική δυναμική τους. Τα λογοτεχνικά βιβλία, μέσω των ηρώων τους, μας παρέχουν μια εσωτερική οπτική γωνία των διεθνών προβλημάτων, την οποία η σκληρή επιστημονική προσέγγιση πολλές φορές τείνει να αγνοεί. Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα λογοτεχνικών βιβλίων, τα οποία αντικατοπτρίζουν με μοναδικό τρόπο τις εκφράσεις των διεθνών σχέσεων, είναι το *Johnny Got His Gun* του Dalton Trumbo (2013), *The Things They Carried* του Tim O'Brien (2009), *Tom Clancy Shadow of the Dragon* του Marc Cameron (2020), *The Girl from Vichy* της Andie Newton (2020) και *A Bend in the Stars* της Rachel Barenbaum (2019).

2.4.2.1 Ποίηση και διεθνής πολιτική

Έχοντας μιλήσει για την σημασία της λογοτεχνίας, παραθέτοντας συγγράμματα σχετικά με την λογοτεχνική δημιουργία και τη σχέση της με τη διεθνή πολιτική, είναι ορθό να αναλύσουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια την ύψιστη πτυχή λογοτεχνικής δημιουργίας, την ποίηση και τη σχέση αυτής με την διεθνή πολιτική.

Αρκετοί χαρακτηρίζουν την ποίηση ως μια οδή προς το ωραίο, η οποία δεν έχει τίποτα παραπάνω να προσφέρει, ιδιαίτερα στον χώρο της εξωτερικής πολιτικής, έναν χώρο για “ενήλικες”, όπου κυριαρχεί η ισχύς. Ωστόσο, αναλύοντας κοινωνικά και ιστορικά γεγονότα μέσω της ποίησης, μπορούμε να αδράξουμε νέα συμπεράσματα για τις πολιτικές προκλήσεις και τη δυναμική του διεθνούς συστήματος.

Κατά τον Hegel (2009), η ποίηση χαρακτηρίζεται ως η τέλεια τέχνη, διότι μέσα από τον ήχο της ομιλίας μπορεί να εκφράσει πληρέστερα την πνευματική ελευθερία. Η ποίηση είναι η μοναδική τέχνη που υπάρχει και στις τρεις περιόδους, στις οποίες ο Γερμανός φιλόσοφος χωρίζει την καλλιτεχνική δημιουργία κατά την

ανθρώπινη ιστορία: συμβολική, κλασική και ρομαντική περίοδο. Η ποίηση παρουσιάζει μέσα της μια μουσικότητα στην παρουσίαση των ιδεών της. Ο Hegel χωρίζει την ποίηση σε τρία είδη, επική ποίηση, λυρική ποίηση και δραματική ποίηση. Η επική ποίηση παρουσιάζει τους ήρωές της μέσα σε μια σειρά δράσεων και γεγονότων, όπου αυτοί με την δράση τους δείχνουν τους περιορισμούς της ελευθερίας των ανθρώπων. Η λυρική ποίηση, με την σειρά της, δίνει έκφραση σε διάφορες καταστάσεις. Τέλος, η δραματική ποίηση, συνδυάζοντας στοιχεία τόσο από την λυρική όσο και την επική ποίηση, παρουσιάζει τις καταστροφικές συνέπειες της ίδιας της ελεύθερης ανθρώπινης δράσης, με την έννοια πως όλες οι τέχνες ενσαρκώνονται σε αυτόν.

Για τον Edmund Burke Feldman (1984) η ποίηση είναι το κατάλληλο εργαλείο επαγρύπνησης του ανθρώπου από τον εφησυχασμό του καθημερινού λόγου και γι' αυτόν τον λόγο μπορεί να απαθανατίσει καλύτερα από κάθε άλλη μορφή τέχνης τα συναισθήματα του ατόμου, ερεθίζοντας την φαντασία του και εκθέτοντας τις υποσυνείδητες σκέψεις του. Επίσης, κατά τον Immanuel Kant (2012), η ποίηση “τρέφει” την ψυχή του ατόμου, δίνοντας τροφή στη φαντασία του. Συμπερασματικά, η ποίηση συνδέει την ψυχή και το νου παράγοντας εικόνες και οπτικές γωνίες, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να αναπαραχθούν από την πραγματικότητα (Bleiker 2009).

Ο Roland Bleiker (2009) υπογραμμίζει πως ο 20^{ος} αιώνας έχει κυριαρχηθεί από τις οπτικές τέχνες, όπως η φωτογραφία και η ζωγραφική, για παράδειγμα, έτσι το πώς η κοινωνία αντιδράει σε τρομοκρατικές επιθέσεις ή την άνοδο του φασισμού έχει επηρεαστεί από τις φρικιαστικές εικόνες της τρομοκρατικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και τις εικόνες των κρεματορίων. Ωστόσο, ο Αυστραλός ακαδημαϊκός υποστηρίζει πως οι οπτικές αναπαραστάσεις δεν έχουν καταφέρει να ξεπεράσουν τον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζει η γλώσσα. Από την μια πλευρά του νομίσματος υπάρχουν παραστάσεις, όπως αυτές της θέασης ενός έξοχου έργου τέχνης, όπου ο άνθρωπος δεν είναι σε θέση να εκφράσει με λόγια τα συναισθήματα που του δημιουργούνται από αυτό. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά του νομίσματος, οι οπτικές επιστήμες δεν είναι σε θέση να αποκολληθούν πλήρως από την γλώσσα ως μια έξω-γλωσσική εμπειρία. Ο άνθρωπος προσπαθεί να κατανοήσει τα όσα βλέπει μέσω της λογικής-γλώσσας, διότι πέραν αυτής δεν μπορεί να υπάρξει ουσιαστική κατανόηση (W.J.T Mitchell 1994). Συμπερασματικά, η γλώσσα είναι η

αποκρυσταλλοποίηση της ανθρώπινης νόησης ή όπως αναφέρει ο Martin Heidegger (1971) η γλώσσα είναι πανταχού παρούσα, ακόμη και όταν κοιμόμαστε. Η απάντηση στο γιατί η πολιτική είναι δυνατόν να συνδεθεί με την ποίηση έρχεται ακριβώς μέσα από τη σχέση ποίησης και γλώσσας. Η γλώσσα είναι πολλά παραπάνω από ένα απλό μέσο επικοινωνίας. Για τον Theodor Adorno (2000) ακρογωνιαίος λίθος της σκέψης καθίσταται η γλώσσα, σε τέτοιο βαθμό που η ίδια η γλώσσα διαμορφώνει την σκέψη. Η παραπάνω άποψη γίνεται φανερή στην ανάλυση διαφόρων θεωρήσεων σχετικά με τα διεθνή τεκταινόμενα. Για παράδειγμα, οι πρόσφατες προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ θα μεταφραστούν οικονομοκεντρικά από την επιστήμη της πολιτικής οικονομίας, κοινωνιολογικά, σχετικά με την θέση της γυναίκας, από την φεμινιστική οπτική γωνία και με όρους ισχύος από την οικογένεια των στρατηγικών σπουδών. Έτσι, η εκάστοτε γλώσσα υποσυνείδητα μας επιβάλλει μια σειρά υποθέσεων και πλαισιώνει τη σκέψη μας (Fairclough 2014).

Η ποίηση καθίσταται μονόδρομος κριτικής της γλώσσας, ώστε με το εργαλείο της γλώσσας να δημιουργηθεί κάτι παραπάνω από αυτή, όπως αναφέρει ο Nietzsche (2012). Μέσω συνειδητών παραβάσεων με την χρήση μεταφορών και της ποιητικής ελευθερίας, η ποίηση καταφέρνει να ξεπεράσει τα δεσμά των γλωσσικών συμβάσεων. Οι ποιητές καθιστούν με διαφορετικό τρόπο την πραγματικότητα και θέτουν τον αναγνώστη αντιμέτωπο με αλήθειες, τις οποίες δεν γνώριζε ή αγνοούσε (Constantinou 2017).

Η ουσία της ποίησης, κατά τον Paul Valéry (2014), δεν εντοπίζεται στον ρυθμό ή τις ομοιοκαταληξίες αλλά στον αυτοπροσδιορισμό της ποίησης, όπου η γλώσσα είναι ταυτόχρονα μέσο και ουσία ή απλούστερα, το αμάλγαμα μεταξύ γλώσσας και κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας. Ο Γάλλος ποιητής ξεχωρίζει την ποίηση από τον πεζό λόγο, βάσει της επαναληπτικής ικανότητας των ποιημάτων σε σχέση με τα πεζά κείμενα, θεωρώντας πως τα δεύτερα χάνουν την ουσία τους μετά την κατανόησή τους. Τόσο ο Martin Heidegger όσο και ο Paul Valéry συμφωνούν πως δεν είναι δυνατόν να εξηγήσουμε με πεζό λόγο την πραγματική ουσία ενός ποιήματος (Bleiker 2017). Συνεπώς, η προσπάθεια συντακτικής επεξήγησης των ποιημάτων δεν έχει καμία χρησιμότητα στην διεθνή πολιτική, μονάχα η προσπάθεια κατανόησης του πολιτικού νοήματος που κρύβεται μέσα στην ποίηση. Όπως υπογραμμίζει ο Philip Darby (1998), η ποίηση καταγράφει αντίθετη πορεία από αυτή

των κοινωνικών επιστημών, όπου οι ερευνητές προσπαθούν να εξάγουν συμπεράσματα μέσω γενικεύσεων. Στον αντίποδα, η ποίηση ή ακόμη και το σύνολο όλων των ποιημάτων που έχουν γραφτεί δεν είναι σε θέση να εξηγήσει τα πάντα (Heidegger 1977). Στόχος της ποίησης είναι να παρουσιάσει μια διαφορετική οπτική γωνία, ασυνήθιστη ή ξεχασμένη στον αναγνώστη, δημιουργώντας προσοδοφόρο έδαφος για καινοτόμα σκέψη.

Συμπερασματικά, η ανάγνωση της ποίησης θα πρέπει να γίνεται με ευλάβεια και κριτική σκέψη. Τα λογοτεχνικά έργα δίνουν ψήγματα γνώσης στους φερέλπιδες επιστήμονες να εντοπίσουν ώστε να εξάγουν συμπεράσματα. Για παράδειγμα, το έργο του George Orwell *Η Φάρμα των Ζώων* (1961) περιέχει ελάχιστες πολιτικά φορτισμένες προτάσεις, ωστόσο αποτελεί μια ευθεία κριτική στον κομμουνιστικό απολυταρχισμό. Η πολιτική σημασία της λογοτεχνίας εξαρτάται από την οξυδέρκεια του αναγνώστη. Κατά τον Paul Celan (1986), η ποίηση αποτελεί μια ελπίδα, ένα γράμμα μέσα σε ένα μπουκάλι που γράφει ο ποιητής, με την ελπίδα πως κάποια μέρα θα φτάσει σε μια ακτή και θα κατανοηθεί.

2.4.2.2 Η χρήση μεταφορών στον πολιτικό διάλογο

Για τον Αριστοτέλη, η μεταφορική χρήση της γλώσσας από τους ποιητές ήταν ένα σημάδι ιδιοφυΐας, οι μεταφορές καθίσταντο ως το όπλο σε ένα γλωσσικό θέατρο επιχειρήσεων της παγκόσμιας πολιτικής (Terrel Carver και Jernej Pikalo 2011). Οι μεταφορές, ως αλληγορίες που σκιαγραφούν το χάσμα μεταξύ του πραγματικού νοήματος μιας λέξης και της προσωρινής της ιδιοποίησης βρίσκονται στην καρδιά της πολιτικής γλώσσας (Bleiker 2009).

Για τον Friedrich Nietzsche (2012), η ίδια η γλώσσα είναι μια μεγάλη μεταφορά, υπό την έννοια πως σε πρώτο βαθμό ο άνθρωπος δημιούργησε μια εικόνα μέσω των διαισθητικών του αντιλήψεων, μετά μια λέξη για αυτή την εικόνα και τέλος ένα μοτίβο λέξεων, οι οποίες δημιούργησαν τα γλωσσικά συστήματα. Ο άνθρωπος, λανθασμένα, θεωρεί πως κατανοεί την πραγματική ουσία των παγκόσμιων γεγονότων, διότι το μοναδικό πράγμα που κάνει είναι να μεταφράζει ως υποκειμενικές μεταφορές τα γεγονότα. Επομένως, όσο αντικειμενικοποιημένο και να

είναι ένα πολιτικό κείμενο, δεν παύει να είναι μια μορφή παρουσίασης, η οποία δημιουργήθηκε με την χρήση μιας σειράς μεταφορών δομημένων με γραμματική και ρητορική χροιά. Συμπερασματικά, όσο αντικειμενικό και να φαντάζει ένα κείμενο, πάντοτε προσπαθεί να περάσει ως αντικειμενική αλήθεια την υποκειμενική του άποψη (Nietzsche 2012).

Οι μεταφορές, όπως τις παρουσιάζει ο Nietzsche, έχουν περάσει στον πολιτικό διάλογο σε τέτοιο βαθμό, που πλέον θεωρούνται αντικειμενικές πραγματικότητες και τις δεχόμαστε δίχως σκέψη. Για παράδειγμα, η μεταφορά της “ισορροπίας ισχύος”²⁶ κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, βάσει της οποίας η αμερικανική εξωτερική πολιτική, εκπροσωπώντας τον “δυτικό κόσμο”, έχτισε την άμυνά της ενάντια στην “αυτοκρατορία του κακού” Σοβιετική Ένωση. Μέσω αυτής της μεταφοράς νομιμοποιήθηκαν πόλεμοι, ξοδεύτηκαν εκατομμύρια δολάρια σε εξοπλισμούς, καταπατήθηκαν τα ανθρώπινα δικαιώματα, εγκαθιδρύθηκαν μη δημοκρατικά πολιτεύματα σε χώρες και δημιουργήθηκε ένα κλίμα παγκόσμιου φόβου, λόγω των πυρηνικών όπλων. Ωστόσο, μαζί με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ήρθε και η πτώση της μεταφοράς της “ισορροπίας ισχύος”. Γρήγορα έγινε αντιληπτό πως η οικονομική και κοινωνική παρακμή της ΕΣΣΔ δεν της επέτρεπε να είναι κίνδυνος προς τα αμερικανικά συμφέροντα, όμως αυτό δεν επέτρεπε τους λήπτες αποφάσεων στην Ουάσινγκτον να προβούν σε μια αλόγιστη κούρσα εξοπλισμών στο όνομα μιας λανθάνουσας μεταφοράς (Bleiker 2009).

Κατά την διάρκεια των ετών 1945-1991 η μεταφορά της “ισορροπίας ισχύος” είχε ριζωθεί ως μια αντικειμενική πραγματικότητα, η οποία έπρεπε να ληφθεί με κάθε σοβαρότητα και να αντιμετωπιστεί αναλόγως. Η μεταφορική χρήση της γλώσσας, η οποία προωθούσε πολιτικές αντιλήψεις ως αντικειμενικές πραγματικότητες, φανερώνει την επιθυμία του κράτους για χρήση μεταφορών, ώστε να σκιάζει τα πραγματικά του θέλω. Συμπερασματικά, μέσω των μεταφορών, το κράτος έχει την δύναμη να αγνοήσει πλήρως τις αντίθετες σε αυτό απόψεις και να αγκαλιάσει πλήρως την Λεβιαθανιστική του φύση (Ankersmit 2012).

²⁶ Ως ισορροπία ισχύος νοείται η πρακτική εξωτερικής πολιτικής κατά την οποία όταν ένα κράτος αυξάνει σε επικίνδυνο βαθμό για τα υπόλοιπα κράτη τους συντελεστές ισχύος του, υφίσταται αντίμετρα από τα υπόλοιπα κράτη ώστε να διατηρηθεί η “αρμονική” συμβίωση μέσω της ισορροπίας δυνάμεων (Bleiker 2009).

2.4.2.3 Η ποίηση ως μνημόνευση του παρελθόντος

Οι Paul Celan και Pablo Neruda υποστηρίζουν πως η ποίηση έχει ιστορική σημασία θυμίζοντάς μας το παρελθόν. Η χρήση της ποίησης ως θύμησης του παρελθόντος είναι σημαντική από την άποψη πως δεν παρουσιάζει μια δογματική εικόνα του παρελθόντος, αφήνοντας μέρος της διαδικασίας θύμησης στον αναγνώστη, μας υπενθυμίζει δε, πως η σχέση μεταξύ ανάμνησης και λήθης είναι πολιτικού χαρακτήρα (Bleiker 2009). Μέσω της ποίησης, μνήμες του τραγικού παρελθόντος, όπως αυτές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, του πολέμου στο Βιετνάμ και άλλων δεινών του διεθνούς συστήματος περνάνε από γενιά σε γενιά, ζώντας για πάντα.

Η μνημόνευση είναι από τις παλιότερες και σημαντικότερες ιδιότητες της ποίησης. Η ποίηση ξεκίνησε από τα αρχαία χρόνια ως μορφή ομιλίας με ρυθμικές ομοιοκαταληξίες, ώστε να είναι ευκολότερο να τα θυμάται κάποιος. Με αυτόν τον τρόπο, τα ποιήματα κατάφεραν να περάσουν στην παράδοση μηνύματα διαχρονικά, μεταφέροντας γνώσεις ιστορικών γεγονότων από την μια γενιά στην άλλη, μέχρι και την εφεύρεση της γραφής σε χαρτί (Carey 2020).

Μέσω των δημιουργημάτων των Pushkin Akmatova και Blok, ο κόσμος κατάφερε να μάθει σε βάθος ιστορικά γεγονότα. Ο λόγος είναι πως η ποίηση αναγνωρίζει το κενό μεταξύ ιστορικής συγκυρίας και παρουσιάσής της και αντί να ταχθεί με την αμιγώς ιστορική ή πολιτική πλευρά των πραγμάτων, μας δίνει μια διαφορετική οπτική γωνία (Bleiker 2009). Υπ' αυτήν την έννοια, η ποίηση κρατάει διαχρονικά στη “ζωή” μια σειρά από πολυεπίπεδες διαστάσεις ιστορικών συγκυριών.

Συμπερασματικά, η θετικιστική προσέγγιση ιστορικών και διεθνολόγων προς τα ιστορικά γεγονότα έχει διαχωρίσει τα γεγονότα σε κλίμακα σημαντικότητας, προωθώντας από γενιά σε γενιά μονάχα τα σημαντικότερα. Με αυτόν τον τρόπο, το διεθνές σύστημα παρουσιάζεται ως μια σκακιέρα ηρωισμού και πολέμων, όπου οι κύριοι δρώντες είναι τα κράτη. Συνακολούθως, οι μέθοδοι έρευνας έχουν περιοριστεί αποκλειστικά σε αυτά τα χαρακτηριστικά. Στον αντίποδα, η ποίηση προσφέρει μια ανιχνηλάτητη οπτική, προσφέροντας “τροφή” για ιδέες που δεν είχαν παρουσιαστεί μέχρι πρότινος. Μέσω της ποιητικής μνήμης αποφεύγουμε να πέσουμε στην παγίδα

του πολιτικού εφησυχασμού, ο οποίος προσφέρεται μέσω της ρεαλιστικής ματιάς και οδηγούμαστε σε ένα συνεχές κυνήγι γνώσης (Bleiker 2009).

2.4.3 Μουσική και διεθνής πολιτική

Για τον Γερμανό φιλόσοφο Georg Hegel (2009), η μουσική πηγάζει από την έγχυση των συναισθημάτων, δεν περιορίζεται όμως στην έκφραση της χαράς ή της θλίψης, δεν είναι απλώς μια ακολουθία ήχων, είναι μια δομημένη εξωτερίκευση του εσωτερικού μας κόσμου. Η μουσική είναι η έκφραση της ίδιας της ψυχής και μέσω του ρυθμού, της αρμονίας και της μελωδίας η ψυχή αισθάνεται. Ο Mozart και ο Bach, για παράδειγμα, μέσω της μουσικής δεν καταφέρνουν μονάχα να παράγουν συναισθήματα αλλά ταυτόχρονα διατηρούν μια συγκρατημένη ηρεμία μέσα από την μελωδία. Ο,τιδήποτε πάνω στην μουσική, όπως οι στίχοι, υπάρχουν για να υπηρετούν την ίδια την μουσική.

Κατά τον Nietzsche, η μουσική καθίσταται η μοναδική τέχνη, ακρογωνιαίος λίθος, η οποία μπορεί να μας προσφέρει διορατική σκέψη (2011). Ο Bleiker (2009) αναφέρει πως η σχέση της μουσικής και των εκφράσεων της επιστήμης των διεθνών σχέσεων παρουσιάζεται στο βιβλίο του Dieter Senghass *Klänge des Friedens: Ein Hörbericht* (1998). Ο Γερμανός θεωρητικός ισχυρίζεται πως η δίψα του ανθρώπου για ειρήνη και για να ξεφύγει από την καταστροφή του πολέμου τον έχουν εμπνεύσει βαθύτατα στη σύνθεση μουσικών αριστουργημάτων. Πέραν της πολιτικοποίησης της μουσικής, εντοπίζει ψήγματα φόβου, την επιθυμία για εκεχειρία και πένθος, μέσω της ευαίσθητης ακρόασης ορισμένων μουσικών οργάνων. Έτσι, η μουσική καθίσταται ένα εν δυνάμει πεδίο έρευνας για τους ερευνητές των διεθνών σχέσεων.

Η σύνδεση μουσικής και πολέμου υπάρχει ακόμη από τα αρχαία χρόνια, με την χρήση τυμπανοκρουσιών, ώστε να δώσουν θάρρος στους οικείους πολεμιστές και να φοβίσουν τον αντίπαλο. Ο Senghass υπογραμμίζει πως η μουσική δεν είναι μονάχα μια κραυγή πολέμου, αλλά και ένα μήνυμα προς μια επικείμενη ειρήνη. Μέσα από τις συνεχείς αλλαγές στην ένταση των συνθέσεων του Beethoven, ο Γερμανός θεωρητικός εντοπίζει τη δραματική πάλη για τον κόσμο εκείνης της

εποχής, μέσα από τη μάχη. Ως έκφραση της ειρήνης και του θριάμβου, παρουσιάζεται από τον Senghass η σύνθεση του *Wellington Victory*, η οποία προβάλλει τον θρίαμβο της ειρήνης, που ενσαρκώνεται στην νίκη των συμμαχικών δυνάμεων Αγγλίας, Πορτογαλίας και Ισπανίας εναντίον της επεκτατικής πολιτικής του αυτοκράτορα της Γαλλίας Ναπολέοντα.

Η κύρια θεματική των μουσικών συνθέσεων της εποχής του Wellington και του Beethoven ήταν ο πόλεμος σώμα με σώμα, μέσα από τον οποίο η μια πλευρά αντιμαχόταν την άλλη, με στόχο τη δόξα. Η δόξα της μάχης είναι μια έννοια συνδεδεμένη με τη νίκη σε αυτή, ωστόσο, σε έναν κόσμο που κυριαρχείται από όπλα μαζικής καταστροφής, είναι αδύνατον να υπάρξει νικητής στον πόλεμο, μονάχα λιγότερο λαβωμένος. Σε έναν κόσμο όπου η φύση του πολέμου παράγει μονάχα ηττημένους, η φύση της μουσικής, η οποία πραγματεύεται το αντικείμενο, μέλλει να αλλάξει επίσης. Σήμερα, μια έντονα αντιπολεμική στάση έχει τεθεί στο επίκεντρο της θεματικής των τραγουδιών, όλων των ειδών μουσικής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αντιπολεμικών τραγουδιών είναι τα «Living in the USA» από του Steve Miller Band (1968), «Civil War» των Guns N' Roses (1990), «Holiday» των Green Day (2004), «The Dogs of War» των Pink Floyd (1987), «Face the Sand» των Iron Maiden (2003), «Hammer to Fall» των Queen (1984) και «Heal the World» του Michael Jackson (1991).

2.4.3.1 Η γνώση μέσω της αισθητικής και η ιδιάζουσα φύση της μουσικής

Η μέχρι πρότινος γραμματεία των διεθνών σχέσεων έχει αποκλείσει σε μεγάλο βαθμό τα συναισθήματα ως μέσο κατανόησης των διεθνών τεκταινόμενων, λόγω της υποκειμενικής και πέραν του λογικού φύσης τους. Ωστόσο, μέσω της λογοτεχνίας, της μουσικής, της φωτογραφίας και της αρχιτεκτονικής, κατανοούμε πως είναι οξύμωρο να αποκλείουμε την εξέταση των συναισθημάτων, διότι οι τρομοκρατικές επιθέσεις έχουν σημαντικό συναισθηματικό υπόβαθρο (Laquer και Wall 2018). Τα κίνητρα των τρομοκρατών και οι αντιδράσεις σε αυτές παρουσιάζονται με συναισθηματικά φορτισμένες λέξεις, όπως «σατανικά» και «τραυματικά», οι οποίες συνδέονται με μνήμες καταπίεσης και πόνου που καλούν για πολιτική δράση. Ακόμη και η πολιτική ρητορική σε ό,τι αφορά τις τρομοκρατικές

επιθέσεις είναι συναισθηματικά φορτισμένη, ώστε να τέρψει την κοινωνία προς την πορεία που επιθυμεί. Ωστόσο, η διεθνολογική έρευνα συνεχίζει να προτιμά να αφήνει εκτός συζήτησης το συναισθηματικό υπόβαθρο (Bellamy 2007).

Ο Roland Bleiker (2009) υποστηρίζει πως, αν και σπουδαίοι ερευνητές των διεθνών σχέσεων όπως ο Robert Jervis, ο Christopher Hill και ο Andrew Linklater αναγνώρισαν την σημασία των συναισθημάτων στην έρευνα της διεθνούς πολιτικής, δεν υπάρχει ακόμη μια μεμονωμένη έρευνα σχετικά με τα συναισθήματα στον πολιτικό κόσμο. Η πρωτοκαθεδρία των κοινωνικών επιστημών στην γραμματεία των θεωρήσεων των διεθνών σχέσεων εντοπίζεται ως το κύριο πρόβλημα για τον Αυστραλό ακαδημαϊκό. Μια στροφή προς την ψυχολογία, τον ανθρωπισμό, τη φιλοσοφία και τον φεμινισμό θα ήταν αναζωογονητική για τη διεθνολογία. Οι παραπάνω επιστήμες συμφωνούν μεταξύ τους στις εξής αξίες των συναισθημάτων. Πρώτον, τα συναισθήματα δεν είναι μονάχα προσωπική υπόθεση αλλά είναι σημαντικό συστατικό για τη δημιουργία ταυτοτήτων και δεσμών. Δεύτερον, όπως αναφέρει η Martha Nussbaum στο σύγγραμμά της *Upheavals of Thought: the Intelligence of Emotions* (2003), τα συναισθήματα δεν είναι παράλογες αντιδράσεις αλλά μπορούν να μας προσφέρουν μια διαφορετική οπτική γωνία σε τεκταινόμενα που η λογική δεν μπορεί. Για την Αμερικανίδα φιλόσοφο, η μουσική, η λογοτεχνία και η ζωγραφική εστιάζουν σε ανθρώπινες συναισθηματικές ερμηνείες της πραγματικότητας και γι' αυτόν τον λόγο θα πρέπει να γίνουν αποδεκτά εργαλεία διαμόρφωσης της πολιτικής κρίσης.

Η Martha Nussbaum εντοπίζει τη δυσκολία χρησιμοποίησης των αισθητικών εργαλείων όχι στην φύση των εργαλείων αλλά στην έλλειψη γνώσης περί των συναισθημάτων του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, η μουσική έχει την ικανότητα να προσφέρει συναισθηματική γνώση, μέσω της ικανότητάς της να προσφέρει οπτικές πέραν του εαυτού της, παρουσιάζοντας στάσεις, συναισθήματα ή τρόπους σκέψης. Η μουσική έχει την μοναδική ιδιότητα, μέσω της ρυθμικής και εκτελεστικής της φύσης, να ερεθίζει ταυτόχρονα τόσο τις οπτικές, όσο και τις κειμενικές πτυχές της ανθρώπινης νόησης. Η σημαίνουσα θέση της μουσικής γίνεται φανερή και από την σε βάθος ενασχόληση με αυτή από μεγάλους φιλοσόφους, όπως οι Nietzsche και Schiller.

Για τη μουσική, όπως και για τα υπόλοιπα αισθητικά εργαλεία, η πρόκληση έγκειται στον εντοπισμό του πολιτικού του περιεχομένου και της παρουσίασης αυτού. Ωστόσο, η ακουστική φύση της μουσικής δεν της επιτρέπει να παρουσιαστεί έχοντας πολιτική σημασία ορθώς σε άλλες μορφές. Η Nussbaum υπογραμμίζει πως η ορθή αισθητική εμπειρία περί πολιτικής θα πρέπει να είναι οπτική. Επομένως, για την απόλυτη κατανόηση των ακουστικών πηγών, θα πρέπει να υπάρξει μια γενική αναπροσαρμογή εννοιών και αύξηση της μουσικής παιδείας, λόγω της σύνδεσης κουλτούρας και μουσικής που κάνει δύσκολη την κατανόηση, για παράδειγμα, της ασιατικής μουσικής στα “δυτικά” αυτιά.

Ο διάσημος μαέστρος Daniel Barenboim, στο βιβλίο του *Parallels and Paradoxes: Explorations in Music and Society* (2003), υποστηρίζει πως η μουσική αποτελεί την καλύτερη πηγή κατανόησης της ανθρώπινης φύσης. Η γνώση μέσω της μουσικής, για τον Barenboim, είναι η ικανότητα αμφισβήτησης των προβληματικών πραγματικοτήτων του κόσμου. Ο ίδιος επιθυμεί, μέσω της μουσικής, να κάνει τους ακροατές να ξεχάσουν οτιδήποτε θεωρούν δεδομένο μέχρι τότε και να αναδημιουργήσουν τον κόσμο από ένα διαφορετικό αισθητικό υπόβαθρο, δημιουργώντας μια νέα κοινή λογική. Η μουσική τίθεται ως το κατάλληλο εργαλείο ριζικού επαναπροσδιορισμού της γνώσης περί των διεθνών φαινομένων, μιας και σπάει τα όρια των λέξεων και μας δίνει μια νέα οπτική γωνία, διαφορετική από τη μιμητική μανία του ρεαλισμού (Bleiker 2009).

2.4.3.2 Η δυναμική ισχύς της μουσικής ως προπαγάνδα

Η μουσική έχει εργαλειοποιηθεί πολλαπλώς από εκλογικές καμπάνιες, ως μια μορφή προπαγάνδας με μεγάλη ισχύ, αν αναλογιστούμε την άμεση σύνδεση μουσικής και ανθρωπίνων συναισθημάτων (Christiansen 2017). Με τον ίδιο τρόπο που το soundtrack μιας ταινίας ή μιας διαφήμισης διεγείρει τα ανθρώπινα συναισθήματα, το ίδιο πράττουν τα προεκλογικά άσματα. Η επιλογή του σωστού τραγουδιού δε συνδέεται μονάχα με το κοινό στο οποίο στοχεύει το κόμμα αλλά και με τον τρόπο διαφήμισής του, στην προσπάθεια δημιουργίας ενός αναγνωριστικού-

“σήματος κατατεθέν” (Schoening 2011). Ο ήχος χρησιμοποιείται για την εγκαθίδρυση μιας συγκεκριμένης αντίδρασης προς το προϊόν-κόμμα.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα εργαλειοποίησης της μουσικής μπορούμε να αντλήσουμε από την ιστορία. Η Linda Colley, στο βιβλίο της *Britons: Forging the Nation 1707-1873* (2009), σκιαγραφεί το πώς το τραγούδι “God Save the King” χρησιμοποιήθηκε ως κρατική προπαγάνδα για να μπολιάσει στον λαό της Μεγάλης Βρετανίας τη μοναρχία ως το κατατεθέν πολίτευμα. Αρκετά χρόνια αργότερα και με μεγαλύτερη επιμέλεια, το σοβιετικό και ναζιστικό καθεστώς, εξίσου, επιχείρησαν με επιτυχία να χρησιμοποιήσουν τη μουσική ως προπαγάνδα. Το 1938, η σοβιετική κυβέρνηση ίδρυσε την Κρατική Τζαζ Ορχήστρα της ΕΣΣΔ. Επίσης, σε όλη τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η σοβιετική κυβέρνηση πλήρωσε ως και δύο εκατομμύρια ρούβλια για τη δημιουργία μπαντών, ώστε να κρατήσει το ηθικό των στρατιωτών σε υψηλό επίπεδο, μέσω της μουσικής διασκέδασης (Starr 2004). Επιπροσθέτως, η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία σηματοδότησε μια άκρως προπαγανδιστική περίοδο για την Γερμανία. Το τραγούδι του Χορστ Βέσελ, το οποίο ήταν και ο δεύτερος εθνικός ύμνος της Γερμανίας, καθίστατο υποχρεωτικό σε όλα τα σχολεία και τα εγχειρίδια της Ναζιστικής Νεολαίας (Burleigh 1991). Τέλος, από την πλευρά του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ, η μουσική χρησιμοποιήθηκε με διττό νόημα. Αρχικά, οι “πολεμικές” μελωδίες θύμιζαν στους στρατιώτες νοσταλγικά την πατρίδα και το σπίτι τους και εν συνεχεία προκαλούσαν την έκφραση ενός μαχητικού εθνικισμού, που δημιουργήθηκε λόγω της σύγκρουσης (Fauser 2013).

Στην περίοδο μετά τον πόλεμο, η μουσική δεν έπαψε να παίζει σημαντικό ρόλο στην κρατική προπαγάνδα. Η CIA, θέλοντας να επιβλέπει τις εκπομπές οποιασδήποτε μορφής, είτε ακουστικής είτε οπτικής, δημιούργησε το Συμβούλιο Ψυχολογικής Στρατηγικής, το οποίο εμπνεύστηκε τη δημιουργία του γνωστού ακόμη και σήμερα Voice of America, ως μορφή προπαγάνδας μέσω της μουσικής (Saunders 2000). Επίσης, στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά την δεκαετία του 1990, μια ομάδα μουσικών και κωμικών δημιούργησαν το κίνημα “Rock the Vote”, ως μια προσπάθεια να αυξήσουν την συμμετοχικότητα των νέων στις εκλογές (Rachel 2016). Ακόμη, σε πολυπολιτισμικές χώρες, όπως ο Καναδάς, παρατηρείται η προσπάθεια ποσόστωσης μετάδοσης της αμερικανικής μουσικής, με στόχο τη δημιουργία εθνικής ταυτότητας, μέσω της προώθησης των εγχώριων ασμάτων.

Από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους μέχρι και τη Σχολή της Φρανκφούρτης, η μουσική παρουσιάζεται να εμπεριέχει μεγάλη ισχύ. Οι Adorno και Horkheimer, στο βιβλίο τους *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* (1996), καυτηρίασαν την τυποποίηση και τον ψευδή ατομικισμό της σύγχρονης τους μουσικής, θεωρώντας πως προωθούσε μια ψεύτικη αίσθηση απελευθέρωσης και αυτονομίας, η οποία συγκάλυπτε τη σκληρή πραγματικότητα της συστημικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Οι δύο Γερμανοί φιλόσοφοι, μέσα από το έργο τους, ανέδειξαν τη σχέση μεταξύ μουσικής και κοινωνικής δράσης, εστιάζοντας στην ηθική διάσταση των πολιτιστικών κατασκευών και της κοινότητας, η οποία αποτέλεσε ιδανική βάση για οτιδήποτε δημιουργικό. Η σημαντικότητα που διαδραματίζει η μουσική υποδεικνύεται, επίσης, από τον τρόπο λογοκρισίας της, λόγω φόβου για τα αποτελέσματα που μπορεί να προξενήσει. Η δυναμικότητα της μουσικής είναι σε θέση να πυροδοτήσει ακόμη και εξεγέρσεις. Η ισχύς της μουσικής έχει προκαλέσει τον φόβο των κρατικών δρώντων, με αποτέλεσμα τη λήψη αποφάσεων περί λογοκρισίας της μουσικής, προκειμένου να αποφευχθούν μη θεμιτές επιπτώσεις. Η τζαζ υπήρξε ιδιαίτερα αντιπαθές είδος μουσικής, τόσο για την ΕΣΣΔ όσο και για την ναζιστική Γερμανία. Το σταλινικό καθεστώς, κατά την δεκαετία του 1920, απαγόρευσε το σαξόφωνο, ενώ οποιοσδήποτε άκουγε τζαζ διωκόταν ως φιλοεβραίος από τη χιτλερική κυβέρνηση (Starr 2004).

2.4.4 Οι οπτικές τέχνες στην διεθνή πολιτική

Στο έτος 2020, όσο ποτέ άλλοτε στην ανθρώπινη ιστορία, ζούμε σε μια εποχή κυριαρχούμενη από εικόνες. Σε μορφή εικόνας, τα παγκόσμια δρώμενα μεταδίδονται σε όλο τον κόσμο και πλάθουν την εικόνα που έχουμε γι' αυτά. Πολυεπίπεδα φαινόμενα όπως ο πόλεμος, οι τρομοκρατικές επιθέσεις και οι κρίσεις παρουσιάζονται μέσα από φωτογραφίες, την τηλεόραση και τον κινηματογράφο, με τέτοιο τρόπο που επηρεάζουν την αντίληψή μας για τα γεγονότα. Το παραπάνω γεγονός δεν αφήνει ακλόνητη τη στάση των πολιτικών απέναντι στις οπτικές τέχνες, τις οποίες προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν προς το συμφέρον τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η καμπάνια αναμετάδοσης των φρικιαστικών εικόνων του

πολέμου στο Βιετνάμ, ώστε να κερδίσει την εγχώρια και παγκόσμια υποστήριξη η κυβέρνηση (Kennedy 2020).

Ο W.J.T Mitchell, στο βιβλίο του *Iconology: Image, Text, Ideology* (1987), υποστηρίζει πως μετά την εφεύρεση της φωτογραφικής μηχανής υπάρχει μια έντονη “οπτική στροφή” στην ανθρώπινη σκέψη. Ο Αμερικανός ακαδημαϊκός θεωρεί πως οι άνθρωποι φέρνουν στη μνήμη τους σημαντικά γεγονότα μέσω εικόνων και όχι ακουστικών ερεθισμάτων. Παράδειγμα αποτελεί η τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, η οποία είχε σχεδιαστεί για να ερεθίσει οπτικά τους ανθρώπους μέσω της επίθεσης σε κτήρια σύμβολα, όχι μόνο για τις ΗΠΑ αλλά και παγκοσμίως. Οι φωτογραφίες αναπαράγουν τη δραματικότητα των γεγονότων που απαθανατίζουν σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν είναι δυνατόν να κατανοήσουμε τη φύση και τις επιπτώσεις της φωτογραφούμενης κατάστασης, αν πρώτα δεν κατανοήσουμε τον ρόλο των εικόνων.

Οι οπτικές απαθανάτισεις δεν είναι κάτι καινούργιο για την ανθρώπινη ιστορία, υπάρχουν ακόμη από την προϊστορική εποχή, προσπαθώντας όχι μόνο να απαθανατίσουν ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά και ως μια μορφή επικοινωνίας. Ωστόσο, η σημερινή σημασία των φωτογραφιών έχει αλλάξει κατά δύο έννοιες. Η ταχύτητα κοινοποίησης και το πλήθος ανθρώπων που θα δουν μια εικόνα έχουν εκτοξευτεί κατακόρυφα. Μέσω smart-phones, tablets και ηλεκτρονικών υπολογιστών, τα μέσα δικτύωσης μπορούν να κοινοποιήσουν άμεσα οποιοδήποτε τοπικό γεγονός, όπως ένα πολιτικό σκάνδαλο, μια καμπάνια ή μια διαδήλωση παγκοσμίως. Ακόμη, μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, περιορισμένος αριθμός δρώντων, όπως κράτη και μεγάλοι τηλεοπτικοί σταθμοί, είχαν πρόσβαση στη φωτογραφία. Σήμερα, ακόμη και η πιο απλή κινητή συσκευή δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη της να απαθανατίσει μια στιγμή και μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης να την κοινοποιήσει σε παγκόσμια κλίμακα. Ως αποτέλεσμα, έχουμε την απαθανάτιση και κοινοποίηση της πολιτικής αλλά και προσωπικής μας ζωής σε έναν διαδικτυακό ιστό, δημιουργώντας μια νέα παγκόσμια δυναμική επικοινωνίας (Patrut 2014). Απλούστερα, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στη σημερινή εποχή, ως μια εποχή επανάστασης των οπτικών επικοινωνιών, όπου οι ιεραρχίες και τα θεμέλια των μέσων δικτύωσης τίθενται υπό αμφισβήτηση με τη σκίαση της διαφοράς μεταξύ τηλεθεατή και παραγωγού (Bleiker 2016).

Οι εικόνες τραυματικών γεγονότων, όπως τρομοκρατικών επιθέσεων, φυσικών καταστροφών και πολέμων, απαθανατίζουν κάτι το αδιανόητο για τον θεατή, με αποτέλεσμα να παράγουν συναισθήματα. Οι φωτογραφίες παρουσιάζουν την ψυχολογική κατάσταση των φωτογραφούμενων καλύτερα από ό,τι τα λόγια. Έτσι, δεν είναι τυχαίο πως τα μέσα δικτύωσης, σχεδόν πάντοτε, συνοδεύουν ακόμη και με ακουστικό υλικό διάφορα γεγονότα με κάποια σχετική εικόνα (Oldfield 2019). Η σύνδεση συναισθημάτων και εικόνων γίνεται ιδιαίτερα φανερή στην περίπτωση του κινηματογράφου και των ταινιών βασισμένων σε αληθινά γεγονότα. Η κινηματογραφική παρουσίαση πολιτικών γεγονότων προσφέρει στον θεατή μια πολυεπίπεδη εμπειρία μέσω εικόνων, ιστορίας και ήχου. Επίσης, οι ταινίες δεν περιγράφουν απλώς τα γεγονότα αλλά μέσω των πρωταγωνιστών καθιστούν την ιστορία οικεία στον θεατή, με σκοπό να ταυτιστεί με αυτή (Bleiker 2009). Ταινίες όπως οι: «Δώδεκα χρόνια σκλάβος», «1917», «Η λίστα του Σίντλερ» και «The Hurt Locker» προσφέρουν στον θεατή ιστορικές και κοινωνικές εμπειρίες.

Επίσης, οι εικόνες οπτικοποιούν και πλάθουν ένα αίσθημα ταυτότητας και κοινωνίας. Χαρακτηριστικές εικόνες, όπως σημαίες, θρησκευτικά σύμβολα και μνημεία δημιουργούν το αίσθημα του ανήκειν. Για παράδειγμα, το μασωλείο του Μάο Τσετούγκ στο κέντρο του Πεκίνου είναι ένα εθνικό μνημείο, το οποίο συμβολίζει το επαναστατικό πνεύμα της Κίνας και σκοπεύει στην ανάπτυξη ενωτικού αισθήματος. Ακόμη και σήμερα, που η κινεζική κυβέρνηση έχει κάνει στροφή από το βίαιο παρελθόν, εκατομμύρια άνθρωποι στέκονται στην ουρά για ώρες για να αντικρίσουν το σώμα του πρώην προέδρου. Το αίσθημα κοινότητας, αρκετές φορές, δημιουργείται από το αρνητικό συναίσθημα φόβου προς τους “άλλους”, οι οποίοι αποτελούν κίνδυνο. Ταινίες όπως η σειρά James Bond, παρουσιάζουν τον κόσμο ως ένα αφιλόξενο μέρος, γεμάτο κινδύνους, οι οποίοι θα πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα από τις μυστικές υπηρεσίες της Βρετανίας. Η συχνή αναπαραγωγή τέτοιων ιδεών τις αναγάγει σε μέρος της κουλτούρας ενός λαού (Bleiker 2016). Ο Simon Philpott (2016) αναφέρει πως η τηλεοπτική κάλυψη της τρομοκρατικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου προβλήθηκε σύμφωνα με τις τεχνικές κινηματογράφησης των πολεμικών ταινιών του Hollywood. Το παραπάνω έγινε για την ευαισθητοποίηση του κοινού και προετοίμασε το έδαφος για τις επακόλουθες πολιτικές κινήσεις. Οι μέχρι τώρα ταινίες είχαν προετοιμάσει την αντίδραση από το πώς ο κόσμος έπρεπε να συσπειρωθεί γύρω από το έθνος και πώς έπρεπε να εξιλεωθεί με ανδρεία και

αφοσίωση. Αποτέλεσμα ήταν η κήρυξη του Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας, του οποίου οι εικόνες ενίσχυσαν τις αρνητικές αντιλήψεις εναντίον καθετί ξένου προς τους Αμερικανούς πολίτες, αυξάνοντας τη βία και την τρομοκρατία.

Τέλος, κατά την τελευταία δεκαετία παρατηρείται μεγάλη αύξηση στη δημοτικότητα videogames, τα οποία πραγματεύονται και παρουσιάζουν από μια δική τους οπτική γωνία εμπόλεμες συγκρούσεις, όπως οι σειρές παιχνιδιών ‘Battlefield’ και ‘Call of Duty’. Η Nina Huntemann, στο βιβλίο της *Joystick Soldier: The Politics of Play in Military Video Games* (2010), υποστηρίζει πως οι παίκτες videogames είναι κατά μεγάλο βαθμό ταυτισμένοι με τον εικονικό κόσμο στον οποίο διαδραματίζεται ένα παιχνίδι. Οι παίκτες-χειριστές της εικονικής πραγματικότητας είναι σε θέση να κριτικάρουν την πραγματικότητα, η οποία παρουσιάζεται στο παιχνίδι, αρκετές φορές διαφωνώντας με τα μηνύματα που περνάει ο παραγωγός μέσω αυτού. Η σχέση παραγωγών και παικτών είναι μια σχέση αλληλεπικαλυπτόμενης συνεργασίας, όπου μέσα από τις κριτικές και τις φόρμες σχολίων, οι παίκτες μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό την ίδια την ουσία του παιχνιδιού. Η σημασία της ειλικρινούς σκέψης των όσων έχει σχολιάσει το κοινό και η σύνδεση με τη διεθνή πολιτική έγκειται στο ότι αυτά τα σχόλια παρουσιάζουν την πολιτισμική πραγματικότητα, μέσω της οποίας ο κόσμος δίνει νόημα στη ζωή του και στην οποία βασίζονται τις αποφάσεις τους σχετικά με την γεωπολιτική (Shapiro 2015). Τα videogames ως αμάλαμα εικόνας, ήχου και κειμένου, παρουσιάζουν νέες προκλήσεις για τις διεθνείς σχέσεις, ως προσομοιωτές της πραγματικότητας και τόπος έρευνας για τις αντιδράσεις των παικτών, σχετικά με πραγματικές ή πιθανές μελλοντικές καταστάσεις.

2.4.4.1 Η ψευδαίσθηση των εικόνων και η ανάγκη για σκέψη

Οι φωτογραφίες μας προσφέρουν την ψευδαίσθηση πως αυτό που βλέπουμε σε μια εικόνα είναι μια αυθεντική αναπαράσταση της πραγματικότητας, ένα κομμάτι αλήθειας, το οποίο αποκαλύπτει τι συνέβαινε σε μια συγκεκριμένη στιγμή του χρόνου. Όπως υποστηρίζει ο Roland Barthes στο βιβλίο του *Camera Lucida* (1993), οι φωτογραφίες εμπεριέχουν το οξύμωρο πως είναι μια μορφή τέχνης, η οποία σπάει τα όρια της ανθρώπινης γλώσσας, ωστόσο χρειάζεται τη γλώσσα για

την εξήγησή της, επομένως η φωτογραφία είναι ένα κρυπτογραφημένο μήνυμα δίχως κωδικό για την κατανόησή της.

Οι φωτογραφίες παρουσιάζουν τον κόσμο από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, την οποία ο φωτογράφος έχει επιλέξει να αναδείξει, βάσει της δικής του ιδιοσυγκρασίας, των δικών του θέλω και πιστεύω. Αυτή η ψευδαίσθηση πως οι φωτογραφίες παρουσιάζουν αντικειμενικά τον κόσμο είναι το στοιχείο εργαλειοποίησης των εικόνων από την πολιτική. Οι εικόνες των δρώμενων προβάλλονται με τέτοιο τρόπο από τα δίκτυα και σε τέτοια συχνότητα, που επηρεάζουν όχι μονάχα την εικόνα που έχει το άτομο προς ένα συγκεκριμένο γεγονός αλλά και τη γενική του ψυχосύνθεση και αντίδραση απέναντι σε παρόμοια γεγονότα (Friday 2003).

Η ψευδαίσθηση της πραγματικότητας η οποία αναπαράγεται υποκρύπτει τα όποια πολιτικά κίνητρα εκπροσωπεί η εκάστοτε εικόνα. Τροφή στην ιδέα πως οι φωτογραφίες μπορεί να είναι πλήρως αντικειμενικές παρουσιάσεις της πραγματικότητας δίνει ο τρόπος λήψης των φωτογραφιών, οι οποίες απαθανατίζουν γεγονότα σε σημαντικές στιγμές. Για τον David Perlmutter (1998), τα μέσα ενημέρωσης παρουσιάζονται ως ο εύκολος τρόπος ενημέρωσης του ανθρώπου και έτσι το άτομο τα ταυτίζει ως αντικειμενικούς δρώντες, ξεχνώντας πως άνθρωποι με υποκειμενικά κίνητρα χειρίζονται τον τηλεοπτικό φακό.

Οι προσωπικές-κοινωνικές πεποιθήσεις και νόρμες είναι αυτές που νοηματοδοτούν τις εικόνες. Ο John Berger (1992) υποστηρίζει πως στην θέαση μιας εικόνας παρατηρούμε μια πολυεπίπεδη σχέση μεταξύ της εικόνας και του εαυτού μας. Η εμπειρία μας ως θεατές είναι ένα αμάλγαμα των προσωπικών μας βιωμάτων-ερεθισμάτων, αλλά και του ηθικού κόσμου που έχει δημιουργηθεί από τις κοινωνικές νόρμες και έχει υιοθετηθεί ως κοινή λογική. Συνεπώς, παρατηρείται μια νοητή ισορροπία ισχύος μεταξύ οπτικών τεχνών, κοινωνίας και πολιτικής (Bleiker 2016).

Για παράδειγμα, όταν βλέπουμε φωτογραφίες απλών ανθρώπων να χαιρετούν ναζιστικά κατά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, για να κατανοήσουμε τη φωτογραφία, θα πρέπει να γνωρίζουμε για την ιστορία του φασισμού στην Ευρώπη. Ακόμη, θα πρέπει να γνωρίζουμε τι σημαίνει ο ναζιστικός χαιρετισμός και τι αντιπροσωπεύει, όπως επίσης θα πρέπει να γνωρίζουμε και τις θηριωδίες που

διαπράχθηκαν στο όνομα της ναζιστικής ιδεολογίας. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να εξετάσουμε την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των ανθρώπων της Γερμανίας εκείνη την περίοδο. Δίχως τις παραπάνω πληροφορίες, οι φωτογραφίες ανθρώπων να χαιρετούν ναζιστικά θα ήταν δίχως νόημα.

Επίσης, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιχειρηματολογία του τότε Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ, Colin Powell, στο πλαίσιο της συνέλευσης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ σχετικά με τον πόλεμο στο Ιράκ, ο οποίος παρουσίασε δορυφορικές εικόνες, θέλοντας να αποδείξει την ύπαρξη όπλων μαζικής καταστροφής. Παρά τη χαμηλή ποιότητα των εικόνων και την ανάγκη γνώσης περί όπλων μαζικής καταστροφής για την κατανόησή τους, όταν αυτές οι εικόνες παρουσιάστηκαν με την εγκυρότητα της αμερικανικής κυβέρνησης, θεωρήθηκαν αποδεικτικά στοιχεία. Ωστόσο, όπως μετά από χρόνια συγκρούσεων και αιματοχυσιών αποδείχτηκε, τα υποτιθέμενα όπλα μαζικής καταστροφής δεν υπήρξαν ποτέ.

Ακόμη, η μεγάλη ισχύς των εικόνων να επηρεάζουν το κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι έγινε έντονα φανερό κατά την προσφυγική κρίση του 2015 στην Ευρώπη. Η εικόνα του μικρού Alan Kurdi, ο οποίος βρέθηκε νεκρός στα παράλια της Τουρκίας, έκανε τον γύρο του διαδικτύου, σημειώνοντας εκατομμύρια κλικ. Η κοινωνική αποδοχή των προσφύγων έγινε θέμα πρώτης γραμμής, με τις κυβερνήσεις, ειδικά της Γερμανίας, να αλλάζουν τη στάση τους απέναντι στην αποδοχή προσφύγων. Επίσης, παρατηρείται πως μετά την κοινοποίηση της εικόνας, ο πολιτικός και κοινωνικός λόγος στράφηκε στη θετικότερη λέξη «μετανάστης» από τη λέξη «πρόσφυγας». Ωστόσο, νέες εικόνες άλλαξαν και πάλι την πολιτικοκοινωνική αντιμετώπιση των προσφύγων, μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις του 2015 σε Παρίσι και Κολονία, προκαλώντας μια πιο κρύα προσέγγιση του προσφυγικού ζητήματος (Bleiker 2016).

Τέλος, ο Jacques Rancière, στο βιβλίο του *The Future of the Image* (2009), υποστηρίζει πως οι φωτογραφίες έχουν την ικανότητα να παρουσιάσουν και να αποκρύψουν την πραγματικότητα με τέτοιο τρόπο, που καθορίζουν το τι θεωρείται λογικό και τι όχι για την κοινωνία. Συμπερασματικά, το τι θεωρούμε κοινή λογική επαναπροσδιορίζεται με τις αλλαγές στον τομέα των εικόνων, όπως την ταχεία κοινοποίησή τους μέσω των social media. Μπορούμε να πραγματευτούμε τα όσα

βλέπουμε σε μια εικόνα, όμως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τι είναι αυτό που δεν απθανάτισε ο καλλιτέχνης. Παράδειγμα αποτελούν οι μαζικοί βιασμοί γυναικών κατά τη διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων, οι οποίοι συμβαίνουν και όλοι το γνωρίζουν, δίχως αυτοί να έχουν φωτογραφηθεί. Ακόμη, η γενοκτονία των ανθρώπων της Ρουάντα το 1994, παρά το ότι σκοτώθηκαν ένα εκατομμύριο άνθρωποι, λόγω της μικρής κάλυψης από τα μέσα ενημέρωσης, θεωρήθηκε από πολλούς ως μια απλή τοπική σύγκρουση. Υπάρχουν πολιτικά φαινόμενα τα οποία δεν είμαστε σε θέση να φωτογραφίσουμε. Για παράδειγμα, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα παρουσιάστηκε με μια σειρά από εικονικές μεταφορές, από τσουνάμι χρημάτων να πέφτουν από τα χρηματιστήρια, μέχρι τραπεζίτες να πατούν την ελληνική σημαία, οι οποίες αρκετές φορές δίνουν λάθος αίσθηση σχετικά με το τι πραγματικά συμβαίνει.

2.4.5 Pop Culture, Social Media και διεθνής πολιτική

Σε έναν κόσμο κυριαρχούμενο από διαδικτυακές διασυνδέσεις μέσω του παγκόσμιου ιστού, είναι δύσκολο να μη δώσουμε σημασία στον ρόλο που παίζουν τα social media και οι διάφοροι μεταμοντέρνοι τρόποι έκφρασης που πηγάζουν από αυτά, στον τομέα των διεθνών σχέσεων. Η σημαίνουσα θέση πλατφορμών, όπως τα Twitter, Facebook, YouTube και Instagram ως μέσον να περαστεί κάποιο μήνυμα, είναι εμφανής όταν ακόμη και οι ηγέτες των μεγάλων δυνάμεων του διεθνούς συστήματος, όπως ο Πρόεδρος των ΗΠΑ, Donald Trump ή ο Πρόεδρος της Γαλλίας, Emmanuel Macron τα χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση, εργαλειακά.

Τα όρια μεταξύ μεταμοντέρνας κουλτούρας και υψηλής κουλτούρας είναι φυσικά ρευστά και αυθαίρετα. Το παραπάνω πηγάζει από τη φύση της μεταμοντέρνας κουλτούρας, ως μια κινητήριος δύναμη προς το αναπόφευκτο μέλλον, η οποία έχει συνδεθεί με τη μοντέρνα γενιά, Generation Z. Το μονοπώλιο επηρεασμού και διαμόρφωσης του τρόπου με τον οποίο πραγματευόμαστε και θεσπίζουμε τον κόσμο έχει περάσει από την τηλεόραση, όπου αναπαράγονταν συγκεκριμένες απόψεις, στη «ζούγκλα» του Διαδικτύου, όπου ο κάθε άνθρωπος, πίσω από το προσωπείο της

ανωνυμίας που του προσφέρουν απλόχερα οι διαδικτυακές πλατφόρμες, εκφέρει οποιαδήποτε άποψη επιθυμεί.

Οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης και ψηφιοποίησης έχουν αλλάξει ριζικά τον τρόπο λειτουργίας των πτυχών της λαϊκής κουλτούρας και τον τρόπο ενημέρωσης για τα διεθνή γεγονότα. Ο πλουραλισμός των ανώνυμων απόψεων στον χώρο των διαδικτυακών πολυμέσων, είναι σε θέση να καταστήσει ένα τοπικό ζήτημα ακαριαία παγκόσμιο. Εκφάνσεις της κοινωνικοπολιτικής ζωής, όπως τρομοκρατικά χτυπήματα, πορείες διαμαρτυρίας, προεκλογικές εκστρατείες ή διαπραγματεύσεις ειρήνης, αναπόφευκτα παίρνουν μια απόχρωση βάσει των απόψεων της μοντέρνας κουλτούρας.

Το αναπόφευκτο κύμα μιας μαινόμενης παγκόσμιας κουλτούρας, με δούρειο ίππο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, έχει προσδώσει μια διαφορετική πολιτική δυναμική στην παγκόσμια αρένα ανταγωνισμού. Τα εργαλεία άμεσης διανομής εικόνων και ιδεών και η ισχύς τους έχουν περάσει πλέον στα χέρια όλης της ανθρωπότητας. Εν έτει 2020, ο κάθε κάτοχος smartphone είναι σε θέση να φωτογραφίσει κάτι και να το κοινοποιήσει σε παγκόσμια εμβέλεια. Ωστόσο, η ευκολία εργαλειοποίησης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης τα κάνει να φαντάζουν δίκικο μαχαίρι, μιας και μη κρατικοί φορείς, όπως τρομοκρατικές ομάδες, κάνουν όλο και πιο περίπλοκη τη χρησιμοποίησή τους, αναγκάζοντας τους κρατικούς δρώντες να λάβουν αντίμετρα προστασίας της κοινωνίας, θέτοντας ακόμη και ερωτήματα σχετικά με την ελευθερία έκφρασης στον χώρο του Διαδικτύου.

Η Pop Culture ακουμπάει όλο το φάσμα των μορφών έκφρασης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα μεταμοντέρνας μορφής έκφρασης τα οποία αντικατοπτρίζουν, και ως έναν βαθμό επηρεάζουν, τις εκφάνσεις των διεθνών σχέσεων, είναι ηλεκτρονικά παιχνίδια, όπως οι σειρές «Call of Duty» και «Battlefield», κόμικς όπως οι σειρές «Captain America» και «Superman», και γκράφιτι τα οποία μέσω της καλλιτεχνικής αφαιρετικότητας θέλουν να περάσουν κοινωνικά μηνύματα.

2.4.5.1 Κράτος και Pop Culture

Η σχέση μεταξύ διεθνών σχέσεων και Pop Culture γίνεται εμφανής στη ρεαλιστική σκέψη, μέσω του τρόπου με τον οποίο οι κύριοι δρώντες του διεθνούς συστήματος-κράτη χρησιμοποιούν τη μοντέρνα κουλτούρα για την επίτευξη πολλαπλών στόχων. Η εργαλειοποίηση της μοντέρνας κουλτούρας γίνεται τόσο σε πολεμικές, όσο και σε ειρηνικές περιόδους.

Σε συγκρουσιακές περιόδους, τα κράτη δημιουργούν, αναπτύσσουν και εκμεταλλεύονται την Pop Culture ως μορφή προπαγάνδας (Robb 2004). Χαρακτηριστική είναι η χρήση αφισών κατά την διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου για την εμπύχωση του λαού και την ταυτόχρονη εναντίωση στο αντίπαλο έθνος. Ακόμη, ταινίες όπως η ‘Casablanca’ (1942), η οποία δημιουργήθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, προώθησαν το θετικό αντίκρισμα της αμερικανικής παρεμβατικότητας στα ευρωπαϊκά ζητήματα, νομιμοποιώντας την αμερικανική εμπλοκή στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Επίσης, η ταινία ‘The Green Berets’ (1968) είχε τόσο μεγάλη προπαγανδιστική αξία, που το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ ζήτησε την αφαίρεση του ονόματός του από τους ευχαριστήριους τίτλους τέλους, φοβούμενο πως θα υπάρξει αντίδραση από τον αμερικανικό λαό σχετικά με την κρατική ενασχόληση με την παραγωγική διαδικασία ταινιών του Hollywood (Robb 2004).

Σε περιόδους ειρήνης, θέλοντας να αυξήσουν την ήπια ισχύ τους, τα κράτη χρησιμοποιούν εκφάνσεις της μοντέρνας κουλτούρας ως μέρος της πολιτισμικής τους διπλωματίας. Μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, τα αμερικανικά προγράμματα πολιτιστικής ανταλλαγής εστίασαν την προσοχή τους στον κινηματογράφο και τα αθλήματα, στην προσπάθειά τους να ξαναχτίσουν τις σχέσεις τους με τον Ισλαμικό κόσμο (Weldes και Rowley 2015). Βάσει του προαναφερθέντος, κατανοούμε πως η Pop Culture χρησιμοποιείται από τα κράτη ως μια μορφή εμπορευματοποίησης και πώλησης του “προϊόντος” κράτος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι καμπάνιες Ελλάδας και Ηνωμένου Βασιλείου. Από την μια πλευρά, σήμερα με το σύνθημα “Britain is Great” όπως και τα χρόνια της προεδρίας Tony Blair με το σύνθημα ‘Cool Britannia’, το Ηνωμένο Βασίλειο προωθεί την εικόνα του, παρουσιάζοντας το γιατί κάποιος να επισκεφτεί

την Βρετανία μέσω αθλητών, τραγουδιστών και ηθοποιών, όπως ο David Beckham, ο Stormzy και Benedict Cumberbatch (Weldes και Rowley 2015). Παρομοίως, η ελληνική κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας προσωπικότητες παγκοσμίου αναγνωσιμότητας όπως ο Γιάννης Αντετοκούνμπο και ο Στέφανος Τσιτσιπάς, προωθεί την Ελλάδα μέσω τηλεοπτικών σποτ, θέλοντας να εμπνεύσει μια θετική αύρα, η οποία πιθανώς θα προσελκύσει επισκέπτες.

Η χρήση του αθλητισμού στην πολιτισμική διπλωματία δεν είναι κάτι το νέο για την επιστήμη των διεθνών σχέσεων. Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου το 1971, η κινεζική κυβέρνηση με πρόσκλησή της κάλεσε εννέα Αμερικανούς αθλητές ping pong να πάρουν μέρος σε αγώνες επίδειξης. Η παραπάνω πράξη, ονομαζόμενη και ως 'ping pong diplomacy', οδήγησε στην εν συνεχεία επίσκεψη του Προέδρου Νίξον στην Κίνα και την ανοικοδόμηση των κινεζο-αμερικανικών διπλωματικών σχέσεων (Griffin 2014). Επιπροσθέτως, η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων έχει διαχρονικά υπάρξει μέλος της Έριδος για τα κράτη, τα οποία επιθυμούν μέσω αυτών να προβάλλουν τα οικονομικά και κοινωνικά τους επιτεύγματα, επισημαίνοντας την ισχύ τους (Boykoff 2016). Τέλος, η διεθνής αθλητική διοργάνωση του Παγκοσμίου Κυπέλου Ράγκμπι το 1995 στην Νότια Αφρική υπό τον Nelson Mandela είχε διττή σημασία: σηματοδότησε το πέρασμα σε μια νέα εποχή για την χώρα, μακριά από πολιτικές φυλετικού διαχωρισμού και ταυτόχρονα έδωσε το έναυσμα για την οικοδόμηση μιας πολυεθνικής κοινωνικής ταυτότητας για το έθνος (Steenveld και Sterlitz 1998).

2.4.5.2 Η παγκόσμια πραγματικότητα μέσα από Pop Culture γυαλιά

Η εικόνα που δημιουργείται στους ανθρώπους για τον έξω κόσμο είναι αρκετές φορές επηρεασμένη από τον τρόπο που προβάλλονται τα γεγονότα, από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ή ακόμη και τις ταινίες επιστημονικής φαντασίας. Η μορφή του τρόπου παρουσίασης επηρεάζει άμεσα τον πολιτικό διάλογο. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου στις ΗΠΑ, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης διαχώριζαν τα θύματα του πολέμου σε σημαντικά και όχι τόσο σημαντικά, με τον τρόπο που παρουσίαζαν τα γεγονότα. Έτσι, αναπαρήγαγαν μια

αντικομμουνιστική λογική στον αμερικανικό λαό και κατά συνέπεια νομιμοποιούσαν κάθε μορφή βίας, όπως οι σφαγές στις χώρες της Λατινικής Αμερικής από δρώντες-εργαλεία των ΗΠΑ (Herman και Chomsky 1988).

Κατά τον Foucault (1972), τα κείμενα μοντέρνας κουλτούρας, με διακριτικό τρόπο, κατασκευάζουν τα αντικείμενα για τα οποία μιλούν. Υπ' αυτήν την έννοια, η Pop Culture όχι μόνο αντικατοπτρίζει κατά κάποιο τρόπο την πολιτική πραγματικότητα, αλλά είναι μέρος της παγκόσμιας πολιτικής. Ο Jack Shaheen, στο βιβλίο του *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People* (2014), υποστηρίζει πως το παιδικό της Disney 'Aladdin' παρουσιάζει τους χαρακτήρες του στερεοτυπικά και μέσω των τραγουδιών του αναπαραγάγει ρατσιστικές απόψεις. Για τον συγγραφέα, χαρακτηριστικό του ρατσιστικού υπόβαθρου του παιδικού της Disney αποτελεί η παρουσίαση των πρωταγωνιστών Aladdin και Jasmine ως λευκότερους και πιο εξευγενισμένους ανθρώπους από τον περίγυρό τους, ταυτίζοντάς τους με δυτικά πρότυπα. Ακόμη, η Παλαιστινιοαμερικανή ανθρωπολόγος Lila Abu-Lughod, στο βιβλίο της *Local Contexts of Islamism in Popular Media* (2014), υποστηρίζει πως ο τρόπος με τον οποίο αποδέχονται οι μουσουλμάνες γυναίκες τα λιγοστά δικαιώματά τους είναι επηρεασμένος βαθύτατα από τη γνωστή τηλεοπτική σειρά 'A Matter of Public Opinion' και την σεξιστική βία, την οποία αυτή προβάλλει.

Η μοντέρνα κουλτούρα δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή επηρεασμού συμπεριφορών και οικοδόμησης ταυτοτήτων, ωστόσο, η καθημερινή επαφή που έχει ο άνθρωπος με την Pop Culture πλάθει σε μεγάλο βαθμό το τι θεωρείται κοινή λογική. Η σημαντικότητα της Pop Culture εδράζεται κατά κύριο λόγο στη μονοδιάστατη φύση της, δηλαδή στην ανάγνωσή της, βάσει προηγούμενων ερεθισμάτων μας (Weldes και Rowley 2015). Ο κόσμος της παγκόσμιας πολιτικής και της μοντέρνας κουλτούρας αρκετές φορές εξηγείται βάσει της προαναφερθείσας λογικής. Για παράδειγμα, η σειρά παιδικών ταινιών 'Chicken Run'. Θεατές με γνώσεις περί του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου θα κάνουν μια διαφορετική ανάλυση του νοήματός της, πέραν της διασκεδαστικής της αξίας, έχοντας δει την ταινία 'The Great Escape'. Ακόμη, η κατά τη δεκαετία του 1980 Στρατηγική Αμυντική Πρωτοβουλία των ΗΠΑ είχε διεξαχθεί με όρους από τη σειρά ταινιών 'Star Wars', σε τέτοιο βαθμό που έμεινε γνωστή με αυτό το όνομα (Weldes 2003).

2.4.6 Μελέτη περίπτωσης: Η αισθητική μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001

Σ' αυτό το σημείο, έχοντας αναλύσει το θεωρητικό υπόβαθρο της αισθητικής στροφής των διεθνών σχέσεων και τους τρόπους που η κάθε μορφή τέχνης είναι σε θέση να προσφέρει μια διαφορετική οπτική γωνία στα διεθνή δρώμενα, είναι ορθό να αναλύσουμε την αισθητική μέσω ενός πραγματικού γεγονότος, από το οποίο αντλεί πολιτική σημασία.

Η τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στους Δίδυμους Πύργους και το Πεντάγωνο ξεσκέπασαν ένα συστημικό παράδοξο. Σε έναν κόσμο όπου οι ροές ανθρώπων, χρημάτων, πληροφοριών και κινδύνων αυξάνονται ακατάπαυστα, στον κόσμο του συμπιεσμένου χωροχρόνου, τα μέσα κατανόησης και καταπολέμησης των κινδύνων παραμένουν αμετάβλητα (Pozorski 2016). Ναι μεν η στρατηγική εμπειρογνωμοσύνη και η στρατιωτική διαμόρφωση αμυντικής πολιτικής παραμένουν ορθώς σε σημαίνουσα θέση, ωστόσο η πολυεπίπεδη φύση της τρομοκρατίας καλεί τους λήπτες αποφάσεων να καταστρατηγήσουν κάθε γνωστικό και αισθητικό εργαλείο για την αντιμετώπιση και εις βάθος κατανόηση ενός τόσο πολύπλοκου φαινομένου. Η τέχνη έχει την δυνατότητα να διευρύνει την κατανόησή μας (Bleiker 2003).

Εκατοντάδες καλλιτέχνες προσπάθησαν να απαθανατίσουν οπτικά την καταστροφή της τρομοκρατικής επίθεσης και τον αντίκτυπο που είχε στην παγκόσμια κοινωνία. Ιστοσελίδες όπως το Why Project και το Arts Healing America, προσπάθησαν να καλύψουν το κενό κατανόησης των όσων έγιναν, σε μια διαδικασία επούλωσης των τραυμάτων που δημιουργήθηκαν από την καταστροφή, χρησιμοποιώντας καλλιτεχνήματα. Καλλιτέχνες, παγκοσμίως, όπως οι ζωγράφοι Gordon Bennet και Jean Basquiat, ασχολήθηκαν εκτενώς με την παρουσίαση της τρομοκρατικής επίθεσης, όχι μόνο παρουσιάζοντας τις φρικιαστικές εικόνες από αεροπλάνα να συγκρούονται σε κτήρια αλλά παρουσιάζοντας, επίσης, το συναισθηματικό υπόβαθρο αυτών των γεγονότων (Storr 2011).

2.4.6.1 9/11, παραπάνω από μια αμφισβήτηση ασφαλείας

Με μια πρώτη ανάγνωση της τρομοκρατικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, οι διεθνολόγοι μπορούν με ευκολία να εντοπίσουν στοιχεία, όπως η παραβίαση της εθνικής κυριαρχίας, η αποτυχία των μυστικών υπηρεσιών και ένα κλίμα αμφισβήτησης σχετικά με το σύστημα εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ. Επιπροσθέτως, το μέγεθος της τρομοκρατικής επίθεσης παραβίασε την ίδια τη λογική, μέσω της οποίας οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να κατανοήσουν πλήρως την κατάσταση (Bennet 2012). Η ανημποριά λογικής εξήγησης των γεγονότων εξηγεί σε κάποιο βαθμό την πλειάδα καλλιτεχνημάτων που δημιουργήθηκαν μετά την επίθεση.

Τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου σηματοδοτούν ένα σημείο τομής στην πορεία της επιστήμης των διεθνών σχέσεων. Η τρομοκρατική επίθεση έθεσε υπό ερωτηματικά τη μέχρι τότε πολιτική δομή, η οποία είχε δημιουργήσει ένα εσφαλμένο αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες της. Οι τρομοκράτες έθεσαν τρεις στόχους σύμβολα, θέλοντας να πλήξουν όχι μόνο ανθρώπους αλλά προπαντός ιδέες, τη νεοφιλελεύθερη οικονομία μέσω των Δίδυμων Πύργων, τη στρατιωτική ισχύ μέσω του Πενταγώνου και την πολιτική ισχύ μέσω του αποτυχημένου χτυπήματος στον Λευκό Οίκο (Bleiker 2003). Οι επιθέσεις ταρακούνησαν τη μέχρι τότε γραμματεία των διεθνών σχέσεων, διότι δεν ακολουθούσαν καμία από τις λογικές των μεγάλων θεωρήσεων. Αρχικά, η επίθεση δεν προήλθε από ένα κράτος αλλά από ένα μη κρατικό φορέα, δύσκολο στον εντοπισμό του. Δεύτερον, δε χρησιμοποιήθηκαν συμβατικά στρατιωτικά μέσα. Τρίτον, η επίθεση ήταν ασύμμετρη και απροειδοποίητη, καταδεικνύοντας την αδυναμία του συστήματος ασφαλείας. Τέταρτον και σημαντικότερο, η επίθεση δεν έλαβε χώρα σε ένα πεδίο μάχης αλλά στην καρδιά της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής των ΗΠΑ (Bleiker 2009).

Για τον Αυστραλό ακαδημαϊκό Roland Bleiker, η αισθητική οπτική γωνία μπορεί να ρίξει φως σε πτυχές μη κατανοητές από τη ρεαλιστική προσέγγιση. Εκατοντάδες καλλιτέχνες προσπάθησαν, μέσω των έργων τους, να αναλογιστούν την τραγική φύση της επίθεσης και τη σημαντικότητά της στη συνέχεια της ανθρώπινης ιστορίας. Όπως αναφέρει ο Immanuel Kant στο βιβλίο του *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (2012), ο άνθρωπος αντιμέτωπος με ένα τόσο μεγάλο γεγονός, είναι

αδύνατον να το εξηγήσει στην πληρότητά του μέσω της λογικής. Επομένως, η αδυναμία πλήρους κατανόησης συγκλονίζει το άτομο. Η αισθητική προσφέρεται ως εργαλείο έκφρασης αυτού του αισθήματος αδυναμίας χρήσης της λογικής.

Ωστόσο, παρά την ανάγκη χρήσης νέων εργαλείων κατανόησης της πραγματικότητας, η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, πήρε μια διαφορετική στροφή προς πιο οικίες και “ασφαλείς” για εκείνη πολιτικές δυϊσμού, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Το State Department, ακολουθώντας μια ρητορική «εμείς» και «αυτοί», οδήγησε τις ΗΠΑ σε μια σειρά νέων πολέμων εναντίον του Ιράκ και του Αφγανιστάν, οι οποίοι μοιάζουν με σπασμωδικές κινήσεις που δημιουργούν περαιτέρω προβλήματα, παρά κατανοούν το υφιστάμενο πρόβλημα. Οι νέοι πόλεμοι όχι μόνο δεν καταπολέμησαν την τρομοκρατία, αντιθέτως υπήρξαν γενεσιουργός πηγή νέων μορφών μίσους και πολιτικής βίας κατά των ΗΠΑ (Pillar 2014).

2.4.6.2 Ξαναχτίζοντας το “σημείο 0”, η αρχιτεκτονική στην πολιτική σφαίρα

Η συζήτηση σχετικά με την ανοικοδόμηση του “σημείου 0” και η κόντρα μεταξύ αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών σχετικά με την αρχιτεκτονική του νέου κτηρίου, το οποίο θα ανοικοδομηθεί εκεί που πριν την 11^η Σεπτεμβρίου βρίσκονταν οι Δίδυμοι Πύργοι, οδηγεί στο συμπέρασμα πως η αρχιτεκτονική ως μορφή αισθητικής έκφρασης μπορεί να αποτελέσει τομέα πολιτικής και ηθικής έρευνας. Ο κύριος υπεύθυνος σχετικά με την συμβολική ανοικοδόμηση του κτηρίου Daniel Libeskind, στο βιβλίο του *Breaking Ground* (2005), υποστηρίζει πως η αρχιτεκτονική είναι μια μορφή ποίησης, η οποία αντανakλά την ουσία του ανθρώπου στην κοινωνία και δεν περιορίζεται στα υλικά εργαλεία χτισίματος ή τις αρχιτεκτονικές τεχνικές. Ωστόσο, στην περίπτωση ανοικοδόμησης του Κτηρίου Ελευθερίας όπως ονομάστηκε, υπήρξε έντονη διαμάχη μεταξύ του Libeskind και του αρχιτέκτονα David Childs. Από την μια πλευρά ο Πολωνός αρχιτέκτονας είχε οραματιστεί ένα κτήριο ύψους 1.776 ποδιών, το οποίο θα συμβόλιζε το έτος κήρυξης της αμερικανικής ανεξαρτησίας. Από την άλλη πλευρά, ο Child είχε σχεδιάσει ένα αρκετά μεγαλύτερο κτήριο, του οποίου η πρόσοψη θα ήταν κυλινδρικού τύπου. Το τελικό αποτέλεσμα αποτελεί ένα κράμα των παραπάνω ιδεών, δημιουργώντας το μεγαλύτερο κτήριο στον κόσμο, θέλοντας να

συμβολίσουν πως η ελευθερία θα υπερκαλύπτει πάντοτε την τρομοκρατία (Bleiker 2009).

Οι συζητήσεις, σχετικά με την δημιουργία μνημείου στο “σημείο 0” δείχνουν επίσης την σύνδεση αισθητικής και πολιτικής. Στόχος της επιτροπής που δημιουργήθηκε για την επιλογή του κατάλληλου σχεδίου, η οποία απαρτιζόταν, κατά βάση από διεθνούς φήμης καλλιτέχνες, ήταν να απαθανατίσουν αιώνια τη μνήμη των 2.982 ανθρώπων που χάθηκαν κατά την τρομοκρατική επίθεση. Μέσω του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του μνημείου, ήθελαν να γιατρέψουν τόσο το πολεοδομικό περιβάλλον το οποίο καταστράφηκε, όσο και τις ψυχές των ανθρώπων, δίνοντάς τους ένα μέρος για περισυλλογή. Το τελικό σχέδιο που υιοθετήθηκε, αυτό του Michael Arad, προσπάθησε να αποφύγει την ιδέα του ρεαλισμού και στράφηκε προς μια ιδέα συμβολισμού. Το μνημείο με όνομα “Reflecting Absence” αποτελείται από μια ανοιχτή πλατεία με πεύκα όπου στο κέντρο της βρίσκεται μια -τριάντα πόδια κάτω από το έδαφος- αντανακλαστική πισίνα που σηματοδοτεί το χώρο που βρισκόταν οι Δίδυμοι Πύργοι. Μέσω αυτής της σχεδίασης, ο καλλιτέχνης επιδιώκει να δημιουργήσει στον επισκέπτη ένα συναίσθημα κενού και αντανάκλασης στον ίδιο του τον εαυτό και όσα έχουν συμβεί (Greenwald 2011).

2.4.6.3 Η τέχνη ως εργαλείο οικοδόμησης της ειρήνης

Μέχρι σήμερα, η διαδικασία επανεγκαθίδρυσης της ειρήνης μετά από πολεμικές συγκρούσεις υπήρξε μια top-down διαδικασία, δίνοντας βάση στις δημοκρατικές διαδικασίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την οικονομία. Ωστόσο, πτυχές όπως η καθημερινή ζωή των ανθρώπων, οι οποίοι αναγκάζονται να υιοθετήσουν πρότυπα τα οποία τους έχουν επιβληθεί από ξένους για τους ίδιους δρώντες, έχει περάσει στο περιθώριο (Bleiker 2009). Ο Joylon Mitchell, στο βιβλίο του *Peacebuilding and the Arts* (2020), υποστηρίζει πως υπάρχει ανάγκη μετατόπισης της αναλυτικής και εμπειρικής εστίασης της οικοδόμησης της ειρήνης, μακριά από την επιβολή εξωτερικών τυποποιημένων μοντέλων προς μια διαδικασία, η οποία θα εστιάζει στις μοναδικές συνθήκες κάθε σύγκρουσης. Για τον Σκωτσέζο ακαδημαϊκό, η σημασία της τέχνης κατά την επανεγκαθίδρυση της ειρήνης έγκειται στο γεγονός πως η τέχνη είναι επηρεασμένη από την κοινωνικοπολιτική

πραγματικότητα και ταυτόχρονα είναι μέρος αυτής. Ο Mitchell υποστηρίζει πως η τέχνη μπορεί να παρέχει νέα δεδομένα, τα οποία δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτά από τα συνήθη μοντέλα που ακολουθούν οι στρατηγικές σπουδές, λόγω της σύνδεσης της τέχνης με το άτομο. Η τέχνη αντλεί έμπνευση από την κοινωνία και ταυτόχρονα αναδιαμορφώνει την αντίληψη και τις αξίες της κοινωνίας. Συνεπώς, η τέχνη καθίστατο σημαντικό εργαλείο κατανόησης και μετασχηματισμού του τρόπου που σκέφτεται και δρα η κοινωνία, κομβικό σημείο για μια bottom-up προσέγγιση της ειρηνευτικής διαδικασίας.

Μπορούμε να αναλύσουμε τη σημασία των τεχνών κατά την ειρηνευτική διαδικασία σε τρία μέρη:

Πρώτον, η τέχνη έχει την ικανότητα να διευρύνει τα όρια της καθημερινής επικοινωνίας, προσπερνώντας τις λεκτικές και αρκετές φορές στενά καθορισμένες πολιτικές προσεγγίσεις. Για τον Roland Bleiker (2016), η καθομιλουμένη γλώσσα εμπεριέχει εκφράσεις, αστεία και ιδιώματα, τα οποία σε συνδυασμό με χειρονομίες αναζωπυρώνουν την κόντρα μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών, διότι περιπλέκονται γύρω από προβληματικά στερεότυπα. Ο Αυστραλός ακαδημαϊκός υποστηρίζει πως οι τέχνες μπορούν να υπερπηδήσουν αυτά τα λεκτικά εμπόδια. Για παράδειγμα, οι οπτικές τέχνες είναι σε θέση να παρουσιάσουν τα τραυματικά γεγονότα του πολέμου με μια διαφορετική μορφή, που ο λόγος δεν μπορεί να εκφράσει. Ακόμη, σύμφωνα με τον Paul Celan (1986), η λογοτεχνία και η ποίηση υπήρξαν οι μοναδικές μορφές έκφρασης μέσω των οποίων ο γερμανικός λαός, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορούσε να εκφραστεί μέσω της γλώσσας του, η οποία είχε συνδεθεί στενά με τις φρικαλεότητες του πολέμου. Για τον Ρουμάνο ποιητή, η ποίηση και η λογοτεχνία μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία επούλωσης των πληγών του παρελθόντος, εξανθρωπίζοντας τόσο τα θύματα, όσο και τους δράστες.

Επιπροσθέτως, τα συναισθήματα παίζουν καταλυτικό ρόλο κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, όπως και κατά την ειρηνευτική διαδικασία. Συμπερασματικά, ο ρόλος της τέχνης, η οποία πραγματεύεται άμεσα συναισθηματικά ζητήματα, είναι ακρογωνιαίος (Bleiker 2016). Τα συναισθήματα που δημιουργούνται από έναν πόλεμο, όπως φόβος και θυμός, δημιουργούν μια κοινωνική πραγματικότητα, η οποία εναντιώνεται σε ο,τιδήποτε διαφορετικό από αυτή, έτσι η διαδικασία συμφιλίωσης καθίσταται δύσκολη. Η θεσμική προσέγγιση των

στρατηγικών σπουδών κατά την ειρηνευτική διαδικασία παραγκωνίζει τον συναισθηματικό κόσμο των ανθρώπων ως ζητήματα ατομικά, πέραν της λογικής. Ωστόσο, για τη μακροπρόθεσμη ομαλή πορεία θεσμικών αλλαγών είναι σημαντική η συναισθηματική σταθερότητα (Lederach 2010). Μέσω της καλλιτεχνικής δημιουργίας παρέχεται ο τόπος έκθεσης του συναισθηματικού πόνου της κοινωνίας. Για παράδειγμα, μια ταινία, η οποία αφηγείται το ολοκαύτωμα, εξανθρωπίζει την τραυματική εμπειρία των ανθρώπων και ταυτόχρονα καλλιεργεί την ενσυναίσθηση του κοινού, παρουσιάζοντας την ιστορία από τα μάτια του πρωταγωνιστή και οδηγώντας τον νου σε αυτοκριτική.

Δεύτερον, η τέχνη είναι σε θέση να προσφέρει γνώσεις για συγκεκριμένες συνθήκες, σε καλύτερο βαθμό από τις προκαθορισμένες τακτικές των στρατηγικών σπουδών. Για τον Roland Bleiker (2016), οι σημερινές ειρηνευτικές προσεγγίσεις έχουν ως βάση φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές και δημοκρατικές διαδικασίες, βάσει των οποίων προσπαθούν με ένα άκαμπτο-γενικό μοντέλο να προσεγγίσουν την ειρηνευτική διαδικασία μετά από οποιαδήποτε σύγκρουση. Η αδιαφορία για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες κάθε σύγκρουσης εντοπίζεται από τον Αυστραλό ακαδημαϊκό ως ο βασικός λόγος που οι ειρηνευτικές διαδικασίες, τις οποίες χειρίζονται λήπτες αποφάσεων πέραν των αντιμαχόμενων μερών, αποτυγχάνουν.

Οι καλλιτεχνικές προσεγγίσεις έχουν την ικανότητα να προσφέρουν πιο ειδικευμένες και κοινωνικά ευαίσθητες προσεγγίσεις, όταν δεν προέρχονται από τις κοινωνικές ελίτ αλλά τον απλό λαό. Οι καλλιτεχνικές παραγωγές όπως μουσική, φωτογραφία και θέατρο, οι οποίες παράγονται από ντόπιους ανθρώπους και συμπεριλαμβάνουν την τοπική κοινωνία, προσφέρουν ένα παράθυρο θέασης στην κοινωνία, αναπαράγοντας τον συναισθηματικό κόσμο των ανθρώπων, μέσω της καθημερινότητάς τους. Τέτοια καλλιτεχνήματα, που πηγάζουν από την κοινωνία, λειτουργούν ως εργαλεία κατανόησης και δημιουργίας κατάλληλης πολιτικής, βασισμένης σε αυτή²⁷ (Mitchell 2020).

Τρίτον, η σημαντικότητα της τέχνης στην ειρηνευτική διαδικασία έγκειται στη δυνατότητά της να αναδείξει τον πλουραλισμό απόψεων και να χρησιμεύσει ως

²⁷ Ο Joylon Mitchell σημειώνει πως τα καλλιτεχνήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην ειρηνευτική διαδικασία μονάχα αν προάγουν ειρηνευτικές ιδέες και όχι αρνητικά συναισθήματα όπως μίσος ή φόβος.

πρότυπο για μια πιο περιεκτική προσέγγιση στην οικοδόμηση της ειρήνης. Για τον Joylon Mitchell (2020), οι επικρατούσες πρακτικές τείνουν να βασίζονται σε μια ενιαία προσέγγιση που καταστέλλει την ετερογένεια. Οι αξίες των φιλελεύθερων πρακτικών, όπως οι ελεύθερες εκλογές και το ελεύθερο εμπόριο, καλούν έθνη να λάβουν μέρος σε θεσμούς μετά από μια τεταμένη σύγκρουση, μη δίνοντας έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής. Η ασυμφωνία μεταξύ δημοκρατικής διακυβέρνησης και των πραγματικών αναγκών της τοπικής κοινωνίας εκδηλώνεται μέσω της χαμηλής εκλογικής συμμετοχής (Bleiker 2016). Συνεπώς, μεγάλο μέρος του λαού μένει βουβό κατά την έκφραση των θέλω του μέσω της κάλπης. Για τον Mitchell (2020), η γνώμη των μειονοτήτων, η οποία δεν ακούγεται, είναι καθοριστικής σημασίας, διότι στις περισσότερες συγκρούσεις, οι μειονότητες είναι αυτές που τις υποκινούν λόγω της αντίδρασής τους στις πολιτικές της κυβέρνησης.

Η ανάγκη πολυφωνίας εκφράζεται καλύτερα μέσω της τέχνης. Τέχνες όπως η φωτογραφία ή το θέατρο έχουν ως σκοπό τους την ανάδειξη πολλαπλών, ακόμη και αντικρουόμενων, οπτικών γωνιών για το ίδιο ζήτημα. Η τέχνη έχει την δυνατότητα να δημοσιοποιεί συνυπάρχουσες πραγματικότητες και δρώντες, με τρόπο που μπορεί να αμφισβητεί την υπάρχουσα πολιτική πραγματικότητα (Lederach 2010). Η πολυφωνία των τεχνών προσφέρει στέγη στις μειονότητες για να εκφραστούν με απόλυτη ελευθερία, σε αντίθεση με τον πολιτικό λόγο, ο οποίος παρουσιάζεται μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Οι θεατρικές παραστάσεις, για παράδειγμα, παρουσιάζουν την πραγματικότητα μέσω της φαντασίας και έτσι υπερπηδούν τους περιορισμούς του πολιτικού λόγου. Με αυτό τον τρόπο, ο,τιδήποτε φαντάζει αδύνατο να πραγματοποιηθεί στα όρια του πραγματικού πολιτικού διαλόγου, μπορεί να πάρει σάρκα και οστά μέσω της θεατρικής φαντασίας. Έτσι, όχι μόνο δίνεται φωνή σε μειονοτικές ομάδες αλλά επίσης δίνεται τροφή για σκέψη στο κοινό (Mitchell 2020).

3. Το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πώς οι τέχνες μπορούν να βοηθήσουν ενεργά στη μείωσή του.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αποτελέσει τομέα ενδιαφέροντος αρκετών αναλυτών στο πέρασμα των χρόνων. Ένα τόσο πολύπλοκο και πολυεπίπεδο

εγχείρημα όπως αυτό της ένωσης 27 κρατών της ίδιας ηπείρου, τα οποία είναι τόσο διαφορετικά μεταξύ τους και ιστορικά έχουν έρθει ακόμη και σε εμπόλεμη σύγκρουση, είναι σίγουρα τολμηρό. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσουμε τη φύση του πολιτικού οικοδομήματος της Ένωσης, εστιάζοντας στην αξία της δημοκρατίας και τις απόψεις περί δημοκρατικού ελλείμματος. Εν συνεχεία θα δώσουμε απάντηση στο πώς η τέχνη συνδέεται με τη δημοκρατία και πώς η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να χρησιμοποιήσει τον πλουραλισμό των τεχνών ως εργαλείο καταπολέμησης του δημοκρατικού ελλείμματος.

3.1 Τι είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση;

Ο Kenneth Waltz στο βιβλίο του *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής* (2011), αναφέρει χρησιμοποιώντας εσωτερική παρομοίωση, πως οι δρώντες-οντότητες του διεθνούς συστήματος ομοιάζουν με κυνηγούς, οι οποίοι έχουν ως κοινό σκοπό την επιβίωσή τους. Παρακάτω, θα αναλύσουμε τι είδος «κυνηγού» είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως μονάδα του διεθνούς συστήματος, αναλύοντας το θεσμικό/πολιτικό οικοδόμημά της. Θα σκιαγραφήσουμε τις αρχές του φεντεραλιστικού και διακυβερνητικού μοντέλου, εξάγοντας συγκριτικά συμπεράσματα σχετικά με τα στοιχεία τα οποία εμπεριέχει από το καθένα η Ευρωπαϊκή Ένωση.

3.1.1 Το διακυβερνητικό μοντέλο

Το διακυβερνητικό μοντέλο διοίκησης, όπως αυτό των NATO και ΟΗΕ, ομοιάζει με την ρεαλιστική θεώρηση, υπό την οπτική γωνία πως και οι δύο θεωρίες εστιάζουν στην κρατοκεντρική φύση του διεθνούς συστήματος²⁸. Συγκεκριμένα, όπως και στην ρεαλιστική θεώρηση, ο διακυβερνητισμός βλέπει την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος υποκινούμενο από τα κράτη, τα οποία θέλουν μέσα από αυτή την διαδικασία να κερδίσουν μεγαλύτερη ισχύ από τα υπόλοιπα. Έτσι, τα κράτη ως ορθολογικοί δρώντες του διεθνούς συστήματος συνεργάζονται μεταξύ τους τυπικά, εξασφαλίζοντας την επιβίωσή τους, χωρίς όμως

²⁸ Στο παρόν υποκεφάλαιο θα αναλυθούν τα συγγράμματα *European Union Politics* (2016) των Michelle Cini και Nieves Perez-Solarzano Borragan, και *Representative Government In Modern Europe* (2000), των Michael Gallagher, Michael Laver και Peter Mair.

να θέλουν να μοιραστούν εξουσίες πέραν από τις επιτακτικές. Συμπερασματικά, η Ευρωπαϊκή Ένωση, βάσει της διακυβερνητικής λογικής, χρησιμοποιείται εργαλειακά από τα κράτη μέλη, με στόχο την μείωση του αισθήματος ανασφάλειας και μετέπειτα της ανάγκης αυτοβοήθειας, οι οποίες πηγάζουν από το άναρχο διεθνές σύστημα.

Το διακυβερνητικό μοντέλο χρησιμοποιείται σε διεθνείς οργανισμούς, δημιουργούμενους από διεθνείς συνθήκες, με έργο να υπηρετήσουν συγκεκριμένους σκοπούς, οι οποίοι ορίζονται από τα συμβαλλόμενα μέλη. Η δημιουργία του NATO, ως ασπίδα προστασίας και ειρήνης στον Βορειοατλαντικό χώρο, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Εκεί, τα κράτη μέλη χρησιμοποιούν τον διεθνή οργανισμό ως υπόβαθρο συζήτησης, ανταλλαγής ιδεών και προσπάθειας λύσης κοινών προβλημάτων. Η ισχύς των διεθνών οργανισμών περιορίζεται στα όρια που θέτουν τα κράτη μέλη τους. Επομένως, είναι αδύνατο για τον διεθνή οργανισμό να ασκήσει εξουσία πέραν του επιτρεπτού. Τα όρια ισχύος της Ευρωπαϊκής συνεργασίας τίθενται από κράτη μέλη βάσει της ρεαλιστικής λογικής, κόστους-οφέλους.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, για τους υπέρμαχους του διακυβερνητισμού, καθίσταται ένα αναγκαίο κακό, μέσω του οποίου θα βρούνε λύση σε προβλήματα με μεγάλο κόστος αν τα αντιμετώπιζαν μεμονωμένα. Η ευρωπαϊκή συνεργασία, λοιπόν, περιορίζεται σε πρακτικές πτυχές, με αποστασιοποίηση των κρατών από οποιαδήποτε προσπάθεια δημιουργίας κοινής ιδεολογίας ή κουλτούρας. Υπό αυτήν την οπτική γωνία, οι θεωρητικοί του διακυβερνητισμού, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1990, υπογράμμιζαν στα γραπτά τους πως η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης έγινε ώστε οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης να αντισταθμίσουν τη διπολική ισορροπία ισχύος του Ψυχρού Πολέμου, οπότε μετά την πτώση της ΕΣΣΔ το 1991 και το τέλος της διαμάχης ΗΠΑ-Σοβιετικής Ρωσίας, δεν θα είχε λόγο ύπαρξης.

Τα κράτη, όπως προαναφέραμε είναι για τους διακυβερνητιστές, οι κύριοι δρώντες της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή συνεργασίας, όπως οι ίδιοι προτιμούν να υπογραμμίζουν. Σημαντική έννοια καθίσταται η κρατική κυριαρχία-αυτονομία, ως ο μη επηρεασμός από εξωγενείς παράγοντες κατά την λήψη αποφάσεων. Επομένως, τα κράτη μέλη δεν παραδίδουν την εθνική τους κυριαρχία στην υπερεθνική Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά μοιράζονται μεταξύ τους μέρος της κρατικής τους εξουσίας σε αντάλλαγμα μεγαλύτερης ισχύος. Υπερεθνικοί θεσμοί, όπως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αποτελούν θεμιτή μεταβίβαση κρατικών αρμοδιοτήτων ως μέσο να

καταστεί η διακρατική συνεργασία προσοδοφόρα. Η προαναφερθείσα ιδέα, οδηγεί αυτομάτως στο συμπέρασμα πως εντός των διακυβερνητικών οργάνων υπάρχει μια ιδιόρρυθμη ισορροπία ισχύος και εργαλειοποίηση θεσμών, όπου τα κράτη είναι κυρίαρχα χρησιμοποιώντας βέτο σε διαδικασίες για τις οποίες δεν θεωρούν πως θα τους ωφελήσουν. Συμπερασματικά, η διακυβερνητική οπτική γωνία επιζητεί τη συγκρότηση των οργάνων με αποφασιστικές αρμοδιότητες, αποκλειστικά από εκπροσώπους των κυβερνήσεων των κρατών μελών, οι οποίοι θα προωθούν το συμφέρον της χώρας τους, παρά του ίδιου του οργανισμού.

Ναι μεν η Ευρωπαϊκή Ένωση, υποστηρίζουν τα κράτη μέλη, βαδίζει σε έναν δρόμο ολοκλήρωσης-φεντεραλισμού, ωστόσο η ύπαρξη διακυβερνητικών οργάνων, όπως του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, υποδεικνύει πως παρά τις τόσες προσπάθειες υπέρβασης του βεστφαλιανού μοντέλου, τα «δεσμά» του ρεαλισμού και η γενικότερη ανησυχία, η οποία πηγάζει από το άναρχο διεθνές σύστημα, είναι δύσκολοι και χρονοβόροι άθλοι.

Συνοπτικά

Οι αρχές που πηγάζουν από το διακυβερνητικό μοντέλο είναι:

- Τα κράτη είναι οι κύριοι δρώντες.
- Τα επιφορτισμένα με αποφασιστικές αρμοδιότητες όργανα συγκροτούνται αποκλειστικά από κυβερνητικούς εκπροσώπους των κρατών μελών.
- Οι δράσεις των κρατών εντός των διεθνών οργανισμών, εκφράζουν το εθνικό συμφέρον της εκάστοτε κυβέρνησης. Έτσι γεννάται ένας συσχετισμός ισχύος.
- Οι σημαίνουσες αποφάσεις παίρνονται με ομοφωνία, οπότε τα κράτη έχουν το δικαίωμα βέτο για την προώθηση των εθνικών τους συμφερόντων.

3.1.2 Το ομοσπονδιακό μοντέλο

Το φεντεραλιστικό ή ομοσπονδιακό μοντέλο, το οποίο παίρνει για πρώτη φορά σάρκα και οστά στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, χαρακτηρίζεται από τη συνταγματική διάκριση εξουσιών και την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ μιας κεντρικής κυβέρνησης και των γύρω από αυτή συντεταγμένων περιφερειών της²⁹. Με άλλα λόγια, το ομοσπονδιακό σύνταγμα καθορίζει τις σχέσεις ομοσπονδίας και ομόσπονδου επίπεδου λήψης αποφάσεων, καθορίζοντας ποιος κάνει τι, δημιουργώντας όργανα βάσει των τριών εξουσιών, νομοθετικής, δικαστικής και εκτελεστικής εξουσίας. Το ομοσπονδιακό σύνταγμα χωρίζει τις εξουσίες με τέτοιο τρόπο που να αποτρέπει τις συγκρούσεις μεταξύ κεντρικής κυβέρνησης και περιφερειακού επιπέδου, δίνοντας ταυτόχρονα κατοχυρωμένα δικαιώματα στο άτομο, σε ίσο επίπεδο για όλους τους πολίτες.

Οι Πατέρες της Αμερικανικής Δημοκρατίας, όπως εμφανίζονται στο όρος Ράσμορ, Τζορτζ Ουάσινγκτον, Τόμας Τζέφερσον, Θεόδωρος Ρούσβελτ και Αβραάμ Λίνκολν, στόχευαν μέσω του φεντεραλισμού να συνενώσουν τις διχασμένες πολιτείες και να δώσουν ένα κίνητρο στους πολίτες να ασχοληθούν με τα κοινά, ως μέρη ενός γενικότερου συνόλου. Ως ακρογωνιαίος λίθος τέθηκε η ελευθερία των πολιτών και η απομάκρυνση από τυχόν αυταρχισμό της κεντρικής κυβέρνησης, λόγω της υπερίσχυσης τυπικά έναντι των πολιτειών. Ως ρυθμιστής των σχέσεων μεταξύ ομοσπονδιακού κράτους και ομόσπονδων κρατιδίων τέθηκε το ανώτατο δικαστήριο, το οποίο παράγει δεδικασμένα έναντι όλων.

Τα δύο επίπεδα, κεντρικό και περιφερειακό, αντλούν τη νομιμοποίησή τους από τον ίδιο τον λαό μιας και εκλέγονται από αυτόν. Οι πολίτες τίθενται στο επίκεντρο και έχουν υποχρεώσεις και δικαιώματα βάσει δύο αρχών, κεντρικής και περιφερειακής. Η σχέση των δύο επιπέδων σε γενικές γραμμές είναι σταθερή, με την κεντρική κυβέρνηση να λαμβάνει αποφάσεις για ζητήματα όπως η εξωτερική πολιτική και η άμυνα, ενώ οι περιφερειακές να λαμβάνουν αποφάσεις για ζητήματα απλούστερης φύσης όπως η αγροτική πολιτική ή ο περιφερειακός προϋπολογισμός. Ο

²⁹ Στο παρόν υποκεφάλαιο, θα αναλυθεί το σύγγραμμα *Federalism and the European Union* (2000) του Michael Burgess και το άρθρο του Thomas Grandjouan *Why Believe in European Federalism?* (thenewfederalist.eu).

διαχωρισμός των πεδίων εξουσίας δεν αποτρέπει ωστόσο τη συμμετοχή των οργάνων λήψης αποφάσεων των ομόσπονδων μελών απ' το να συμμετέχουν σε κεντρικά όργανα λήψης αποφάσεων, έστω και συμβουλευτικά. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της συνομιλίας και των διαδικασιών ανάμεσα στα δύο επίπεδα είναι, η αντίθεση των θεσμικών οργάνων ορισμένων πολιτειών στην εκστρατεία κατά της τρομοκρατίας στο Ιράκ το 2003 υπό των George Bush, η οποία τελικά έγινε μετά από έγκριση του Κογκρέσου, όπως επίσης η πλειάδα νόμων από την πολιτεία της California σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χρησιμοποιώντας το ομοσπονδιακό σύνταγμα ως minimum, γενεσιουργό πηγή.

Ο φεντεραλισμός, ωστόσο, στον ευρωπαϊκό χώρο είναι αρκετά διαφορετικός από αυτόν των ΗΠΑ. Το αίσθημα ανασφάλειας στο να γίνει το βήμα παραπάνω προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έγινε φανερό ακόμη από το 2003 και την αποτυχημένη προσπάθεια υπερψήφησης ενός κοινού ευρωπαϊκού συντάγματος. Ακόμη, στο πρόσφατο παρελθόν, η ενεργοποίηση του άρθρου 50 της Συνθήκης Λειτουργίας για την Ευρωπαϊκή Ένωση από το Ηνωμένο Βασίλειο, μετά από δημοψήφισμα, σχετικά με την αποχώρηση της χώρας από την Ένωση, δείχνει την γενική ατμόσφαιρα στην Ευρωπαϊκή ήπειρο πως οι πολίτες των κρατών μελών δεν νιώθουν τόσο Ευρωπαίοι, όσο Έλληνες, Γάλλοι, Γερμανοί.

Το γενικό αίσθημα ανασφάλειας προς την Ευρωπαϊκή ιδέα στο μυαλό των Ευρωπαίων πολιτών διογκώθηκε ειδικότερα μετά την οικονομική κρίση του 2009 και την κατακόρυφη άνοδο της ακροδεξιάς και του λαϊκισμού. Το οικονομικό χάσμα και η διαχείριση των λεγόμενων P.I.G.S (Portugal, Ireland, Greece και Spain) από την Ένωση γέννησε νέα προβλήματα, δημιουργώντας μια εχθρική προδιάθεση ανάμεσα στους πολίτες της Ένωσης. Εκμεταλλευόμενοι την ασταθή κατάσταση και τον γενικότερο αναβρασμό, αρχικά από την οικονομική κρίση του 2009 και την μετέπειτα μεταναστευτική κρίση του 2015, οι ακροδεξιές δυνάμεις έκαναν σταθερά την εμφάνισή τους με εκλογικές επιτυχίες σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η εκλογική επιτυχία των ακροδεξιών Vox, υπό τον Santiago Abascal στην Ισπανία, της Χρυσής Αυγής, υπό τον Νίκο Μιχαλολιάκο στην Ελλάδα, και του Εθνικού Μετώπου, υπό την Marion Anne Perrine Le Pen στην Γαλλία. Έτσι, την ίδια στιγμή που η Ευρωπαϊκή Ένωση θα έπρεπε να λειτουργεί συντονισμένα ως ένα ενιαίο σύνολο, βρίσκεται μπροστά της εμπόδια από τα ίδια τα κράτη μέλη, όπως για

παράδειγμα την μη ενεργητικότητα της Ουγγαρίας στην μεταναστευτική κρίση, με αποτέλεσμα την αποστασιοποίηση των Ευρωπαίων πολιτών αρχικά από τα κοινά και μετέπειτα από την ίδια την Ευρωπαϊκή ιδέα.

Η ρεαλιστική πραγματικότητα της Ευρωπαϊκής ηπείρου, η οποία τα τελευταία χρόνια αντιμετώπισε δύο κρίσεις και βρίσκεται στο μέσο μιας τρίτης υγειονομικής κρίσης, λόγω του COVID-19, υποδεικνύει πως η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση απέχει χρόνια μακριά από την πιθανή υλοποίησή της. Απαραίτητο συστατικό του χιτισίματος Ευρωπαϊκού ομοσπονδιακού κράτους, αποτελεί η δημιουργία μιας κοινής ευρωπαϊκής φαντασιακής κοινωνίας ή, με άλλα λόγια, η γένεση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής ταυτότητας και η υπερπήδηση του βεσφαλιανού μοντέλου. Η κατάσταση από-ενοποίησης στην οποία βρίσκεται η Ευρωπαϊκή Ένωση εν έτει 2020, καλεί για ολοκληρωτική αλλαγή θεσμών και ιδεών, για μια «επανάσταση», με χρήση καινοτόμων εργαλείων.

Συνοπτικά

Τα χαρακτηριστικά του φεντεραλιστικού-ομοσπονδιακού μοντέλου είναι:

- η ύπαρξη ομοσπονδιακού συντάγματος, το οποίο θα είναι ο απόλυτος ρυθμιστής των σχέσεων κεντρικών και περιφερειακών κυβερνήσεων, δημιουργώντας όργανα βάσει της νομοθετικής, δικαστικής και εκτελεστικής εξουσίας.
- η υπερίσχυση του ομοσπονδιακού συντάγματος έναντι ακόμη και των πολιτειακών συνταγμάτων.
- η θεσμοθέτηση ανώτατου συνταγματικού δικαστηρίου, το οποίο θα παράγει δεδικασμένο για την ομαλοποίηση σε περίπτωση συγκρούσεων ή παρανομιών.
- η πολιτική νομιμοποίηση της ομοσπονδίας, η οποία πηγάζει από το εκλογικό σώμα.

3.1.3 Συνδυαστικά συμπεράσματα

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, 20 περίπου χρόνια μετά την ίδρυσή της, δεν μπορεί να οριστεί επακριβώς ως μορφή θεσμικού ή πολιτικού οικοδομήματος. Τα νομικά και πολιτικά στοιχεία τα οποία απαρτίζουν το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα έχουν δυναμικό χαρακτήρα. Ας δούμε σε αυτό το σημείο ποιες από τις παραπάνω προϋποθέσεις πληροί η Ευρωπαϊκή Ένωση ώστε να την κατατάξουμε στο φεντεραλιστικό ή διακυβερνητικό μοντέλο, όπως τα παρουσιάσαμε στα προηγούμενα υποκεφάλαια.

Σε ό,τι αφορά το φεντεραλιστικό μοντέλο, η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να μην έχει τυπικά σύνταγμα, μετά την αποτυχία ψήφισης αυτού το 2003, ωστόσο υπάρχει τυπική κατανομή αρμοδιοτήτων και διάκριση εξουσιών βάσει των ιδρυτικών της συνθηκών. Επίσης, παρατηρείται τυπική υπερίσχυση των Ευρωπαϊκών κανόνων έναντι των εθνικών, ακόμη και των συνταγμάτων των κρατών μελών. Ακόμη, υπάρχει ανώτατο δικαστήριο το οποίο λειτουργεί ως ρυθμιστής των αρμοδιοτήτων, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των δύο επιπέδων, εθνικού και υπερεθνικού. Τέλος, η πολιτική νομιμοποίηση της Ένωσης είναι διφορούμενη, ειδικότερα αν εστιάσουμε στον διαφορετικό βαθμό άμεσης, έμμεσης ή ελάχιστης νομιμοποίησης των οργάνων της, όπως για παράδειγμα το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και η Επιτροπή.

Σε σχέση με το διακυβερνητικό μοντέλο, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν διαθέτει αποκλειστικότητα εκπροσώπησης από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών στα όργανα λήψης αποφάσεων. Επιπροσθέτως, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης τα κράτη καλούνται να δράσουν από κοινού, προάγοντας το Ευρωπαϊκό συμφέρον και όχι αμιγώς το εθνικό. Τέλος, σχετικά με τη λήψη αποφάσεων, υπάρχει δυναμική με το πέρασμα του χρόνου και την ολοένα και μεγαλύτερη διεύρυνση των τομέων δραστηριότητας της Ένωσης χωρίς την ανάγκη ομοφωνίας στο Συμβούλιο.

Συμπερασματικά, η Ευρωπαϊκή Ένωση πληροί διαφορετικά χαρακτηριστικά σε διαφορετικό βαθμό τόσο από το ομοσπονδιακό όσο και από το διακυβερνητικό μοντέλο. Η συνεχής διεύρυνση της Ένωσης, σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και το μοναδικό του εγχειρήματος στο οποίο στοχεύει, την κατατάσσουν

ως ένα *sui generis* υβρίδιο, που δεν μπορούμε να κατατάξουμε με σιγουριά σε κανένα από τα προαναφερθέντα παραδείγματα.

3.2 Η δημοκρατία σε υπερεθνικό επίπεδο

Έχοντας αναλύσει προηγουμένως το διακυβερνητικό και το φεντεραλιστικό μοντέλο λειτουργίας, γίνεται φανερό πως η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ένα υβρίδιο, το οποίο δεν πληροί πλήρως κανέναν από τους ορισμούς της δημοκρατικής διακυβέρνησης (Bellamy και Castiglione 2000). Ακόμη από τα πρώτα βήματα δημιουργίας του τολμηρού επιχειρήματος της υπερεθνικής ένωσης στον Ευρωπαϊκό χώρο, παρατηρείται μια προτίμηση προς την τεχνοκρατική παρά την δημοκρατική οπτική γωνία, με όργανα όπως η Ύπατη Αρχή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Σιδήρου να έχουν μικρή λογοδοσία απέναντι στα κράτη μέλη (Majone 2012).

Οι πολλαπλές ερμηνείες του τι θεωρείται δημοκρατία έχουν αποτρέψει την ύπαρξη ενός μεμονωμένου ορισμού σχετικά με το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης (Warleigh 2003). Η πρώτη εμφάνιση του όρου ‘δημοκρατικό έλλειμμα’ στο ακαδημαϊκό λεξικό έγινε από τον πολιτικό επιστήμονα David Marquand στο βιβλίο του Parliament for Europe (1979) όπου υποστηρίζει πως υπάρχει έντονη ανάγκη για επέκταση του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εντός του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Ακόμη, παρατηρείται πως το ζήτημα περί δημοκρατικού ελλείματος κάνει ιδιαίτερα εμφανή την ύπαρξή του στις ιστορικές συγκυρίες-τομή για την Ένωση, όπως οι κρίσεις της δεκαετίας του 2010-οικονομική και προσφυγική-, με ιδιαίτερη βάση στον τρόπο λήψης αποφάσεων των οργάνων της Ένωσης (Guastafarro και Moschella 2012).

Παρά τον πλουραλισμό απόψεων σχετικά με το τι είναι δημοκρατία, μπορούμε να χωρίσουμε τη βιβλιογραφία περί δημοκρατικού ελλείματος σε δύο κατηγορίες (Kyriakidis 2016c). Η πρώτη ή “ορθόδοξη” οπτική γωνία σχετίζεται με τον μειωμένο ρόλο που διαδραματίζει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στην λήψη αποφάσεων. Η δεύτερη οπτική γωνία πραγματεύεται το κενό μεταξύ των λαϊκών αιτημάτων και των πολιτικών αποφάσεων που λαμβάνονται σε υπερεθνικό επίπεδο (Kyriakidis 2016c). Συνεπώς, οι τρεις θεωρίες περί δημοκρατικού ελλείματος της

Ευρωπαϊκής Ένωσης πραγματεύονται, πρώτον το επίπεδο εισροής των πολιτών και των υπερεθνικών αντιπροσωπευτικών θεσμών στην λήψη αποφάσεων (input), δεύτερον τη συμφωνία ή όχι των θέλω των Ευρωπαίων πολιτών σε σχέση με τις αποφάσεις που λαμβάνει η Ένωση (output) και τρίτον τις θεσμικές διαδικασίες και διασφαλίσεις την ολοένα και μεγαλύτερη διεύρυνση των τομέων δραστηριότητας της Ένωσης χωρίς την ανάγκη ομοφωνίας στο Συμβούλιο (throughput).

3.2.1 Τα τρία συστατικά της δημοκρατίας

Η μέχρι σήμερα βιβλιογραφία σχετικά με το δημοκρατικό ζήτημα, με το οποίο τίθεται αντιμετώπη η Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν έχει δώσει ξεκάθαρο ορισμό σχετικά με τη φύση του προβλήματος. Οι τρεις θεωρίες περί του δημοκρατικού ελλείμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εισροής (input), εκροής (output) και διαδικαστικής (throughput), έχουν ως υπόβαθρό τους έννοιες της δημοκρατικής θεωρίας όπως νομιμοποίηση, λογοδοσία και εξουσιοδότηση (Kyriakidis 2016c). Μπορούμε να διαχωρίσουμε το τι σημαίνει «δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης» σε τρία επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο, το δημοκρατικό έλλειμμα ταυτίζεται με την πολυπλοκότητα της θεσμικής λειτουργίας του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος, η οποία κάνει την Ένωση να φαίνεται απρόσιτη για τους πολίτες της. Σε δεύτερο επίπεδο, οι υπέρμαχοι της ύπαρξης δημοκρατικού ελλείμματος υποστηρίζουν πως είναι αναπόφευκτο όταν τα δύο κυρίαρχα θεσμικά όργανα της Ένωσης καθίστανται το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, ένα αμιγώς διακυβερνητικής φύσης όργανο, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ενσάρκωση τεχνοκρατικού και γραφειοκρατικού χαρακτήρα της Ένωσης, με περιορισμένη λαϊκή νομιμοποίηση (EUR-Lex). Σε τρίτο επίπεδο, η εστίαση γίνεται στις διαδικασίες-πρακτικές παραγωγής ορθών πολιτικών δράσεων, οι οποίες λόγω της ορθότητας κατά την οποία διενεργήθηκαν θα παράγουν αποτελέσματα θεμιτά από τους πολίτες της Ένωσης. Συνεπώς, σε πρώτο βαθμό η ανάλυση των εννοιών της δημοκρατικής θεωρίας, μπορεί να μας δώσει μια πιο ενδελεχή οπτική στις αξιώσεις των θεωριών περί δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης. Στο παρόν κεφάλαιο ωστόσο, σε αντίθεση με το προηγούμενο οι έννοιες θα αναλυθούν μακριά από φιλοσοφικές αναλύσεις περί οντολογίας, εστιάζοντας στην πρακτικότητά τους ως διαδικασίες της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Πρώτον, ετυμολογικά η λέξη «νομιμοποίηση» στην αγγλική της μορφή legitimacy πηγάζει από την λατινική λέξη legitimus η οποία έχει τις ρίζες της στην λέξη lex δηλαδή νόμος (law) (Berube 1997). Η νομιμοποίηση είναι ακρογωνιαίος λίθος λειτουργίας της δημοκρατίας ως μια σειρά διαδικασιών κατά τις οποίες οι πολίτες παρέχουν “ψήφο εμπιστοσύνης” τόσο στην κυβέρνηση όσο και στο κυβερνητικό οικοδόμημα, το πολίτευμα (Cossarini και Vallespin 2019).

Κατά τον Max Weber η νομιμοποίηση καθίσταται ένα εμπειρικό κοινωνικό γεγονός μακριά από τις κανονιστικές πραγματεύσεις σχετικά με το τι συνιστά νόμιμη εξουσία (Ehin 2008). Ο ίδιος διαχωρίζει τη νομιμοποίηση σε τρία είδη την παραδοσιακή όπου η πίστη σε έναν αρχηγό, όπως ο βασιλιάς, εξασφαλίζει τη συμμόρφωση του ατόμου, τη χαρισματική κατά την οποία η νομιμότητα διασφαλίζεται μέσω της πίστης των ανθρώπων στις χαρισματικές ικανότητες του ηγέτη, και τέλος την νομική-ορθολογική, βάσει της οποίας η νομιμότητα εξασφαλίζεται μέσω μιας γενικής αποδοχής των διαδικασιών που παράγουν νόμους (Kyriakidis 2016c).

Οι Beetham και Lord, στο βιβλίο τους Legitimacy and the European Union (1998) υποστηρίζουν πως υπάρχει ένα αμάλγαμα στοιχείων τα οποία δομούν τη νομιμοποίηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Τα στοιχεία αυτά είναι η νομιμότητα η οποία πηγάζει από το συνταγματικό δίκαιο, η λαϊκή κυριαρχία ως πηγή πολιτικής εξουσίας, η προστασία των αρχών της ελευθερίας, ευημερίας και ασφάλειας ως το σκοπό των κυβερνώντων βασισμένοι στην πολιτική θεωρία του John Locke, η λαϊκή νομιμοποίηση μέσω της εκλογικής διαδικασίας και η αναγνώριση του πολιτικού οικοδομήματος από εξωγενείς νομιμοποιητικές αρχές.

Κατά την έρευνά τους σχετικά με τη νομιμοποίηση εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι Beetham και Lord (1998) εντόπισαν ζητήματα δημοκρατικού ελλείμματος τόσο στην οπτική γωνία η οποία παρουσιάζει την Ένωση ως έναν διεθνή οργανισμό ο οποίος αντλεί αποκλειστικά τη νομιμοποίηση του από τα κράτη μέλη για την διεκπεραίωση διαδικασιών, όσο και στην τεχνοκρατική οπτική γωνία η οποία προσεγγίζει την Ένωση ως έναν ρυθμιστικό παράγοντα. Χρησιμοποιώντας τον όρο της κρίσης νομιμοποίησης όπως τον παρουσίασε ο Habermas, για να αναλύσουν το κενό μεταξύ αρχών και πρακτικού βίου, διαχώρισαν το έλλειμμα νομιμοποίησης σε τρεις κατηγορίες. Το δημοκρατικό έλλειμμα κατά το οποίο δεν υπάρχει λαϊκή

νομιμοποίηση των οργάνων οπότε όργανα όπως η Επιτροπή έχουν ελάχιστη λογοδοσία, το έλλειμμα παραγωγικότητας κατά την ανικανότητα υιοθέτησης κοινών πολιτικών για σημαντικά ζητήματα και το έλλειμμα ταυτότητας απόντος ενός κοινού φαντασιακού οικοδομήματος και χαρακτηριστικών όπως κοινή γλώσσα και ιστορία. Στις προαναφερθείσες απόψεις βρήκαν τόπο εκκόλαψης οι ιδέες των θεωριών περί του δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης εστιάζοντας στην μειωμένη συμμετοχικότητα των Ευρωπαίων πολιτών, ως δημοκρατικό έλλειμμα εισροής, και την μικρή παραγωγή πολιτικών μέσω την νομοπαρασκευαστική διαδικασία της Ένωσης, ως δημοκρατικό έλλειμμα βασισμένο στις εκροές.

Δεύτερον, η λογοδοσία είναι η διαδικασία με την οποία, βάσει μιας σειράς μεθόδων οι κυβερνήσεις τίθενται υπεύθυνες σχετικά με τις δράσεις τους (Kyriakidis 2016c). Οι κυβερνήσεις τίθενται υπεύθυνες σχετικά με το αν οι πολιτικές τους ευθυγραμμίζονται με την προώθηση των συμφερόντων των πολιτών του εκάστοτε κράτους. Βάσει της παραπάνω λογικής, οι κυβερνήσεις λειτουργούν ως δρώντες εκπροσώπησης της αρχής η οποία είναι ο λαός ο οποίος με τη σειρά του έχει το δικαίωμα κρίσης των δράσεων του εκπροσώπου του-κυβέρνησης (Olsen 2013). Οι μέθοδοι επιτυχημένης λογοδοσίας είναι πρακτικά σημαντικοί διότι σχετίζονται με το κενό ανάμεσα στα πραγματικά θέλω του λαού και τις δράσεις των κυβερνώντων. Δίχως λογοδοσία, η δημοκρατία κινδυνεύει να υπάρξει μονάχα ως ιδανικό χωρίς πρακτικότητα (Chrysochoou 1998).

Ο έλεγχος στον οποίο υπόκειται η κυβέρνηση είναι τόσο από τον λαό μέσω της εκλογικής διαδικασίας (κάθετη λογοδοσία) όσο και μέσω των κομμάτων της αντιπολίτευσης (οριζόντια λογοδοσία) (Huller 2012). Μέσω της κάθετης λογοδοσίας δηλαδή της εκλογικής διαδικασίας μπορούμε να κατανοήσουμε τις κοινές πρακτικές της λογοδοσίας και της νομιμοποίησης. Οι εκλογές είναι διττής σημασίας. Από την μια πλευρά, μέσω της συμβολής που μπορούν να έχουν οι πολίτες με τη ψήφο τους στις εκλογές νομιμοποιούν την εξουσία των κομμάτων. Από την άλλη πλευρά, μέσω των εκλογών οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να κριτικάρουν την κυβέρνηση με την συμμετοχή τους, επιβραβεύοντας ή όχι τις δράσεις της με τη ψήφο τους.

Τρίτον, η αντιπροσώπευση, ως το τρίτο συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας είναι η διαδικασία κατά την οποία η αρχή-λαός δίνει το δικαίωμα αντιπροσώπευσής του σε έναν δρών-κόμμα (Lupia 2003). Αυτή η παραχώρηση της

εκπροσώπησης, δηλαδή το πέρασμα από την άμεση δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας στην μοντέρνα αντιπροσωπευτική δημοκρατία υπογραμμίζεται από φιλοσόφους όπως ο Max Weber και ο John Stuart Mill να γίνεται καθαρά λόγω αναγκαιότητας, η οποία υφίσταται στην γεωγραφία και τον μεγάλο αριθμό πολιτών (Held 2006). Το πέρασμα στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία οδήγησε στην επαγγελματοποίηση της πολιτικής και την ανάδειξη των προβλημάτων που αυτό μπορεί να φέρει. Ο Mill, στο βιβλίο του *On Liberty* (2002), υποστηρίζει πως η διεύρυνση του κυβερνητικού μηχανισμού, σε συνδυασμό με την αυξημένη εξάρτηση των ανθρώπων από αυτόν και την αποτελεσματικότητα των διοικητικών τομέων, θα αποτελούσε απειλή για την ελευθερία δημιουργώντας μια ‘δικτατορία της πλειοψηφίας’.

Η κάθετη παροχή δικαιώματος εκπροσώπησης, δηλαδή από τους πολίτες προς την κυβερνητική δομή, ελλοχεύει τον κίνδυνο πολιτικής μετατόπισης των κυβερνητικών δράσεων, θέτοντας ως προτεραιότητες στόχους που θα προσφέρουν υλικά ή ιδεολογικά στο προσωπικό όφελος των κυβερνώντων (Strom 2003). Επίσης, η κυβερνητική δομή εμπεριέχει την ικανότητα παραπληροφόρησης του λαού, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της για τη συσπείρωση των πολιτών ακόμη και γύρω από πολιτικές επιζήμιες για τους ίδιους. Το κενό μεταξύ των θέλων των πολιτών και των δράσεων των εκπροσώπων του διευρύνεται λόγω της έλλειψης γνώσεων σχετικά με τα απαιτούμενα αντικείμενα και πόρων εποπτείας των εκπροσώπων-πολιτικών.

3.2.2 Θεωρίες περί του δημοκρατικού ελλείμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο οι θεωρίες περί του δημοκρατικού ελλείμματος είναι τρεις: αυτή που εστιάζει στην εισροή των πολιτών στην λήψη αποφάσεων (input), αυτή που εστιάζει την αποδοτικότητα της Ένωσης (output) και αυτή που εστιάζει στις θεσμικές διαδικασίες της Ένωσης (throughput). Παρακάτω θα αναλύσουμε την κάθε θέση προσπαθώντας να υπογραμμίσουμε τις διαφορές μεταξύ τους.

Κατά την οπτική γωνία των εκροών (output), οι πολιτικές αποφάσεις είναι νομιμοποιημένες εφόσον προωθούν επαρκώς την κοινή ευημερία των πολιτών (Scharpf 1999). Στην προσπάθεια για μεγαλύτερη δημοκρατία ελλοχεύει ο κίνδυνος

να μειωθεί η αποδοτικότητα, η οποία αποτελεί κομβικό στοιχείο για την Ένωση. Βάσει των προαναφερθέντων, καταλαβαίνουμε πως δεν υπάρχει άρνηση σχετικά με το μειωμένο επίπεδο δημοκρατίας, αλλά αυτό θυσιάζεται για τη διατήρηση υψηλών επιπέδων αποδοτικότητας (Kyriakidis 2016b). Για τους υποστηρικτές αυτής της άποψης τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας τα οποία χρησιμοποιούνται για να κριθεί το επίπεδο δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης είναι αισιόδοξα και παραλληλίζουν τη δημοκρατία του σήμερα με αυτή της αρχαίας Ελλάδας, δίχως να λαμβάνουν υπόψιν την κατάσταση των εθνικών κοινοβουλίων με την πλειάδα αντιπροσωπειών. Παρά ταύτα, θεωρείται πως η Ένωση πληροί σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και περισσότερα στοιχεία δημοκρατίας σε σχέση με μερικά κράτη μέλη της (Moravcsik 2008). Κατά τους ίδιους, η μεγαλύτερη εισροή των πολιτών θα οδηγούσε σε αναδιανεμητικά, παρά άριστα κατά Παρέτο αποτελέσματα. Για έναν υπερεθνικό οργανισμό όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση που επιζητεί τη συνεργασία μεταξύ κρατών με στόχο την κερδοφορία μια πολιτική θετικού αθροίσματος, όπως είναι η αποτελεσματική κατάσταση κατά Παρέτο, είναι ιδανική (Sen 1993), σε αντίθεση με μια αναδιανεμητική πολιτική-μηδενικού αθροίσματος που θα δημιουργούσε ανισότητες.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως ένας ρυθμιστικός δρών ασχολείται με ζητήματα όπου η τεχνοκρατική της φύση (Bredt 2011) υπερτερεί οποιασδήποτε θέλησης των πολιτών να ασχοληθούν με αυτά. Επίσης, οι τεχνοκρατικοί θεσμοί θεωρούνται ως καταλληλότεροι διότι είναι αμετάβλητοι σε πιέσεις εθνικών μειονοτήτων, αποφεύγοντας τον κίνδυνο «τυραννίας της πλειοψηφίας» (Moravcsik 2002). Λόγω του ότι τα ζητήματα τα οποία παραχωρούνται από τα κράτη μέλη προς την Ένωση είναι κανονιστικού χαρακτήρα δεν υπάρχει ανάγκη για μεγαλύτερη δημοκρατικοποίηση, η οποία θα ήταν αναγκαία μονάχα κατά την αναδιανομή αρμοδιοτήτων και την εκχώρηση μεγαλύτερης εξουσίας από τα κράτη μέλη προς την Ένωση (Majone 2003). Ακόμη, οι υποστηρικτές αυτής της άποψης θεωρούν πως το ήδη υφιστάμενο επίπεδο δημοκρατικότητας είναι επαρκές λόγω του αριθμού των απεσταλμένων της εκάστοτε κυβέρνησης στην Ένωση (Moravcsik 2002). Τέλος, υπογραμμίζεται πως μέσω του τρόπου λήψης αποφάσεων με αναζήτηση συναίνεσης είναι απίθανο ζητήματα να δημιουργήσουν τριβές αλλά αντιθέτως συνεισφέρουν στην υπεράσπιση των συμφερόντων των κρατών θέτοντας μια σειρά περιορισμών στην δράση της Ένωσης (Scharpf 2009, Kyriakidis 2016b).

Συνοπτικά, σύμφωνα με τον Scharpf (2009) το στοιχείο της δημοκρατικής θεωρίας το οποίο θεωρείται σημαντικότερο για την θεωρία περί εκροών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η λογοδοσία, η οποία κάνει αισθητή την παρουσία της μέσω της εκλογικής διαδικασίας ως μηχανισμού νομιμοποίησης των Ευρωπαϊκών δράσεων. Ακρογωνιαίας σημασίας είναι η παραγωγή ικανοποιητικών αποτελεσμάτων από τεχνοκρατικά όργανα, που προτιμούνται σε σχέση με τα πλειοψηφικά λόγω των γνώσεων παραγωγής βέλτιστων πολιτικών ως ανεξάρτητα και αμερόληπτα εργαλεία της Ένωσης. Έτσι, η ποιότητα της δημοκρατίας καθορίζεται από την παραγωγή αποτελεσμάτων και το κατά πόσο αυτά είναι ταιριαστά στα θέλω των Ευρωπαίων πολιτών.

Η θεωρία περί δημοκρατικού ελλείμματος η οποία εστιάζει στην εισροή των πολιτών δεν διαγράφει την αξία της αποδοτικότητας της ορθής εκροής πολιτικών, ωστόσο εστιάζει στην εισροή των πολιτών, η οποία θεωρείται ακρογωνιαία για την λήψη ορθών αποφάσεων (Kyriakidis 2016c). Η ουσία της δημοκρατίας για τους υπέρμαχους αυτής της θέσης, πηγάζει από συμμετοχικότητα των πολιτών, των οποίων η άποψη τους θα ακουστεί, ακόμη και αν δεν υιοθετηθεί τελικώς (Eriksen και Fossum 2000).

Οι υποστηρικτές της παραπάνω άποψης υπογραμμίζουν πως η Ευρωπαϊκή Ένωση επηρεάζει πλέον σε πολύ μεγαλύτερο φάσμα το βίο των Ευρωπαίων πολιτών με τον όλο και περισσότερο διευρυμένο χαρακτήρα αρμοδιοτήτων της (Kyriakidis 2016b). Έτσι, η Ένωση έχει περάσει πλέον σε ένα αναδιανεμητικό στάδιο, μακριά από το ιδανικό για τους υποστηρικτές της οπτικής γωνίας των εκροών πολιτικής βάσει του άριστου σημείου κατά Παρέτο, με αποτέλεσμα η εισροή των πολιτών να τίθεται πρωτεύουσας σημασίας για την εξασφάλιση της ποιότητας του δημοκρατικού πολιτεύματος και την ορθή εκπροσώπησή τους (Follesdal και Hix 2006). Σε απάντηση στους υποστηρικτές της υψηλής αποδοτικότητας, υποστηρίζουν πως η έμμεση νομιμοποίηση μέσω των εθνικών απεσταλμένων στο Συμβούλιο είναι λανθάνουσα μιας και το αποτέλεσμα των συνεδριάσεων του Συμβουλίου, παρά τις θέσεις της εκάστοτε κυβέρνησης, μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικό από τα θέλω των πολιτών του κράτους μέλους (Auberger και Iaszkowski 2007). Ακόμη, η θεοποίηση της τεχνοκρατικής φύσης, την οποία θεωρούν οι υποστηρικτές της θεωρίας εκροών ως τον ορθό δρόμο για την λήψη αποφάσεων, ώστε να παραχθεί

υψηλό επίπεδο αποτελεσμάτων, σε αντίθεση με την καθυστέρηση που μπορεί να προξενήσουν πλειοψηφικοί θεσμοί, τίθεται υπό ερωτηματικό. Τόσο οι πλειοψηφικοί θεσμοί όσο και οι τεχνοκρατικοί είναι σε θέση να επηρεαστούν από lobbies, οι δεύτεροι επίσης τυλιγμένοι σε έναν πραγματιστικό μανδύα μπορεί αρκετές φορές να παραβλέψουν τα θέλω των απλών πολιτών (Follesdal και Hix 2006). Επιπροσθέτως, γίνεται φανερό, βάσει των προαναφερθέντων, πως για τους υποστηρικτές της σημασίας των εισροών, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα πρέπει να αυξήσει την ισχύ του κατακόρυφα. Μονόδρομος αύξησης της ισχύος του Κοινοβουλίου της Ένωσης είναι η ευαισθητοποίηση των Ευρωπαίων Πολιτών, οι οποίοι ως σήμερα αντιμετωπίζουν τις Ευρωεκλογές ως εκλογές δεύτερης ταχύτητας, μη έχοντας αναπτύξει το αίσθημα του ανήκειν σε μια ενωμένη Ευρώπη (Hix 2008).

Συνοπτικά, για τους υποστηρικτές της εστίασης στις εισροές, το στοιχείο της νομιμοποίησης είναι ακρογωνιαίος σημασίας. Συνεπώς, η επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης θα πρέπει να ακολουθηθεί από μια ανάπτυξη των μέσων εισροής των πολιτών για την ουσιαστική επιρροή της λήψης αποφάσεων ώστε να διατηρηθεί η νομιμοποίηση της Ένωσης. Έμφαση δίνεται στην εξουσιοδότηση δρώντων λήψης αποφάσεων από τους πολίτες και στον τρόπο που αυτή παρέχεται ώστε να καθίστανται νομιμοποιημένες οι πολιτικές αποφάσεις.

Βάσει των προαναφερθέντων, η σκιά της διάκριση των θεσμικών λειτουργιών της «απρόσιτης» Ευρωπαϊκής Ένωσης για τους πολίτες της και η ελάχιστη έως μηδαμινή λαϊκή νομιμοποίηση των θεσμών της αποτελούν το κράμα χαρακτηριστικών του δημοκρατικού ελλείμματος. Χαρακτηριστικά, η «κυβέρνηση» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στελεχώνεται από άτομα διορισμένα από τις εθνικές κυβερνήσεις των κρατών μελών, σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το οποίο με την σειρά του λειτουργεί υπό μηδενική διαφάνεια, ακόμη και μη κρατώντας πρακτικά. Τέλος, το μοναδικό θεσμικό όργανο της Ένωσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο διαθέτει άμεση λαϊκή νομιμοποίηση δια των εκλογών (input legitimacy), ψηφίζει υπέρ ή κατά αποφάσεων παραγόμενων από την -με μικρή σε σχέση με μια ομοσπονδιακή κυβέρνηση δημοκρατική νομιμοποίηση- Επιτροπή. Έτσι οι πολίτες απομακρύνονται από τη φύση αυτών των αποφάσεων, που τους επηρεάζουν άμεσα (Μούσης, 2010).

Τέλος, η νεότερη προσθήκη στη γραμματεία των θεωριών περί δημοκρατικού ελλείμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αυτή της Vivien Schmidt, γνωστή ως throughput theory η οποία καλύπτει τον χώρο μεταξύ των δύο προηγούμενων θεωριών input και output (Schmidt 2013). Αυτή η οπτική εστιάζει στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και την ποιότητά τους ώστε να ανταποκρίνονται στα θέλω των πολιτών και ταυτόχρονα να προωθούν όσο το δυνατόν καλύτερα αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, η θεωρία της Schmidt βασίζεται στις αλληλεπιδράσεις όλων των διακυβευματούχων που σχετίζονται με την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση και την ποιότητα των διαδικασιών ως προς την αποτελεσματικότητα, τη διαφάνεια και την υπευθυνότητά τους, έννοιες που αναλύονται είτε ως προς την αποτελεσματικότητά τους είτε ως προς την ιδεολογική τους πτυχή³⁰.

Η θεωρία της Vivien Schmidt περιέχει τα εξής χαρακτηριστικά, βασισμένα σε θεσμικές και κονστρουκτιβιστικές αντιλήψεις σχετικά με την λήψη αποφάσεων στο Ευρωπαϊκό επίπεδο, την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, τη λογοδοσία των δρώντων που εμπλέκονται στις διαδικασίες, τη διαφάνεια των πληροφοριών και τη συμμετοχικότητα κατά την διαβούλευση (Schmidt 2013, 2016, 2020). Οι θεσμικές αντιλήψεις εστιάζουν στη διαφάνεια και την αποτελεσματικότητα, με έμφαση στη συμμετοχικότητα των πολιτών μέσα από οργανωμένες ομάδες, οι οποίες έχουν άμεση επιρροή στη χάραξη πολιτικών (Dahl 2013). Η κονστρουκτιβιστική οπτική γωνία εστιάζει στη βελτίωση της λογοδοσίας μέσω της αποτελεσματικότητας, δίνοντας έμφαση στη διαβουλευτική φύση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων ως μηχανισμό για την απαραίτητη εισροή των πολιτών (Schmidt 2013).

Συνοπτικά, η θεωρία της Vivien Schmidt εντοπίζει το κενό μεταξύ των θεωριών εισροής και εκροής και υποστηρίζει πως εκείνο είναι που επηρεάζει την ποιότητα της Ευρωπαϊκής Δημοκρατικής Διακυβέρνησης, με την ουσιαστική χρήση τεσσάρων ασφαλιστικών δικλίδων, την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας λήψης

³⁰Στην θεωρία της Vivien Schmidt μπορούμε να εντοπίσουμε δύο κύριες πηγές έμπνευσης. Πρώτον, τη θεωρία πολιτικών συστημάτων του David Easton (1965). Για τον Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα, η πολιτική ζωή αποτελεί ένα πολύπλοκο σύστημα διαδικασιών που με την εισροή συγκεκριμένης φύσης συμπεριφορών, αυτές μετατρέπονται σε εκροές, τις οποίες ονομάζουμε πολιτικές ή αποφάσεις. Δεύτερον, επηρεάζεται βαθύτατα από την γενική θεωρία του δικαίου.

αποφάσεων, τη λογοδοσία των δρώντων, τη διαφάνεια των σχετικών πληροφοριών και τη συμμετοχικότητα των διακυβευματούχων.

Συμπερασματικά, οι τρεις θεωρίες περί δημοκρατικού ελλείμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εισροής (input), εκροής (output) και διαδικασίας (throughput), παρά τις διαφορίες τους σχετικά με τη σημασία, τον βαθμό και την επιρροή της ποιότητας της δημοκρατίας, συμφωνούν στην ύπαρξη του δημοκρατικού ελλείμματος (Börzel 2020).

Η sui generis φύση της Ένωσης, ως ένα ιδιόμορφο αμάλγαμα νομικών, θεσμικών και λειτουργικών πλαισίων, εν τέλει είναι ο κύριος λόγος αδυναμίας αντιμετώπισης του δημοκρατικού ελλείμματος. Ο υψηλός βαθμός διαφορετικότητας αξιών, πολιτικών συστημάτων, κουλτούρας και ιδεών ανάμεσα στα κράτη μέλη οδηγεί στο συμπέρασμα πως η επανάσταση στο επίπεδο των ιδεών και το χτίσιμο μιας κοινής, ευρωπαϊκής, φαντασιακής κοινωνίας είναι μονόδρομος για την εξυγίανση του κατά έναν βαθμό τεχνικού δημοκρατικού ελλείμματος (Katselis, 2003). Η δημοκρατία, όπως αυτή υπάρχει από τα χρόνια του Περικλή έως και σήμερα, είναι πολλά παραπάνω από απλές διαδικασίες, είναι ένας τρόπος ζωής και σκέψης, προαγωγής φιλελεύθερων ιδεών.

3.2.3 Η αμφισβήτηση ύπαρξης δημοκρατικού ελλείμματος

Στην αντίπερα όχθη όσων παρουσιάσαμε στις παραπάνω σελίδες, οι υπέρμαχοι της λεγόμενης δημοκρατικής θέσης επιμένουν πως η δημοκρατία στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι σε αρεστό βαθμό ή ακόμη και πλήρως νομιμοποιημένη. Οι θεωρητικοί αυτής της θέσης υιοθετούν τις εξής δύο οπτικές γωνίες.

Πρώτον, χαρακτηρίζοντας τους ισχυρισμούς περί δημοκρατικού ελλείμματος ως μη γενόμενους, τάσσονται υπέρ της άποψης πως η μεμονωμένη δημοκρατική φύση των κρατών μελών τα οποία απαρτίζουν την Ένωση είναι αυτή που προσδίδει τη δημοκρατική νομιμοποίηση υπερεθνικά. Απλούστερα, υπογραμμίζουν πως οι συνθήκες λειτουργίας της Ένωσης είναι τα θεμέλια στα οποία

στηρίζεται το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα, το οποίο έχτισαν με τις υπογραφές τους οι ηγέτες των κρατών μελών. Συνεπώς, μιας και οι ηγέτες των κρατών μελών είναι νόμιμα εκλεγμένοι στα εθνικά τους κοινοβούλια από τους πολίτες της χώρας τους, δίνουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση έμμεση λαϊκή νομιμοποίηση εκπροσωπώντας τη χώρα τους (Fenandez 2013).

Δεύτερον, ως συνέχεια της λογικής του πρώτου σημείου, η νομιμοποίηση των μεμονωμένων θεσμών-οργάνων της Ένωσης γεννάται με παρόμοιο τρόπο. Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει άμεση λαϊκή νομιμοποίηση, διότι εκλέγεται ανά πέντε έτη από το ευρωπαϊκό εκλογικό σώμα. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στελεχώνεται από Πρωθυπουργούς και Προέδρους και το Συμβούλιο της ΕΕ στελεχώνεται από Υπουργούς, ανάλογα με την σύνθεσή του, οι οποίοι είναι εκλεγμένοι με δημοκρατικό τρόπο στα κοινοβούλια της χώρας τους, οπότε προσφέρουν νομιμοποίηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση έμμεσα. Επίσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, βάσει αυτών, χαίρει δημοκρατικής νομιμοποίησης διότι κατά την επιλογή και εκλογή της παίρνουν μέρος τόσο το Συμβούλιο όσο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Schmidt, 2000)³¹.

3.2.4 Οι διαστάσεις του δημοκρατικού ελλείμματος

Θα μπορούσαμε να πούμε πως το έλλειμμα αντιπροσώπευσης που νιώθουν οι Ευρωπαίοι πολίτες μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου έχει πολιτισμικό υπόβαθρο με ρίζες ακόμη και στον συμπεριφορισμό του Isaiah Berlin ή της Margaret Mead. Στο παρόν υποκεφάλαιο ωστόσο θα εστιάσουμε στην κριτική έλλειψης ορθών θεσμικών διαδικασιών³². Κατά τον Χρήστο Φραγκονικολόπουλου (2017), το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα μπορούσε να χωριστεί και να αναλυθεί σε δύο διαστάσεις, την θεσμική και την κοινωνικό-ψυχολογική. Η θεσμική

³¹ Οι αρχές δημοκρατικής λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρατίθενται όπως παρουσιάζονται στην Συνθήκη λειτουργίας της Ένωσης στην ιστοσελίδα EUR-Lex (EUR-Lex).

³² Στο παρόν υποκεφάλαιο θα αναλυθεί το σύγγραμμα του Χρήστου Φραγκονικολόπουλου *Ευρωπαϊκή Ένωση η Αναπόφευκτη Πρόκληση της Δημοκρατικής Νομιμοποίησης* (2017) σε συνδυασμό με πληροφορίες σχετικά με το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης από την ιστοσελίδα EUR-Lex (EUR-Lex).

διάσταση συνδέεται με την ανικανότητα των Ευρωπαίων πολιτών να λάβουν ουσιαστικό ρόλο και να επηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων σε κοινοτικό επίπεδο. Η ψυχολογική/κοινωνική διάσταση παραλληλίζεται με την αποτυχία ανάδειξης μιας κοινής ευρωπαϊκής κουλτούρας-ταυτότητας.

Η θεσμική πτυχή του δημοκρατικού ελλείμματος της Ένωσης συνδέεται άμεσα με τη σταδιακή μείωση της εθνικής δημοκρατικής αυτονομίας των κρατών μελών, καθώς η Ένωση σταδιακά εμβάθυνε τους τομείς επέμβασής της. Ως απάντηση, η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω των αναθεωρήσεων των ιδρυτικών Συνθηκών από την Συνθήκη του Μάαστριχ το 1992 έως την Συνθήκη της Λισσαβόνας το 2009, προσπάθησε να ενισχύσει το ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ως του μοναδικού θεσμικού οργάνου της Ένωσης με άμεση λαϊκή νομιμοποίηση. Επακόλουθο της παραπάνω λογικής ήταν η σταδιακή ενίσχυση των νομοθετικών και ελεγκτικών χαρακτηριστικών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Συγκεκριμένα, μέσω της συναπόφασης ή πλέον συνήθους νομοθετικής διαδικασίας, το Κοινοβούλιο αποφασίζει από κοινού με το Συμβούλιο, σχετικά με την ψήφιση νομοθετημάτων που έχουν προταθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Ακόμη, δόθηκε στο Κοινοβούλιο τριπλής φύσης ελεγκτικός ρόλος επί της Επιτροπής. Πρώτον, οι 26 εν δυνάμει Επίτροποι είναι αναγκασμένοι να περάσουν από ακρόαση ενώπιον κοινοβουλευτικών επιτροπών, οι οποίες ορίζονται βάσει των χαρτοφυλακίων τους. Εκεί, οι Επίτροποι θα πρέπει να αποσπάσουν 50+1% των θετικών ψήφων των Ευρωβουλευτών, οι οποίοι κάνουν εξονυχιστικό έλεγχο στον υποψήφιο επίτροπο, με κριτήρια καταλληλότητας και βλέψεων σχετικά με τη θέση την οποία διεκδικούν. Σε τελικό στάδιο, το Ευρωκοινοβούλιο θα πρέπει να δώσει συνολικά ψήφο εμπιστοσύνης στην Επιτροπή. Δεύτερον, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ασκεί έλεγχο επί των διαδικασιών και αποφάσεων των υπολοίπων θεσμικών οργάνων της Ένωσης, με την κατάθεση γραπτών ή προφορικών ερωτήσεων προς αυτά. Τρίτον, έχει την ισχύ να καθαιρέσει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο σύνολό της μετά από κατάθεση προτάσεως μομφής, όπως έγινε χαρακτηριστικά το 1999 με την Επιτροπή Σαντέρ.

Ωστόσο, παρά την αύξηση της ισχύος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αυτή δεν είναι σε θέση να συγκαλύψει πλήρως τις υποχωρήσεις του εθνικού επιπέδου. Αρχικά, η νομοθετική διαδικασία σε σημαντικούς τομείς πολιτικής παίρνει

την μορφή της διαβούλευσης, δίνοντας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ένα δευτερεύοντα, γνωμοδοτικό ρόλο στα τεκταινόμενα. Ακόμη, ναι μεν το Ευρωκοινοβούλιο μέσω των κοινοβουλευτικών επιτροπών του «φιλτράρει» τους υποψηφίους επιτρόπους, ωστόσο οι εθνικές κυβερνήσεις είναι αυτές οι οποίες παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή και τον διορισμό τους.

Μια περαιτέρω οπτική γωνία του γιατί το θεσμικό οικοδόμημα του υβριδίου Ευρωπαϊκή Ένωση είναι αυτό που διαιωνίζει το δημοκρατικό έλλειμμα, εστιάζει στις Ευρωεκλογές και τον ρόλο των Ευρωκομμάτων. Η διαδικασία εκλογής των Ευρωβουλευτών δεν είναι κοινή στα 27 κράτη μέλη, αντιθέτως το κάθε κράτος μέλος έχει την δική του εκλογική διαδικασία, την οποία ορίζει το ίδιο. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα η εκλογική διαδικασία γίνεται βάσει του αναλογικού εκλογικού συστήματος σε μια ενιαία περιφέρεια, με σταυρό προτίμησης, την ίδια στιγμή που στη Γαλλία η εκλογική διαδικασία ασκείται βάσει του πλειοψηφικού συστήματος σε έναν γύρο με χώρισμα της χώρας σε περιφέρειες. Συνεπώς μπορούμε να πούμε πως δεν έχουμε Ευρωεκλογές αλλά άθροισμα εθνικών εκλογών. Επίσης, στα ψηφοδέλτια αναγράφονται τα εθνικά και όχι τα πανευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα. Έτσι η προεκλογική συζήτηση διεξάγεται γύρω από εθνικά και όχι υπερεθνικά-ευρωπαϊκά ζητήματα. Όλη αυτή η ανομοιομορφία μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δεν αντιπροσωπεύει τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά τους λαούς του εκάστοτε κράτους μέλους. Το προαναφερθέν συμπέρασμα γίνεται εντονότερο αν αναλογιστεί κάποιος τη σχέση μεταξύ Επιτροπής και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην εκλογή Προέδρου της Επιτροπής, η οποία με μια αναλογία κράτους και ΕΕ, είναι η κυβέρνηση της Ενωμένης Ευρώπης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το 2019 η εκλογή της Ursula von der Layen την οποία πρότεινε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο παρά το ότι ο υποψήφιος του πλειονοψηφίσαντος Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος ήταν άλλος. Συνεπώς, αυτό που στον εθνικό συνταγματισμό αποκαλούμε «η αρχή της δεδηλωμένης» αγνοήθηκε μιας και η δέσμευση πρότασης υποψηφίου από το πλειοψηφούν κόμμα είναι μόνο πολιτική. Η αλλαγή της δεσμευτικότητας πρότασης υποψηφίου από το πλειοψηφούν κόμμα θα οδηγούσε σε μείωση του αισθήματος έλλειψης αντιπροσώπευσης μιας και οι Ευρωπαίοι πολίτες, έστω και με έμμεσο τρόπο, θα ψήφιζαν τον Πρόεδρο της Επιτροπής.

Επίσης, σημαντικό ρόλο στην αίσθηση του δημοκρατικού ελλείμματος διαδραματίζει ο ρόλος και οι αυξημένες αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ο κατεξοχήν «ηγετικός» ρόλος της Επιτροπής στον ευρωπαϊκό βίο τίθεται υπό σοβαρή αμφισβήτηση αν αναλογιστούμε τον μη αιρετό χαρακτήρα της. Οι εξουσίες της Επιτροπής, από ευρύτερες εκτελεστικές ως το μονοπώλιο της νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας σε συνδυασμό με τον μη αιρετό χαρακτήρα της, θέτουν ερωτήματα για το κατά πόσο η Επιτροπή είναι υπόλογη απέναντι στον Ευρωπαϊκό λαό ή δρα αυτοβούλως. Βάσει της παραπάνω σκέψης γεννάται ένα ακόμη ζήτημα, αυτό της διαφάνειας των διαδικασιών. Οι Ευρωπαίοι πολίτες ζητούν την ενημέρωσή τους σχετικά με τα τεκταινόμενα σε υπερεθνικό επίπεδο, ωστόσο, μολονότι βάσει των Συνθηκών έχουν το δικαίωμα πρόσβασης σε οποιαδήποτε πληροφορία ζητήσουν, βρίσκουν τις πόρτες του Συμβουλίου κλειστές.

Η κοινωνική πτυχή του δημοκρατικού ελλείμματος έχει ως ακρογωνιαίο λίθο της την βαθιά ανομοιομορφία των λαών των (27 πλέον) κρατών μελών της Ένωσης. Η διαφορετικότητα στο φαντασιακό επίπεδο δεν παύει να γίνεται εμφανής, ειδικά στις μεγάλες κρίσεις. Συγκεκριμένα, η κρίση των Βαλκανίων το 1989, η αποτυχία ψηφίσματος Ευρωσυντάγματος το 2003, η οικονομική κρίση του 2009, η μεταναστευτική κρίση του 2015 και η σημερινή υγειονομική κρίση του 2020, φωτογραφίζουν τις ποικίλες, αρκετές φορές συγκρουόμενες, οπτικές γωνίες τις οποίες υιοθετούν τα κράτη μέλη. Το κοινωνικό και αξιακό σύστημα κάθε κράτους, από τη γλώσσα μέχρι την μουσική και το νομικό του σύστημα, σε συνδυασμό με την ανασφάλεια που προκαλεί η επερχόμενη μετάβαση σε ένα νέο μετά-βεσφαλιανό σύστημα μιας φεντεραλιστικής Ευρώπης, δημιουργούν πιθανώς απροσπέλαστα εμπόδια προς τον δρόμο της ολοκλήρωσης.

Η πολυπλοκότητα της ιδιομορφίας της Ένωσης τίθεται ως γενεσιουργός πηγή αμφιβολίας γύρω από τις δράσεις της Ένωσης λόγω της έλλειψης απλοποίησης κατά την πληροφόρηση των Ευρωπαίων πολιτών. Αυτή η συνεχής ανάγκη για απλοποιημένη πληροφόρηση από μεριάς Ένωσης γίνεται ακόμη δυσκολότερη από την ανταγωνιστική σχέση μεταξύ του φεντεραλιστικού και του διακυβερνητικού χαρακτήρα της, δηλαδή σε επίπεδο θεσμικών οργάνων, μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Συμβουλίου της Ένωσης. Οι ελλιπείς γραφειοκρατικές δομές δημιουργούν κενά επικοινωνίας μεταξύ πολιτών και Ένωσης.

Συμπερασματικά, η ψυχολογική κατάσταση του Ευρωπαίου πολίτη μπορεί να χαρακτηριστεί ως εποικοδομητική ανασφάλεια σε ένα γενικώς πολύπλοκο διοικητικό οικοδόμημα. Οι Ευρωπαίοι πολίτες πλάθουν τις ζωές τους μέσα σε μια *sui generis* κατάσταση, μοιρασμένη μεταξύ κρατοκεντρικών-διακυβερνητικών και φεντεραλιστικών-υπερεθνικών πολιτικών. Η ανασφάλεια, αποτελεί αναμενόμενο κακό μιας και η κτητική φύση του ανθρώπου, ο οποίος φαντασιακά δεν μπορεί να συλλάβει έναν κόσμο πέραν αυτό των εθνών κρατών, τον κρατά εγκλωβισμένο σε αυτή. Απλούστερα, η θεσμική και η κοινωνικό-ψυχολογική διάσταση αποτελούν δύο αλληλεπικαλυπτόμενα επίπεδα, τα οποία στην προσπάθειά τους να λειτουργήσουν προς έναν κοινό σκοπό (την υπερπήδηση του δημοκρατικού ελλείμματος και την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση), καλούνται να λειτουργήσουν από κοινού.

3.3 Η αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνώρισε και εστίασε την προσοχή της στο ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησης, ως το εμπόδιο που θα πρέπει να γκρεμιστεί ώστε από την αρχική πολιτικό-οικονομική ενοποίηση να κάνει το επόμενο μεγάλο βήμα της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, κερδίζοντας την εμπιστοσύνη και στήριξη των Ευρωπαίων πολιτών. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσουμε μερικούς από τους τρόπους με τους οποίους η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να κερδίσει την εμπιστοσύνη των πολιτών και να θεραπεύσει το χρόνιο πρόβλημά της.

3.3.1 Οι αρχές της επικουρικότητας και αναλογικότητας

Η Συνθήκη της Λισαβόνας του 2009 έθεσε με τις διατάξεις της τα εθνικά κοινοβούλια στο κέντρο του ευρωπαϊκού γίνεσθαι, ενισχύοντας ταυτόχρονα το δημοκρατικό αίσθημα του κοινοτικού πολιτικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία όντας μια *sui generis* οντότητα, έχει την ανάγκη στήριξης των κρατών μελών ως κινητήρια δύναμή της (Παπαδοπούλου, χ.χ). Στα εθνικά κοινοβούλια, ως οι κύριοι διακυβευματούχοι, δόθηκε ο ρόλος του κλειδοκράτορα της διαφύλαξης των αρχών της επικουρικότητας και αναλογικότητας, ως ακρογωνιαίοι λίθοι για την ομαλοποίηση εθνικού και υπερεθνικού πλαισίου στην περίπτωση

συναρμοδιοτήτων, με σκοπό να κρατούν την Ένωση μακριά από πιθανό σφετερισμό της ισχύος της (Korhonen, 2011). Οι δύο αρχές είναι παρακολουθηματικές η μια της άλλης.

Από την μια πλευρά του νομίσματος, η έννοια της επικουρικότητας είναι ευρέως διαδεδομένη ως μια πολιτική, κοινωνιολογική και εκκλησιαστική ιδέα, η οποία με τον τρόπο που χρησιμοποιείται σήμερα στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μπορούμε να εντοπίσουμε τις ρίζες της στα διδάγματα της θεολογίας του ύστερου Μεσαίωνα και ειδικότερα σε αυτά του Καθολικού Δόγματος. Από την άλλη πλευρά του νομίσματος, ως συνταγματική αρχή και ως γενική αρχή διοικητικού δικαίου, η αρχή της αναλογικότητας ορίζει πως κάθε μέτρο ή απόφαση θα πρέπει να έχει ως αιτιολογική βάση μια ορθή ισορροπία συμφερόντων και μια εκλογικευμένη επιλογή μέσων επίτευξης του εκάστοτε στόχου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Απλούστερα, κάθε πράξη που διενεργείται θα πρέπει να είναι αναγκαία ανάλογη του αντικειμένου-στόχου. Επίσης, η αρχή της αναλογικότητας σημαίνει πως κάθε μέτρο που λαμβάνεται από μια αρχή και επηρεάζει τον άνθρωπο οφείλει να τοποθετείται σε ένα αντικειμενικό υπόβαθρο με τέτοιο τρόπο που το άτομο που επηρεάζεται να είναι σε θέση με κοινή λογική να το αποδεχτεί (EUR-Lex). Συμπερασματικά, παρατηρούμε πως ακόμη από την εννοιολογική ανάλυση της αρχής της επικουρικότητας και αναλογικότητας οι δύο έννοιες είναι συμπληρωματικές και παρακολουθηματικές η μια της άλλης. Επιπροσθέτως, εντοπίζεται μια σχέση γνώσης και επικουρικότητας, όπου η καλύτερη βοήθεια στους αδύναμους είναι η σφυρηλάτηση σχέσεων μεταξύ όλου και μέρους, κρατικού και τοπικού, Ευρωπαϊκής Ένωσης και 27 κρατών μελών, τα οποία κράτη είναι καλύτερα ενημερωμένα για τα προβλήματα και με την βοήθεια της Ένωσης, βάσει της φύσης του προβλήματος, μπορούν να πετύχουν τους επιδιωκόμενους στόχους με τέτοιο τρόπο που θα γίνει πραγματικότητα το αρχαίο ρητό περί επικουρίας των αδυνάτων μέχρι οι ίδιοι να μπορούν να σταθούν στα πόδια τους.

Στόχος της αρχής της επικουρικότητας είναι η κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα εξουσίας. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βάσει κοινοτικής μεθόδου, τα πεδία παρέμβασης της Ένωσης δεν έχουν προκαθοριστεί με κάποιο σύνταγμα, οπότε δεν υπάρχει παγίωση αρμοδιοτήτων. Οι αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι τριών τύπων αποκλειστικές, συντρέχουσες και

υποστηρικτικές. Με μια γρήγορη ανάγνωση των αρμοδιοτήτων, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γίνεται φανερό πως στην περίπτωση των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων κατά τις οποίες υπάρχει παράλληλη αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών, καθίσταται εύλογο να δημιουργηθούν τριβές μεταξύ των δύο δρώντων. Κύριος λόγος σύγκρουσης είναι πως η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα εθνικά κοινοβούλια είναι δύο όργανα με διαφορετική λογική και νομιμοποίηση, χαρακτηριστικά που κάνουν δύσκολη την ομαλή ταυτόχρονη δράση τους. Με απλά λόγια, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δικαίωμα να παρεμβαίνει μονάχα στη βάση του μέτρου που ο στόχος μιας δράσης δεν είναι σε θέση να επιτευχθεί με επάρκεια από τις χώρες της ΕΕ, αλλά αυτός ο στόχος μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικότερα στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Η επικουρικότητα λειτουργεί ως κριτήριο ρύθμισης των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποκλείει την επέμβαση όταν οι στόχοι μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς σε κεντρικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, βάσει της Συνθήκης της Λισαβόνας σε συνδυασμό με τα 2 πρωτόκολλα που την ακολουθούν, και επιτρέπει την ευρωπαϊκή ανάμιξη όταν η δράση πληροί τα κριτήρια του παραπάνω ορισμού επιμερισμένης αρμοδιότητας.

Δυνάμει της Συνθήκης της Λισαβόνας, απονεμήθηκε μια σειρά νέων δικαιωμάτων και εξουσιών στα εθνικά κοινοβούλια. Ο νέος μηχανισμός ελέγχου «έγκαιρης προειδοποίησης» δόθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση στα εθνικά Κοινοβούλια, τα οποία είναι και οι άμεσοι χαμένοι από τυχόν παραβίαση της αρχής της επικουρικότητας, ως εργαλείο για την αποτροπή πέραν του δέοντος άσκησης συντρεχουσών αρμοδιοτήτων από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Παπαδοπούλου, χ.χ). Το άρθρο 12 της Συνθήκης Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το πρωτόκολλο 1, το οποίο είναι παράρτημα της Συνθήκης της Λισαβόνας, ορίζουν πως τα εθνικά κοινοβούλια έχουν δικαίωμα ενημέρωσης απευθείας από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης περί νομοθετικών προγραμμάτων, εγγράφων και πρακτικών του Συμβουλίου (EUR-Lex). Βάσει αυτού, όλα τα σχέδια νομοθετικών πράξεων από την Επιτροπή, η οποία έχει το νομοπαρασκευαστικό μονοπώλιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, διαβιβάζονται απευθείας τόσο στους νομοθέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο, όσο και στα εθνικά κοινοβούλια των 27 κρατών μελών. Στην περίπτωση ύπαρξης 2 νομοθετικών σωμάτων τότε υπάρχει μεταβίβαση ξέχωρα στο καθένα. Μαζί με τα έγγραφα της προτεινόμενης νομοθεσίας, μεταβιβάζονται στα εθνικά Κοινοβούλια και τα πρακτικά

των ημερήσιων διατάξεων σε συνδυασμό με τα συμπεράσματα των συνόδων του Συμβουλίου σχετικά με τη νομοθεσία (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο). Βάσει του μηχανισμού έγκαιρης προειδοποίησης, τα εθνικά Κοινοβούλια έχουν περιθώριο οχτώ εβδομάδων από την στιγμή κοινοποίησης σε αυτά της νομοθετικής πρότασης της Επιτροπής ώστε να επεξεργαστούν, να ψηφίσουν και να απευθύνουν στους προέδρους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής, αιτιολογημένη γνώμη. Η αιτιολογημένη γνώμη θα αφορά τη συμβατότητα της εν λόγω πρότασης νομοθεσίας με την αρχή της επικουρικότητας και αναλογικότητας, με τρόπο εμπειριστατωμένο. Κατά την περίοδο των οχτώ εβδομάδων που τα εθνικά Κοινοβούλια επεξεργάζονται το προτεινόμενο νομοθέτημα, το υπό εξέταση σχέδιο δεν επιτρέπεται να εγγραφεί στην ημερήσια διάταξη του Συμβουλίου, βάσει του πρωτοκόλλου 1. Με αυτό τον τρόπο τα εθνικά Κοινοβούλια αποκτούν δικαίωμα ένστασης στην νομοπαραγωγική διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

3.3.2 Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών

Σε μια προσπάθεια έμπρακτης αναγνώρισης της σημαντικότητας του διαλόγου μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών και της ίδιας της Ένωσης, εισήχθη με την Συνθήκη της Λισαβόνας το δικαίωμα της Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών³³. Βάσει αυτού του θεσμικού μηχανισμού, η Ευρωπαϊκή Ένωση στοχεύει στη μείωση του δημοκρατικού ελλείμματος με τη χρήση της συμμετοχικής δημοκρατίας, η οποία πρεσβεύεται από τις Συνθήκες της. Η Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών νοείται ως πρωτοβουλία των Ευρωπαίων πολιτών ώστε μέσω μιας συγκεκριμένης διαδικασίας να ωθήσουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να πάρει πρωτοβουλία για νομοθεσία σχετικά με τομείς υπό την εξουσία της όπως το περιβάλλον, η γεωργία και οι μεταφορές. Στο ταξίδι για να καρποφορήσει μια τέτοια πολύπλοκη διαδικασία, προβλέπεται από την Συνθήκη της Λισαβόνας να ακολουθηθούν τα εξής στάδια.

Πρώτον, ο ελάχιστος αριθμός που τίθεται ως μέτρο για την έναρξη μιας τέτοιας διαδικασίας, είναι οι 1 εκατομμύριο υπογραφές, αριθμός που προκύπτει ως το

³³ Παρακάτω θα αναλυθεί η διαδικασία και η σημασία της Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στην επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUROPA) και στην σελίδα EUR-Lex (EUR-Lex).

άθροισμα ενός ελάχιστου αριθμού υπογραφόντων από κάθε κράτος μέλος της Ένωσης.

Δεύτερον, βάσει του άρθρου 3, πολίτες και όχι νομικά πρόσωπα όπως για παράδειγμα πολυεθνικές εταιρίες, θα πρέπει να οριστούν ως διοργανωτές. Οι διοργανωτές έχουν ηγετικό ρόλο κατά την διάρκεια των διαδικασιών και επιφορτίζονται με την κοινοποίηση της διαδικασίας με σκοπό την ευαισθητοποίηση μεγαλύτερου αριθμού Ευρωπαίων πολιτών.

Τρίτον, οι πολίτες θα πρέπει να συγκροτήσουν μια επιτροπή πολιτών, από επτά πρόσωπα, η οποία θα προσδίδει νομική μορφή στους διοργανωτές. Τα μέλη της επιτροπής πολιτών επιβάλλεται να είναι Ευρωπαίοι πολίτες, σε νόμιμη ηλικία για να ψηφίσουν στις Ευρωεκλογές, και θα πρέπει να κατάγονται από επτά διαφορετικά κράτη μέλη της Ένωσης.

Τέταρτον, η Πρωτοβουλία τίθεται ενώπιον της Επιτροπής, η οποία την αναλύει βάσει ορισμένων κριτηρίων και είτε την καταχωρεί στο μητρώο είτε την απορρίπτει. Κριτήρια τα οποία θα κρίνουν αν μια Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών γίνει αποδεκτή ή όχι είναι εάν προσβάλλει αξίες πηγάζουσες από την Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, θα ελεγχθεί το κατά πόσο ακολουθήθηκαν ορθώς οι διαδικασίες και υφίσταται η ύπαρξη Επιτροπής Πολιτών με εκπροσώπους. Ακόμη, εάν βρίσκεται καταφανώς εκτός των αρμοδιοτήτων νομοθέτησης της Επιτροπής. Τέλος, θα φιλτραριστεί το ζήτημα της ασάφειας της Πρωτοβουλίας, δηλαδή κατά πόσο και σε ποιον βαθμό είναι καταχρηστική, κακόβουλη ή επιπόλαια.

Εν συνεχεία, όταν η Πρωτοβουλία λάβει τις απαιτούμενες ένα εκατομμύριο υπογραφές, οι διοργανωτές υποβάλλουν αυτές, σε συνδυασμό με τις πηγές χρηματοδότησης των διαδικασιών, προς τήρηση της αρχής της διαφάνειας, στην Επιτροπή και αυτή τις αναρτά στο Διαδίκτυο. Οι διοργανωτές συναντώνται με τμήμα εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και έχουν την ευκαιρία παρουσίασης της Πρωτοβουλίας σε δημόσια ακρόαση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπου ακούγονται οι απόψεις από όλες τις πλευρές σε μια προσπάθεια να δοθεί δημοσιότητα στο ζήτημα. Αργότερα, τα ηνία της διαδικασίας αναλαμβάνει η Επιτροπή, η οποία έχει διάστημα τριών μηνών ώστε να εκδώσει ανακοίνωση σχετικά με την υιοθέτηση ή μη της Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών. Η Επιτροπή δεν έχει δέσμια αρμοδιότητα

απέναντι στην Πρωτοβουλία, που είτε την υιοθετήσει είτε όχι, θα πρέπει να δικαιολογήσει την απάντησή της.

Η Πρωτοβουλία «Right 2 Water», ήταν η πρώτη που κατάφερε να συγκεντρώσει τον απαιτούμενο αριθμό του ενός εκατομμυρίου υπογραφών. Βάσει αυτής, ζητούνταν από την Επιτροπή η πρόταση νομοθεσίας, με την οποία τα κράτη μέλη θα υποχρεώνονταν να παρέχουν δωρεάν πρόσβαση των πολιτών τους στο νερό για οποιαδήποτε χρήση, πρόσβαση αναγνωρισμένη από τον ΟΗΕ ως ανθρώπινο δικαίωμα. Η διαδικασία καρποφόρησε, με την Επιτροπή να δεσμεύεται για την λήψη μέτρων περί των αιτημάτων.

Η Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών αποτελεί την πρώτη υπερεθνική συμμετοχική διαδικασία. Έχει ως βασικό στόχο την συμμετοχικότητα των Ευρωπαίων Πολιτών ως εργαλείο για την άμβλυνση του δημοκρατικού ελλείμματος. Ωστόσο, η αίσθηση της συμμετοχικότητας μπορεί γρήγορα να διαψευσθεί διότι σε τελική ανάλυση, η Επιτροπή είναι αυτή που έχει το πάνω χέρι σχετικά με την υλοποίηση ή όχι των αιτημάτων.

Ακόμη και οι αποτυχημένες Πρωτοβουλίες Ευρωπαίων Πολιτών έχουν την σημασία τους ως εργαλεία lobbying ή ως εργαλεία πίεσης των ανταγωνιστικών θεσμών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στον συσχετισμό ισχύος μεταξύ Ευρωκοινοβουλίου, Επιτροπής και Συμβουλίου η Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών λειτουργεί ως εξής:

Η Επιτροπή, σε περίπτωση υιοθέτησης της Πρωτοβουλίας είναι υπό την πίεση να αναλάβει κάποια μορφή δράσης μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα. Χρησιμοποιώντας αυτή την υιοθέτηση, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα τα οποία θα συμβαδίζουν με τη φύση της Πρωτοβουλίας, ειδάλλως θα δημιουργηθεί αντίδραση από το σύνολο των υπογραφότων. Ακόμη, μπορεί να εργαλειοποιηθεί απέναντι στον Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για να ασκηθούν πιέσεις στο αμιγώς διακυβερνητικό όργανο της Ένωσης και έμμεσα στις κυβερνήσεις των κρατών μελών. Στον αντίποδα, η Επιτροπή λειτουργεί υπό τον φόβο αμφισβήτησης της μονοκρατορίας της στον νομοπαρασκευαστικό τομέα, ωστόσο στην πραγματικότητα δεν τίγεται αυτό της το δικαίωμα, αλλά λειτουργεί μακροπρόθεσμα ως σκαλοπάτι για την υπερεθνική ολοκλήρωση. Τέλος, η Επιτροπή είναι φειδωλή και αυστηρή προς το green lighting

Πρωτοβουλιών, με τον φόβο μήπως μια επιτυχημένη διαδικασία πέσει θύμα της επιτυχίας της και δημιουργηθεί bottleneck στο Ευρωπαϊκό οικοδόμημα από τον μεγάλο αριθμό πρωτοβουλιών προς επεξεργασία και μετέπειτα υλοποίηση.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ως ο κοντινότερος στους πολίτες θεσμός, έχει μονάχα να κερδίσει από τις Πρωτοβουλίες. Το Ευρωκοινοβούλιο χρησιμοποιεί τις Πρωτοβουλίες εργαλειακά για την άσκηση πιέσεων στους υπόλοιπους θεσμούς, λόγω της σύνδεσής του με το ευρωπαϊκό εκλογικό σώμα. Ακόμη, τα ευρωπαϊκά κόμματα, ως κοιμώμενοι γίγαντες, βρίσκουν λόγο δράσης και ύπαρξης μέσα από αυτές. Οι ευρωπαϊκές κοινοβουλευτικές ομάδες μπορούν να υλοποιήσουν στο έπακρο τις διαδικασίες των Πρωτοβουλιών, χρησιμοποιώντας τα οικονομικά και τεχνοκρατικά τους μέσα ώστε να υποκινήσουν τις Πρωτοβουλίες και να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων Πολιτών, την οποία θέλουν ιδανικά να μεταφράσουν σε ψήφους.

Το Συμβούλιο, ως ο διακυβερνητικός θεσμός της Ένωσης, καθίσταται ο απολύτως χαμένος των Πρωτοβουλιών. Αρχικά διότι αυτές χρησιμοποιούνται ως μοχλός πίεσης απέναντί του από τα άλλα ισχυρά όργανα της Ένωσης, Επιτροπή και Ευρωκοινοβούλιο. Επιπροσθέτως, όπως αναφέραμε, το Συμβούλιο απαρτίζεται από μέλη της κυβέρνησης των εθνικών κοινοβουλίων, οπότε οποιαδήποτε εναντίωση στη λαϊκή γνώμη, η οποία εκφράζεται μέσω της Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών, θα μεταφραστεί απευθείας σε πολιτικό κόστος, ψήφους.

3.4 Η αισθητική ως μέσο επούλωσης του δημοκρατικού ελλείμματος

Εδώ, στο τέλος του διανοητικού μας ταξιδιού, απόδειξη της σημασίας άρθρωσης σκέψεων πέραν από τα ρεαλιστικά-κυρίαρχα ρυάκια θεωρήσεων και ανάδειξης της αισθητικής θεωρίας ως ενός νέου εργαλείου στο χώρο των διεθνών σχέσεων, ήρθε η ώρα να υπογραμμίσουμε το πως αυτό το μεταμοντέρνο εργαλείο είναι σε θέση να βοηθήσει την Ευρωπαϊκή Ένωση στο χρόνιο αγώνα της καταπολέμησης του δημοκρατικού ελλείμματος. Σημαντική καθίσταται η κατανόηση του πολυεπίδεδου χαρακτήρα της Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως δύναμη στο

διεθνές σύστημα, δηλαδή ως μια ομοιογενής και αυτόνομη μονάδα στις εξωτερικές της σχέσεις, και η Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα σύστημα διεθνών σχέσεων, το οποίο παίρνει σάρκα και οστά μέσω των στενών σχέσεων που διαδραματίζονται μεταξύ των 27 κρατών μελών.

Συμπερασματικά, η ισχύς της Ένωσης επηρεάζεται από τη μορφή του διεθνούς συστήματος, τις σχέσεις γειτνίασης που διαδραματίζονται, τη φήμη της ίδιας της Ένωσης ως φορέα ήπιας ισχύος και τις ιδέες που επικρατούν στο εσωτερικό της. Ακριβώς ανάμεσα στα δύο επίπεδα, εξωτερικό (η Ευρωπαϊκή Ένωση ως δύναμη στο διεθνές σύστημα) και εσωτερικό (η Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα σύστημα διεθνών σχέσεων), βρίσκεται η τομή χρήσης της αισθητικής ως κλειδιού για τη δημοκρατική νομιμοποίηση. Απλούστερα, η τέχνη ως αμάλγαμα ρεαλισμού και ιδεαλισμού καθίσταται ακρογωνιαίος λίθος για την ύπαρξη και άνθηση της δημοκρατίας

3.4.1 Η σημαντικότητα της τέχνης στην δημοκρατία, τρόποι επούλωσης του δημοκρατικού ελλείμματος

Τόσο ο Theodor Adorno όσο και ο Richard Rorty, υιοθετούν την άποψη πως η τέχνη είναι ένας καθρέφτης προς κάτι καλύτερο από την ρεαλιστική πραγματικότητα που βιώνει η κοινωνία³⁴. Η τέχνη, επομένως, εμπεριέχει μαθησιακές και ψυχαναλυτικές ικανότητες. Είναι σε θέση να δημιουργήσει το σπέρμα αντί-ρεαλισμού στον άνθρωπο, δίνοντάς του μια γεύση του πώς θα μπορούσαν να είναι τα πράγματα και ταυτόχρονα να γεννήσει μέσα του την αλληλεγγύη προς τον άγνωστο συνάνθρωπο. Η αλληλεγγύη και η ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο ανάγονται ως τα κύρια χαρακτηριστικά του δημοκρατικού δρώντος. Απλούστερα, η τέχνη δεν είναι «μίμηση» του πραγματικού κόσμου, όπως πιστεύει η ρεαλιστική θεώρηση των διεθνών σχέσεων, είναι κράμα έκφρασης και στοχαστικής εντατικοποίησης του ατόμου με τη ζωή ή, όπως το έθεσε ο Ernst Cassirer στο βιβλίο του *Φιλοσοφία των Συμβολικών Μορφών*, είναι ο στοχασμός για την «δημιουργία κόσμων».

Η δημοκρατία, από τα χρόνια της δημιουργίας της στην αρχαία Αθήνα ως και σήμερα, έχει ως σημαία την αξία της πολυφωνίας και της ελεύθερης βούλησης.

³⁴ Το παρόν κεφάλαιο αποτελεί ένα αμάλγαμα προσωπικών ιδεών σε συνδυασμό με τα έργα των Paul Valéry *Πνεύμα και Πολιτική* (2014) και *Η Κρίση του Πνεύματος* (1996) και Ιωάννη Παπαδόπουλου «Πολυφωνική οντολογία του έργου τέχνης ως μορφή δημοκρατικής πράξης» (2020).

Συμπερασματικά, παρατηρείται η ύπαρξη μιας σύνδεσης ανάμεσα σε δημοκρατία και τέχνη, ως μορφή ελεύθερης, πλουραλιστικής έκφρασης. Τέχνες και δημοκρατία, πρεσβεύουν κοινές αξίες. Οι άνθρωποι μέσω της καλλιτεχνικής ενασχόλησης υποσυνείδητα καλλιεργούν μια κοινή-υπερεθνική δημοκρατική κοινωνία, η οποία έχει χαρακτηριστικά όπως η ελευθερία, ο πλουραλισμός, η ισότητα και η αλληλεγγύη. Συγκεκριμένα, η ευρωπαϊκή φαντασιακή κοινωνία δεν είναι κάτι το αφηρημένο αλλά είναι το απόσταγμα μιας διαδικασίας παραγωγής κουλτούρας. Η τριβή με τις τέχνες σταδιακά πλάθει μια παιδεία δημοκρατίας, ελευθερίας και αξιών διότι μέσω της αντι-ρεαλιστικότητας των τεχνών ο άνθρωπος οπλίζεται με την ικανότητα αμφισβήτησης της πραγματικότητας και δημιουργικής ελευθερίας για την θεμελίωση μιας νέας. Το προαναφερθέν υφίσταται διότι η τέχνη μας παρουσιάζει καινοτόμες μεθόδους ανάλυσης των δρώμενων και αποτελεί μια δίοδο από-απελευθέρωσης μέσω μιας συνεχούς δημιουργικότητας, δίνοντας την αίσθηση ύπαρξης μιας κοινής αποστολής πολυφωνίας προς τη γέννηση μιας κουλτούρας. Συμπερασματικά, η κουλτούρα είναι δυναμικής φύσης λόγω του ότι μέσω της τέχνης ο άνθρωπος «αντικειμενικοποιεί», δηλαδή θέτει ως αναπαραστάσεις τα καλλιτεχνήματα, αφήνοντας ανοιχτή σε επαναδημιουργία την έννοια της κουλτούρας ανάλογα με τον προσανατολισμό του ανθρώπινου πνεύματος.

Η ενοποίηση των Ευρωπαίων πολιτών υπό μια κοινή κουλτούρα η οποία θα δομηθεί με τη βοήθεια των τεχνών, πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από αυτό που ο Immanuel Kant ονόμασε «διϋποκειμενικότητα» στο έργο του *Κριτικής της Κριτικής Δύναμης*. Η τέχνη καθίσταται κλιτική λόγω του ότι ναι μεν είναι μια προσωπική εμπειρία, ωστόσο είναι σε θέση να δημιουργήσει μια κοινή κουλτούρα μέσω της μετάδοσης ερεθισμάτων από το υποκείμενο-δημιουργό προς την αισθητική του υποκειμένου-θεατή. Σε αντίθεση με τις θετικές επιστήμες όπως η ιατρική και η βιολογία, η τέχνη δεν επιβάλλει αυτό το κάλεσμά της προς τους ανθρώπους, αλλά λειτουργεί ως μια πρόσκληση προς τη θέαση μιας διαφορετικής οπτικής γωνίας οικειοθελώς.

Η δυναμικότητα των τεχνών και η σημασία της για τη δημοκρατία μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα αν αναλογιστούμε τις απόψεις του Ιταλού φιλόσοφου Luigi Pareyson, ο οποίος υποστηρίζει πως η σημαντικότητα της τέχνης έγκειται στην ενεργή ενασχόληση με αυτή σε δύο χρόνους, αυτόν της ατομικής αποδόμησης και της

συλλογικής αναδόμησης. Τα καλλιτεχνήματα έχουν ως πρωταρχική τους λειτουργία την αποδόμηση της πραγματικότητας, υποδεικνύοντας ταυτοχρόνως νέες δυνατότητες της ζωής. Έτσι μέσω της τέχνης, ο κόσμος αποδομείται με στόχο να μην αποστεγνωθεί η πραγματικότητα στην παγίωσή της. Ο καλλιτέχνης μέσω προσωπικών τομών-πρωτοβουλιών αποδομεί την καθημερινότητα μέσω της δημιουργικότητας. Συμπερασματικά, η τέχνη αναδεικνύει την πλειάδα διαφορετικότητας-πλουραλισμού που μπορεί να υφίσταται στην πραγματικότητα. Το χαρακτηριστικό της αποδόμησης απελευθερώνει το άτομο προς την αυτοπραγμάτωσή του, σε αντίθεση με τις θετικιστικές οπτικές, οι οποίες πασχίζουν για τη δημιουργία μιας καθολικής εξήγησης του κόσμου. Σύμφωνα με τον στοχαστή Alexis de Tocqueville, δίχως τη δημιουργικότητα και την ελευθερία πρωτοβουλιών είναι απίθανο να υπάρξει η δημοκρατία, καθώς η κοινωνία αγκυλώνεται και εκπίπτει στη διακυβέρνηση από αποστεωμένες γραφειοκρατίες.

Οι προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αντιμετωπίσει το ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησης χρησιμοποιώντας τεχνικά-ρεαλιστικά εργαλεία, όπως η Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών ή οι αρχές της Επικουρικότητας και Αναλογικότητας, ή και μέσω επαναπροσδιορισμού των Συνθηκών της, είναι αναπόφευκτο να αποβούν προβληματικές. Οι αναδιατυπώσεις των Συνθηκών καθίστανται περισσότερο αναπαραστάσεις της πραγματικότητας παρά εμπεριέχουν μέσα τους τη «φλόγα» για μετασχηματιστικές προοπτικές. Όπως αναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια, η απλοποίηση των Συνθηκών είναι βασικό αίτημα των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίοι θεωρούν πως η πολυπλοκότητά τους απωθεί από την ενασχόληση με το δημοκρατικό γίνεσθαι. Ναι μεν η Ευρωπαϊκή Ένωση αποπειράται να ενεργοποιήσει τους πολίτες να λάβουν μέρος σε δημοκρατικές διαδικασίες, σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης δια της συμμετοχής, ωστόσο έχει τα αντίθετα αποτελέσματα, θέτοντας τους Ευρωπαίους Πολίτες ως παθητικούς θεατές. Στον αντίποδα, η τέχνη και συγκεκριμένα τα μυθιστορήματα κατά τον Rorty, είναι σε θέση να παράγει τον διανοητικό προβληματισμό, εναρκτήριο λάκτισμα για δράση περί αλλαγής της πραγματικότητας.

Για τον Nietzsche, μετά την πρωτοκαθεδρία του σωκρατικού τρόπου σκέψης, οι άνθρωποι υιοθέτησαν σε ακραίο βαθμό τον ορθολογισμό σε βάρος της αισθητικής. Η Ένωση, με παρόμοιο τρόπο, τείνει να αναπαράγει την ορθολογική-

μιμητική λογική της, έχοντας πάρει ως δεδομένο τη δημοκρατική φύση του ατόμου, παραμερίζοντας την ανάπτυξη των σημαντικών χαρακτηριστικών του ως δημοκρατικού πολίτη, της αλληλεγγύης και του πλουραλισμού της αισθητικής δημιουργίας. Επομένως, κέντρο της αφηγηματικής βαρύτητας για την Ευρωπαϊκή Ένωση έχει τεθεί ένα αμφισβητούμενο υπόβαθρο, συντιθέμενο από πολίτες, οι οποίοι ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνιολογικά κατάγονται από διαφορετικές και αρκετές φορές συγκρουόμενες πολιτισμικές ομάδες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να βάλει τα θεμέλια του οικοδομήματος και με δημοκρατικά εργαλεία να οπλίσει τους πολίτες της μέσω της ελεύθερης έκφρασης που προσφέρουν οι τέχνες. Η τέχνη είναι η μοναδική μορφή έκφρασης μέσω της οποίας ο δημοκρατικός Ευρωπαίος πολίτης μπορεί μέσω της καλλιτεχνικής αφαιρετικότητας να εκφράσει τους φόβους ή τις πιέσεις τις οποίες νιώθει, παράγοντας ένα έργο-ελπίδα για το μέλλον και συνάμα εκφράζοντας προς τους θεσμούς της Ένωσης με διαφορετικό τρόπο το όραμα των Ευρωπαίων.

Ο Thomas Hobbes, με το έργο του *Leviathan*, ιστορικά δικαιώθηκε σχετικά με την ιδέα του πως ο φόβος είναι αυτός που ενώνει τις ανθρώπινες κοινωνίες. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Waltz στο έργο του *Ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος*, αν πάρουμε ως δεδομένο το φόβο και την κακή ανθρώπινη φύση, είναι ακατόρθωτο να δώσουμε λύση στα προβλήματα που ταλανίζουν τις κοινωνίες. Ο φόβος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως το καύσιμο για την ηθική πρόοδο της Ευρωπαϊκής Κοινωνίας. Οι καλλιτέχνες, μέσω των έργων τους αντικαθιστούν την ορθολογική σκέψη με τη φαντασία ως την κρίσιμη ανθρώπινη ικανότητα, υπογραμμίζοντας τον ρόλο των συναισθημάτων στην ηθική κρίση. Η ανάδειξη της Ενωμένης, πραγματικά, Ευρώπης και της υπέρβασης του βεστφαλιανού μοντέλου μπορεί να γίνει πραγματικότητα μέσω της ευφάνταστης ταυτοποίησης με τους Ευρωπαίους συνανθρώπους μας. Για τον Rorty, ο άνθρωπος τείνει να μειώνει τη σκληρότητα που προξενείτε από τη διαφορετικότητα όταν έρχεται, μέσω της αισθητικής, αντιμέτωπος με τα δεινά των συνανθρώπων του. Συμπερασματικά, η γέννηση θετικών αποτελεσμάτων από φαντασιακή βάση αρνητικών, όπως ο φόβος, είναι δυνατή.

Πρέπει να σημειώσουμε πως η πλουραλιστική ποιότητα των έργων τέχνης δεν συνεπάγεται άμεσα πως λόγω του καινοτόμου χαρακτήρα τους, ως μέσο

έκφρασης και λείανσης των διαφορών μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών των κρατών μελών προς την ανάδειξη της Ευρωπαϊκής ταυτότητας, θα γίνουν γενεσιουργός πηγή καινοτόμων αλλαγών. Δεν υφίσταται γραμμική πορεία μεταξύ καλλιτεχνικής δημιουργίας και θετικού ερεθίσματος των ανθρώπων. Η ανάγνωση των καλλιτεχνημάτων μπορεί να μας οδηγήσει σε πολύπλευρα συμπεράσματα σχετικά με διαφορετικά ζητήματα. Η πολυφωνία συμπερασμάτων, τα οποία εξάγονται μέσω της ανάγνωσης των καλλιτεχνημάτων, είναι δυνατόν να οδηγήσει τους Ευρωπαίους πολίτες και την Ευρωπαϊκή Ένωση στην παραδοχή πως η τόση επιμονή στο θετικιστικό τρόπο σκέψης τους οδήγησε στην αγνόηση σημείων κλειδί για την κάλυψη του δημοκρατικού ελλείμματος. Επομένως, τα συναισθήματα που παράγονται από την καλλιτεχνική ενασχόληση υποσυνείδητα εμπεριέχουν γνωστικά συστατικά, λόγω της επαγρύπνησης των αισθητηρίων μας προς την εστίαση της προσοχής μας περί ζητημάτων. Το κράμα συναισθημάτων και λογικής παρακολούθησης των έργων τέχνης δείχνει πως η τέχνη όχι μόνο προβάλλει τις απόψεις του δημιουργού της, αλλά γεννά ερωτήματα προς τον αναγνώστη, τα οποία με την σειρά τους γεννούν νέες ανησυχίες και έτσι έχουμε την κοινωνική πρόοδο.

Οι ιδέες για την Ευρώπη και σχετικά με την Ευρώπη είναι στενά συνδεδεμένες με την ιστορική πορεία της ηπείρου. Το έργο του Γάλλου ποιητή και φιλοσόφου Paul Valéry³⁵ *Η Κρίση του Πνεύματος* (1996) είναι ένα ακόμη στοιχείο απόδειξης της σχέσης μεταξύ ιστορικής πορείας και Ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η κρίση για το Valéry είναι κρίση συνείδησης υπό την κατανόηση πως ο κόσμος δεν είναι πλέον όπως ήταν κάποτε. Το σύγγραμμα, το οποίο αποτελεί αμάλγαμα πάθους και ποιητικού στυλ του Valéry, εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1919 στο *La Nouvelle Revue Française*, λίγο μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου θέλοντας να αποτελέσει περισσότερο μια κριτική κραυγή νευρικότητας απέναντι στα τεκταινόμενα της εποχής παρά μια ορθολογική ανάλυση.

Τόσο στο βιβλίο *Η Κρίση του Πνεύματος* (1996) όσο και στο *Πνεύμα και Πολιτική* (2014) χρησιμοποιεί την ποιητική άδεια ώστε από την αρχή ακόμη των

³⁵ Ο Paul Valéry ήταν Γάλλος διανοούμενος, γνωστός τόσο για την ποίησή του όσο και για τα πεζογραφικά του έργα. Θεωρείται ένας από τους τελευταίους Γάλλους συμβολιστές, έγινε εξαιρετικά διάσημος μετά τον Μεγάλο Πόλεμο και απέκτησε όλο και περισσότερη βαρύτητα στη γαλλική και διεθνή κοινωνία ως πνευματική προσωπικότητα για το έργο του σχετικά με πολιτιστικά στην Κοινωνία των Εθνών. Ο Valéry συμμετείχε στις τρέχουσες υποθέσεις και συχνά εξέφραζε τη φιλοσοφική του σκέψη σε δοκίμια και στις σελίδες του πνευματικού του ημερολογίου

συγγραμμάτων να θέσει τον αναγνώστη υπό την ιδέα πως μέσα από το έργο του παρακολουθεί τον “θάνατο” μιας εποχής. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, κατά τον Valéry έβαλε τέλος στην πρωτοκαθεδρία του Ευρωπαϊκού ιδεώδους και της υπερίσχυσης των Ευρωπαϊκών δυνάμεων παγκοσμίως σε όλους τους τομείς, λειτουργώντας ως επαγρύπνηση για τους Ευρωπαίους από το όνειρο προόδου. Η εξαιρετικότητα της Ευρώπης τέθηκε υπό ερωτηματικά, τόσο γεωγραφικά όσο και ουσιαστικά, σε πολιτιστικό επίπεδο. Μέσω των βιβλίων του ο Γάλλος ποιητής προσπαθεί όχι μόνο να θρηνήσει την κρίση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας, αλλά ταυτόχρονα προβάλλει την ανησυχία του σχετικά με τη διανοητική κρίση των Ευρωπαίων πολιτών.

Σημαντικό είναι να εστιάσουμε στις πρώτες κίολας λέξεις που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στο *Η Κρίση του Πνεύματος*: “Εμείς οι μετέπειτα πολιτισμοί” γράφει ο Valery υποδηλώνοντας την πίστη του στην ύπαρξη κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας. Πρώτον με το «εμείς» υπογραμμίζει την ομαδοποίηση του συνόλου της Ευρωπαϊκής ηπείρου σε μια κοινή ταυτότητα. Δεύτερον, με την λέξη «μετέπειτα» υποδηλώνει την ιστορικότητα της Ευρωπαϊκής κοινής ταυτότητας, η οποία για τον ίδιο φτάνει ακόμη στα αρχαία χρόνια. Τέλος, η λέξη «πολιτισμός» υποδηλώνει το τι θα έπρεπε αλλά δεν καταφέρνει να πράξει η Ευρώπη-εμείς, δηλαδή την κατά τον Valery πρωτοκαθεδρία του πολιτισμού της.

Ο κόσμος στον οποίο στέκει η Ευρώπη μετά τον Μεγάλο Πόλεμο, για τον Γάλλο ποιητή, είναι ένας κόσμος πολιτικής, οικονομικής και πνευματικής παρακμής των παγκόσμιων ιδεών, οι οποίες πηγάζουν από την Ευρωπαϊκή ταυτότητα περί προόδου και πολιτισμού μετά την Γαλλική Επανάσταση. Η σημαντικότητα της Ευρωπαϊκής πνευματικής υπόστασης γίνεται φανερή όταν αποκαλεί την Ευρώπη ‘διανοητικό Άμλετ’, ο οποίος έχοντας γνώση της σαθρότητας του κόσμου γύρω του, στέκει ανάμεσα σε φαντάσματα του περασμένου δοξασμένου παρελθόντος. Για τον ίδιο, το Ευρωπαϊκό πνεύμα των πολιτών της ηπείρου διαμορφώθηκε από την κοινή επιθυμία για κατανόηση και ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των κρατών. Ευρωπαϊκός λαός, για τον Γάλλο ποιητή θεωρείται εκείνος που στο πέραςμα της ιστορίας έχει επηρεαστεί και διαμορφωθεί από την επιρροή της Ρώμης, της Ιερουσαλήμ και της Αθήνας. Πρώτον, από την Ρώμη πηγάζουν οι έννοιες του κράτους, των νόμων, των πολιτικών θεσμών και του πολίτη. Δεύτερον, από το Χριστιανισμό οι Ευρωπαίοι

υιοθέτησαν την υποκειμενική ηθική και την καθολική δικαιοσύνη. Τέλος, η Αθήνα προσέφερε στην Ευρώπη την αγάπη για γνώση, την ορθολογική επιχειρηματολογία, το ιδανικό της αρμονίας και την ιδέα του ανθρώπου ως μέτρου όλων των πραγμάτων. Ο Valéry συμπεραίνει πως όποιος έχει επαφή με τα προαναφερθέντα μπορεί δίκαια να θεωρηθεί Ευρωπαίος.

Ο Valéry παρομοίως με τον Θουκυδίδη διαισθάνεται την ιστορική βαρύτητα των εποχών του, γνωρίζει καλά πως είναι θεατής στο πέρασμα σε μια νέα εποχή του πώς οι Ευρωπαίοι νιώθουν για τον εαυτό τους και για την ενότητα μεταξύ τους. Τα έργα του Paul Valery σχετικά με την Ευρώπη μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως βάση-κάλεσμα για δράση με σκοπό τον επαναπροσδιορισμό-αναμόρφωση του Ευρωπαϊκού ιδεώδους μετά από μεγάλες κρίσεις, όπως αυτές που βιώνουμε σήμερα, εστιάζοντας πέραν του γραφειοκρατικού οικοδομήματος της Ένωσης σε αυτό που πραγματικά υφαίνει την Ευρωπαϊκή ταυτότητα, το επίπεδο των ιδεών.

Η πολυφωνική φύση των τεχνών τίθεται ως εργαλείο στα χέρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, για να γίνει δυνατή η χρήση ενός τόσο καινοτόμου εργαλείου, θα πρέπει να αλλάξει ολοκληρωτικά η θετικιστική προσέγγιση της Ένωσης, μετά από μία «επανάσταση» των ιδεών. Μια δημοκρατική υπερεθνική κοινωνία, η οποία παρά τις τεχνικά όχι και τόσο δημοκρατικές της πρακτικές (βλέπε εκλογή Επιτροπής), εναποθέτει τις ελπίδες της στη σύνδεση δημοκρατικής ιδέας και καλλιτεχνικής κουλτούρας, συνδέεται αναπόφευκτα με την εκπαίδευση. Τα έργα τέχνης, προκειμένου να καταφέρουν να ερεθίσουν την ανθρώπινη σκέψη και να εκπληρώσουν τις λειτουργίες τους, θα πρέπει όπως τα δέντρα να ριζώσουν και να ανθήσουν σε σωστό περιβάλλον και να καλλιεργηθούν από τους σωστούς επαγγελματίες. Έτσι, οι καθηγητές είναι αυτοί που επιφορτίζονται με τη διδαχή και μετάδοση των γνώσεων που πηγάζουν από την κάθε μορφή τέχνη.

Τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια έχουν να αναδείξουν μερικές από τις φωτεινότερες προσωπικότητες του περασμένου αιώνα, ωστόσο μια κοινή πολιτική σχετικά με την γνώση δεν έχει υιοθετηθεί. Φυσικά και δεν μειώνω την σημασία του πλουραλισμού της γνώσης, αλλά θέλω να τονίσω τη σημασία ύπαρξης κοινών πανευρωπαϊκών μαθημάτων, τα οποία θα μνήσουν τα παιδιά ακόμη από μικρή ηλικία στην Ευρωπαϊκή ιδέα. Αυτή η εξοικείωση των νέων γενεών με τις αξίες και ιδέες της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα καταστήσει φυσική καθημερινότητα-ρουτίνα την Ένωση,

απαλύνοντας τις διαφορές μεταξύ των χωρών σε επίπεδο ιδεών. Παρά ταύτα, η χρονική ποσότητα ύπαρξης τέτοιων μαθημάτων θα ήταν δίχως νόημα αν δεν ακολουθείτο από την εισαγωγή καλλιτεχνικής ποιότητας μαθημάτων. Συγκεκριμένα, μαθήματα όπως η φυσική, η χημεία και τα μαθηματικά διδάσκουν στους πολίτες κοινά αποδεκτές, σε αντικειμενικό υπόβαθρο, αλήθειες για την λειτουργία του κόσμου. Κοντινότερο παράδειγμα έκφρασης αντικειμενικών αληθειών περί του κόσμου, το οποίο έχουν να αναδείξουν οι θεωρητικές επιστήμες, είναι η ιστορία. Ένα κοινό μάθημα πανευρωπαϊκής ιστορίας ίσως αποβεί χρήσιμη πυξίδα για την πολυπόθητη Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όμως η ιστορία, όπως και οι θετικές επιστήμες, είναι δέσμια της ρεαλιστικής φύσης της και για την υπερπήδηση ζητημάτων όπως το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης στον δρόμο για την ολοκλήρωση, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ρεαλιστικής φύσης, η οποία δημιούργησε το πρόβλημα σε πρώτο βαθμό. Κοινά μαθήματα με αισθητική χροιά θα καταφέρουν να αναδείξουν νέους τρόπους σκέψης, που αγνοούνταν μέχρι στιγμής, δίνοντας καινοτόμες ιδέες για πολυδιάστατα προβλήματα. Τέτοια μαθήματα θα μπορούσαν να είναι η ανάλυση ευρωπαϊκών λογοτεχνικών κειμένων, μουσικής, πινάκων ζωγραφικής, φωτογραφίας, γλυπτικής, αρχιτεκτονικής, κινηματογράφου, θεάτρου ή ακόμη και πιο μοντέρνες μορφές έκφρασης, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα video games, τα γκράφιτι και τα κόμικς.

Τα εκπαιδευτικά συστήματα των 27 κρατών μελών της Ένωσης έχουν την υποχρέωση να διαμορφώσουν το περιβάλλον τους υπό μια κοινή, νέα λογική του γνωστού σλόγκαν της Ένωσης «Μαζί είμαστε καλύτερα». Αυτή η δράση τους περί εμπλουτισμού των καθιερωμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με την αισθητική παιδεία θα υπενθυμίσει όχι μόνο στους πολίτες, αλλά και στους λήπτες αποφάσεων/κοινοβούλια τη σημασία στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης πέραν από τις υλιστικές απολαβές, σε ένα επίπεδο ιδεών. Συνεπώς, η κοινωνικοποίηση των Ευρωπαίων πολιτών σε μια υπερεθνική οντότητα θα πρέπει να υλοποιηθεί πριν, πέραν και έξω από την ατομικιστική λογική την οποία προβάλλει ο υλιστικός καπιταλισμός.

Ως στόχος της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κάθε κράτους τίθεται η καλλιέργεια της κοινωνικοποίησης των πολιτών, με ευρωπαϊκή πνοή, ώστε κάθε μαθητής να κατανοήσει την ηθική και πολιτική κοινή λογική της

ρεαλιστικής κοινωνίας. Μετέπειτα, η πανεπιστημιακή παιδεία έχει ως σκοπό την ανάδυση της κριτικής σκέψης της πραγματικότητας, υποκινώντας αμφιβολίες, διεγείροντας τη φαντασία, προκαλώντας έτσι μια σφαιρική κατανόηση του πώς τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι και νέους τρόπους για να επιτευχθούν οι απαιτούμενες αλλαγές. Μέσα σε αυτό το ακαδημαϊκό ταξίδι, πέραν της τυποποιημένης γνώσης, ο Ευρωπαίος πολίτης θα καταφέρει να κατανοήσει τη σημαντικότητα της Ευρωπαϊκής δημοκρατίας και πώς αυτή δεν περιορίζεται μονάχα σε διαδικασίες, αλλά η σημαντικότητα της ύπαρξής της εδράζεται στο επίπεδο των ιδεών. Συμπερασματικά, η ιδέα της δημοκρατίας δεν περιορίζεται μονάχα στην εκλογή ή όχι της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή στο κατά πόσο χαίρει δημοκρατικής νομιμοποίησης το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αλλά η πραγματική φύση της Ευρωπαϊκής δημοκρατίας, η οποία μπορεί να εντοπιστεί μέσα από την αισθητική, πηγάζει μέσα στον καθένα Ευρωπαίο πολίτη.

Ο ολίγιστος Ευρωπαίος πολίτης, αφουγκραζόμενος τόσο τη ρεαλιστική όσο και την ιδεαλιστική φύση του, μέσα από την αισθητική, καθίσταται έτοιμος να δώσει λύσεις σε προβλήματα που οι προηγούμενες γενιές, φορώντας ρεαλιστικά γυαλιά, δεν ήταν σε θέση να πετύχουν. Όπως ένας σκηνοθέτης διαλέγει μεταξύ δόμησης ή αποδόμησης ενός σεναρίου για να αφηγηθεί μια ιστορία, έτσι και η Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να κάνει το ίδιο στο αγώνα της να χτίσει μια νέα Ευρώπη, μια Ευρώπη των ιδεών. Οι μέχρι τώρα προσπάθειες δόμησης μιας κοινής ευρωπαϊκής κουλτούρας εστίασαν σε ρεαλιστικά κριτήρια για να δώσουν ένα ιδεαλιστικό όραμα, χρησιμοποιώντας ως εργαλεία τους γεωγραφικούς και ιστορικούς δεσμούς τόσο διαφορετικών κοινωνιών, γλωσσικά, πολιτισμικά και δογματικά. Η προσήλωση στην αξία της Ευρωπαϊκής δημοκρατίας πέραν των τεχνικών της ατελειών, θα έρθει μέσω της προσήλωσης στις αξίες της καλλιτεχνικής ελευθερίας, οι οποίες ομοιάζουν με αυτές τις δημοκρατίας.

Μέσω της τέχνης θα επέλθει ώσμωση των διαπροσωπικών σχέσεων των Ευρωπαίων πολιτών, λόγω της αλληλεγγύης που προβάλλεται στα έργα τέχνης με την κατανόηση ζητημάτων πέραν του ατομικού κύκλου. Με αυτό τον τρόπο, η σχέση και τα κοινά βιώματα του συνόλου των Ευρωπαίων θα αναγνωρίσουν την διαφορετικότητα των ανθρώπων και θα οδηγήσουν στη γέννηση ενός εντονότερου ανήκειν σε μια υπερεθνική οντότητα. Η διάχυση της Ευρωπαϊκής αλληλεγγύης είναι

μονόδρομος, ειδάλλως οι καλλιτεχνικές και δημοκρατικές ιδέες είναι απλώς νεκρά γράμματα. Η κοινή ευρωπαϊκή γνώμη, η οποία θα δημιουργηθεί μέσω της αισθητικής παιδείας θα αποτελέσει το σκαλί για την υπερπήδηση του βεσφαλιανού μοντέλου προς τον Ευρωπαϊκό φεντεραλισμό. Ναι μεν η σύνδεση Ευρωπαίων πολιτών και Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να πάρει την μορφή κοινωνικού συμβολαίου, ώστε η Ένωση να διατηρήσει την νομική της οντότητα. Ωστόσο, η μεταρρυθμιστική προοπτική των Ευρωπαίων βασίζεται στο πεδίο των ιδεών.

3.4.2 Παραπάνω από ένα παιχνίδι

Στο προηγούμενο μέρος αυτής της διανοητικής μας προσπάθειας να αποδείξουμε την σύνδεση της τέχνης με τη διεθνή πολιτική και μετέπειτα το πώς ο πλουραλισμός των τεχνών μπορεί να βοηθήσει ουσιαστικά την υπερεθνική δημοκρατία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναλύσαμε τις ακουστικές, ηχητικές, οπτικές και λογοτεχνικές πτυχές του ζητήματος. Σε αυτό το τελευταίο μέρος θα ήθελα να φωτίσω μια οπτική γωνία του Pop Culture η οποία δεν έχει λάβει την απαραίτητη ακαδημαϊκή προσοχή, σε αντιδιαστολή με τον αντίκτυπό της στους νέους, αυτή είναι η πτυχή του gaming. Παρακάτω θα παραθέσω τις μαθησιακές πτυχές των videogames και το πώς αυτά μπορούν να βοηθήσουν την Ευρωπαϊκή δημοκρατία.

Ο Josh Lerner (2014) υποστηρίζει πως το gaming αποτελεί το πληρέστερο αμάλγαμα τεχνών, εμπεριέχοντας τις οπτικές, ακουστικές και ηχητικές πτυχές της τέχνης και θέτοντας τον άνθρωπο-παίκτη στο επίκεντρο της αισθητικής διαδικασίας. Η χρήση των videogames στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν είναι κάτι το καινούργιο. Από την αρχή του 21^{ου} αιώνα παρατηρήθηκε αυξημένο ενδιαφέρον για τις μαθησιακές ικανότητες των παιχνιδιών όπως η ανάπτυξη της επικοινωνίας (Gee 2003), η διδασκαλία επιστημονικών κλάδων και ηθικών αρχών μέσω παιχνιδιών προσομοίωσης (Shaffer 2004) και η μάθηση μέσω της διασκέδασης, όπου ο φοιτητής λαμβάνει ιστορικές και γεωγραφικές πληροφορίες ενώ παίζει (Margolis 2008). Οι μελέτες σχετικά με την εμπλοκή των μαθητών σε εικονικούς κόσμους οι οποίοι έχουν σχεδιαστεί για μάθηση και έρευνα είναι ιδιαίτερα υποσχόμενες, ειδικά όταν το παιχνίδι θέτει τον παίκτη-μαθητή αντιμέτωπο με τη λύση προβλημάτων ή όταν χρησιμοποιείται ως μέσο κατανόησης των μαθησιακών προβλημάτων.

Ακόμη, τα videogames έχουν χρησιμοποιηθεί στη βαθύτερη κατανόηση των κοινωνικών προβλημάτων (Watson 2010). Το 2010, ο Chad Raphael, στο άρθρο του «Games for Civic Learning: A Conceptual Framework and Agenda for Research and Design»³⁶, παρουσίασε ένα αναλυτικό άρθρο για το πώς κατάλληλα σχεδιασμένα παιχνίδια μπορούν να βοηθήσουν στη σφαιρικότερη κατανόηση των κοινωνικών ζητημάτων, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στην ευθυγράμμιση των παιχνιδιών με την κοινωνική ζωή και τα καίρια προβλήματα που απασχολούν τους ανθρώπους. Ο Αμερικανός ακαδημαϊκός υποστήριξε πως μέσω των παιχνιδιών και της διασκέδασης που αυτά προσφέρουν είναι δυνατόν να γεννηθεί στον μαθητή-παίκτη η ανάγκη για δράση στον πραγματικό κόσμο λόγω των διλημάτων που θα του θέσει το παιχνίδι. Ο Raphael καταλήγει στο συμπέρασμα πως τα παιχνίδια τα οποία έχουν σχεδιαστεί σε συγκεκριμένο πλαίσιο είναι δυνατόν να μας προσφέρουν μάθηση και απόψεις σχετικά με την κοινωνική και πολιτική ζωή με στόχο την ριζική-ουσιαστική αλλαγή.

Ο Josh Lerner, στο σύγγραμμά του *Making Democracy Fun: How Game Design Can Empower Citizens and Transform Politics* (2014), υποστηρίζει πως υπάρχει μια γενική ανησυχία για την κατάσταση της δημοκρατίας στις μέρες μας η οποία πηγάζει από την απροθυμία των ανθρώπων και ιδιαίτερα των νέων να συμμετάσχουν στους δημοκρατικούς θεσμούς. Οι νέοι κατά τον ίδιο χαρακτηρίζουν τις δημοκρατικές διαδικασίες όπως οι δημόσιες συζητήσεις και οι εκλογές ως κάτι το 'βαρετό'. Η δημοκρατία³⁷ έχει μετατραπεί από μια κοινωνική διαδικασία σε εξατομικευμένη δράση με μικρή ή καθόλου ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Το δημοκρατικό περιβάλλον κυριαρχείται από συμφέροντα και lobbies κάνοντας τους πολίτες όλο και περισσότερο αδιάφορους προς αυτό με αποτέλεσμα η ίδια η δημοκρατία να χάνει την ουσία της, δηλαδή τη λαϊκή κυριαρχία.

Ο Lerner εντοπίζει μονάχα μια δίοδο στο να επαναφέρουμε το ενδιαφέρον των ανθρώπων για την δημοκρατία και αυτός είναι να κάνουμε την δημοκρατία να μοιάζει περισσότερο με videogame. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως δεν αναφέρεται στην σύνδεση πολιτικής και παιχνιδιών μεταφορικά, η οποία θέτει τους πολίτες ως παθητικούς θεατές παρά ενεργούς δρώντες. Αντιθέτως, υπογραμμίζει πως

³⁶ Η πηγή εμφανίζεται όπως παρατίθεται στο άρθρο «The Challenges of Gaming for Democratic Education: The Case of iCivics» των Jeremy Stoddard, Angela M, Christine Nemacheck και Elizabeth Wenska.

³⁷ Ο Lerner ερμηνεύει την δημοκρατία γενικά ως την ικανότητα να συμμετέχουμε και να επηρεάζουμε την διαδικασία λήψης αποφάσεων.

η φλόγα της δημοκρατικής συμμετοχής μπορεί να αναζωπυρωθεί αν οι δημοκρατικές διαδικασίες σχεδιαστούν ως ένα διαδραστικό παιχνίδι, το οποίο θα επιβραβεύει την συμμετοχή των πολιτών. Συγκεκριμένα, αναφέρει πως η ενσωμάτωση παιχνιδιών και μηχανισμών τους από τους κυβερνητικούς δρώντες στην πολιτική ζωή θα κάνει τη δημοκρατία διασκεδαστικότερη και θα επαναφέρει τη χαμένη εμπιστοσύνη των πολιτών, θέτοντάς τους ξανά στο επίκεντρο της δημοκρατικής διαδικασίας.

Πέρα από την θεωρητική διατύπωση πως η σύνδεση δημοκρατίας και gaming θα κάνει την πολιτική διασκεδαστική, υπάρχουν και πρακτικά οφέλη. Η ίδια η φύση των videogames είναι δημοκρατική διότι στηρίζονται στη συμμετοχή των παικτών-δρώντων και βασίζονται σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Επίσης, ορισμένα είδη παιχνιδιών καλούν τους παίκτες να συνεργαστούν, με αποτέλεσμα την προσωπική επένδυση σε μια κοινή gaming κοινότητα. Εν συνεχεία, αυτή η συμμετοχή των παικτών και η συνεργασία τους, σε αντίθεση με την πραγματική κοινωνικοπολιτική ζωή, τους προσφέρει άμεσες και ουσιαστικές επιβραβεύσεις για τις δράσεις τους.

Ο Lerner ορίζει τα videogames ως ένα σύστημα στο οποίο οι παίκτες-δρώντες εμπλέκονται σε εικονικές καταστάσεις μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κανόνων και βάσει των αποφάσεών τους οδηγούνται σε μετρήσιμα αποτελέσματα. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο πολιτικός χαρακτήρας των εικονικών συγκρούσεων, καθώς συμβάλλει στη λείανση των αντιπολιτευτικών τάσεων στην πολιτική, οι οποίες έρχονται σε σύγκρουση με την συναινετική φύση της δημοκρατίας. Τα videogames, έχοντας ένα σύνολο συγκεκριμένων κανόνων, ενθαρρύνουν τον συμβιβασμό και δυσκολεύουν την επιρροή ελίτ και ομάδων πίεσης προς τους δρώντες-πολίτες, δημιουργώντας ένα θετικό περιβάλλον, το οποίο προωθεί τη συμμετοχικότητα και για τους πολίτες οι οποίοι δεν έχουν κάποια πολιτική ατζέντα.

Τα videogames, αν και χρειάζονται πλειάδα τεχνοκρατικών γνώσεων για τη δημιουργία τους, η συμμετοχή σε αυτά δεν σκιάζεται από το ίδιο το παιχνίδι. Ακρογωνιαίος σημείος στοιχείο για την σχέση videogames και δημοκρατίας αποτελεί ο “μαγικός κύκλος”, όπως τον ονομάζει ο Lerner, και η εστίαση του ανταγωνισμού προς το ίδιο το παιχνίδι³⁸ και όχι προς τους υπόλοιπους παίκτες³⁹. Ο

³⁸ Ο ανταγωνισμός ενάντια στο παιχνίδι μέσω της συνεργασίας κατά την gaming ορολογία, ονομάζεται PvE, δηλαδή Players versus Environment.

“μαγικός κύκλος” ορίζεται ως ένα πέραν της πραγματικότητας μέρος, μέσα στο οποίο διαδραματίζεται ο εικονικός ανταγωνισμός και υπόκειται σε ειδικούς κανόνες. Απλούστερα, είναι ο χώρος στον οποίο διαδραματίζεται το παιχνίδι-πολιτική και η αποστασιοποίησή του από την πραγματικότητα οδηγεί στην δημιουργία ειδικών κανόνων που προωθούν τη συμμετοχή, λειαινούν τον ανταγωνισμό και δημιουργούν προσοδοφόρο έδαφος για συνεργασία, δηλαδή PnE approach⁴⁰. Αυτός ο φανταστικός χώρος δράσης απομακρύνει τους πολίτες-παίκτες μακριά από κομματικές συγκρούσεις και συμφέροντα προς μια πιο παραγωγική οπτική της πολιτικής μέσω της συνεργασίας.

Τα αποτελέσματα και οι επεκτάσεις του παραπάνω θεωρητικού υποβάθρου σύνδεσης της δημοκρατίας με τα videogames μπορεί να γίνει εμφανές με την εξέταση μιας μελέτης περίπτωσης. Συγκεκριμένα, ο Lerner εξετάζει την πολιτική πρωτοβουλία καθαρισμού των παραγκουπόλεων και επανασχεδιασμού των κοινοτήτων στο Ροζάριο της Αργεντινής. Οι επηρεαζόμενες κοινότητες προσκλήθηκαν να συμμετάσχουν στην διαδικασία λήψης αποφάσεων μέσω αντιπροσωπειών, οι οποίες, λόγω έλλειψης τεχνικών γνώσεων και εσωτερικών συμφερόντων, υπό την πίεση των δράσεων, συχνά δυσχέραιναν τη διαδικασία. Ως αποτέλεσμα, οι διοργανωτές αποφάσισαν να αναδιαμορφώσουν τη διαδικασία χρησιμοποιώντας τεχνικές από τον χώρο των videogames. Η αναπροσαρμογή του πλάνου βάσει των videogames και του συνεργατικού ανταγωνισμού βοήθησε στη δημιουργία μιας κοινής δέσμευσης επίτευξης ενός θετικού αποτελέσματος και προήγαγε τη συνεργασία και τον συμβιβασμό στο όνομα της κοινότητας (PnE approach). Συγκεκριμένα, εισαγωγικά παιχνίδια για όποιον ήθελε να ασχοληθεί με το πρόγραμμα προωθούσαν την αίσθηση συνεργατικότητας με τέτοιο τρόπο που οι πληροφορίες παρουσιάζονταν βάσει αρχών σχεδιασμού videogames. Όλοι οι συμμετέχοντες μέσα στον “μαγικό κύκλο” συντάχθηκαν κατά ενός κοινού στόχου, μειώνοντας σημαντικά την ατομικιστική οπτική στο όνομα της ομαδικότητας. Ο “μαγικός κύκλος” βοήθησε στην υιοθέτηση ιδεών οι οποίες δύσκολα θα είχαν τεθεί υπό διαβούλευση διαφορετικά, προωθώντας τον πλουραλισμό απόψεων, ο οποίος είναι μορφοποιημένος στην καρδιά του δημοκρατικού πολιτεύματος.

³⁹ Ο ανταγωνισμός ενάντια στους υπόλοιπους παίκτες, κατά την gaming ορολογία ονομάζεται PnP, δηλαδή Players versus Players.

⁴⁰ PnE approach αποδίδεται στα ελληνικά ως προσέγγιση συνεργατικότητας ενάντια σε ένα κοινό μέτωπο.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως υπάρχουν όρια στο τι μπορούμε να καταφέρουμε σε πολιτικό επίπεδο με την χρήση των videogames και πως ο ορθός σχεδιασμός των παιχνιδιών είναι σημαντικός. Τα παιχνίδια δεν είναι αυτοσκοπός, είναι μέρη μιας ευρύτερης πολιτικής διαδικασίας και πρέπει να συνδέονται με ουσιαστικά αποτελέσματα, δηλαδή πρέπει να υπάρχει κάποιο διακύβευμα για να σηματοδοτηθεί πολιτικά η ύπαρξή τους ως γέφυρες. Μόνο όταν εμπεριέχουν τα προαναφερθέντα στοιχεία τα videogames μπορούν να αναζωπυρώσουν το ενδιαφέρον των ανθρώπων για τη δημοκρατία και την πίστη τους στην δημοκρατική πολιτική ζωή.

Συμπερασματικά, τα videogames αποτελούν ένα ανεξιχνίαστο πεδίο για την Ευρωπαϊκή Ένωση στον αγώνα της για την μείωση του δημοκρατικού ελλείμματος. Όπως αναφέραμε στις προηγούμενες παραγράφους, η χρήση των videogames νοηματοδοτείται όταν υπάρχει κάποιο διακύβευμα. Στην περίπτωση της Ένωσης το διακύβευμα θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι η ίδια η μακροπρόθεσμη ύπαρξή της, με τον όλο και μεγαλύτερο αριθμό νέων να θεωρούν την Ευρωπαϊκή δημοκρατία 'βαρετή' όπως φαίνεται από τα στατιστικά συμμετοχικότητας των νέων στις Ευρωεκλογές την τελευταία δεκαετία (europarl 2019). Η υιοθέτηση πρακτικών videogames στην Ευρωπαϊκή πολιτική ζωή έχει διττό νόημα. Από την μια πλευρά, θα γεννηθεί το ενδιαφέρον, ιδιαίτερα των νέων, στο να συμμετάσχουν στις δημοκρατικές διαδικασίες, δίνοντάς τους ζωή και νομιμοποίηση στην Ένωση. Από την άλλη πλευρά, μέσω των διδακτικών ικανοτήτων των videogames, όπως προαναφέραμε, με την προβολή της κοινής Ευρωπαϊκής ιστορίας και κουλτούρας η Ένωση μπορεί να αναπλάσει και να προωθήσει την αίσθηση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας στους πολίτες της. Τα videogames παρέχουν ένα καινοτόμο εργαλείο το οποίο ταιριάζει στην υβριδική φύση της, προωθώντας τον συνεργατικό ανταγωνισμό ανάμεσα στα 27 κράτη μέλη.

4. Συμπεράσματα

Η κυριαρχία του ρεαλιστικού τρόπου σκέψης των θετικών επιστημών, του Απολλώνιου, όπως το αναφέρει στα έργα του ο Friedrich Nietzsche, έκαναν τη διεθνή πολιτική να περιορίσει τα εργαλεία αντιμετώπισης των ζητημάτων σε ρεαλιστικά όρια, παραμελώντας την αισθητική. Ο ρεαλισμός, μέσω της μιμητικής του φύσης, δεν είναι σε θέση να θεραπεύσει τα διεθνή προβλήματα, μονάχα να περιοριστεί στην σκιαγράφηση της πραγματικότητας. Η αισθητική θεωρία των διεθνών σχέσεων, αναγνωρίζοντας το κενό ανάμεσα στο παρουσιαζόμενο ζήτημα και την παρουσίασή του, ανάμεσα στον ιδεαλισμό και το ρεαλισμό, προσφέρει μια καινοτόμα αν και παραμελημένη οπτική γωνία του κόσμου.

Ο νέος τρόπος σκέψης της αισθητικής θεωρίας προσφέρει εργαλεία, τα οποία μπορούν να βοηθήσουν πολυεπίπεδα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω της τέχνης, η οποία πρεσβεύει κοινές αξίες με την ιδέα της δημοκρατίας μπορεί να αναδείξει νέους τρόπους επούλωσης του δημοκρατικού ελλείμματος, πέραν των τεχνικών πρακτικών που ασκεί ως σήμερα. Η ιδέα της δημοκρατίας δεν περιορίζεται μόνο στην άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από του Ευρωπαίους πολίτες. Αντιθέτως, η δημοκρατία, όπως και η καλλιτεχνική ενασχόληση, πρεσβεύουν αξίες παναθρώπινες, όπως η ελευθερία, ο πλουραλισμός και η δημιουργικότητα. Μέσω της τέχνης, η Ευρωπαϊκή Ένωση, μακροπρόθεσμα, μπορεί να καλλιεργήσει το υπερεθνικό φαντασιακό υπόβαθρο των Ευρωπαίων Πολιτών, το οποίο θα την βοηθήσει να φτάσει στην πολυπόθητη ολοκλήρωση, μπολιάζοντας τους πολίτες της με ιδέες πέραν των ρεαλιστικών ορίων και δίνοντάς τους μια ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο.

«Η άσκηση της ιδανικής εξωτερικής πολιτικής, βρίσκεται στην ανάμειξη των δύο επιπέδων, ρεαλισμού και ιδεαλισμού» (E.H Carr, 1939).

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Adorno, W. Theodor. 2000. *Αισθητική Θεωρία*. Αθήνα: ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ.
- Adorno, W. Theodor, Horkheimer, Max. 1996. *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*. Αθήνα: ΝΗΣΟΣ.
- Bull, Hedley. 2009. *Η Αναρχη Κοινωνία*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Carr, Edward. 2011. *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Γεωργίου, Θεόδωρος. 2004. *Φιλοσοφικοί προσανατολισμοί*. Βιβλοκριτικές εφαρμογές της κριτικής θεωρίας. Αθήνα: εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκουλα.
- Descartes, Rene. 2016. *Ο λόγος περί της μεθόδου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Gombrich, E.H.. 1995. *Το Χρονικό της Τέχνης*. Θεσσαλονίκη: ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΤΕ.
- Hegel, Georg-Wilhelm-Friedrich. 2009. *Αισθητική*. Θεσσαλονίκη: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ήφαιστος, Παναγιώτης. 1999. *Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Θουκυδίδης. 2001. *Ιστορίες*. Αθήνα: ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ.
- Παπαδόπουλος, Ιωάννης. 2020. Πολυφωνική οντολογία του έργου τέχνης ως μορφή δημοκρατικής πράξης. *Εκδηλώσεις Λόγου Biennale 7 of Contemporary Art*, 29-34.
- Kant, Immanuel. 2013. *Κριτική της Κριτικής Δύναμης*. Αθήνα: Εκδόσεις ΣΜΙΛΗ.
- Kenny, Antony. 2005. *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*. Αθήνα: ΝΕΦΕΛΗ.
- Κουσκουβέλης, Ηλίας. 2010. *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Μακρής, Σπύρος. 2002. *Η Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Macron, Emmanuel. 2017. *Επανάσταση*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Mearsheimer, John. 2011. *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Μικέλης, Κυριάκος. χ.χ. *From Civilizing Mission to Soft Power? European Powers and the Politics of Attraction*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Μούσης, Νίκος. 2010. *Εγχειρίδιο Ευρωπαϊκής Πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Nietzsche, Friedrich. 1998. *Η Γενεαλογία της Ηθικής*. Αθήνα: Δαμιανός.
- Nietzsche, Friedrich. 2008. *Τάδε έφη Ζαρατούστρα*. Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.
- Nietzsche, Friedrich. 2009. *Ecce Homo*. Oxford: Oxford University Press.
- Nietzsche, Friedrich. 2012. *Πέρα από το καλό και το κακό*. Αθήνα: ΠΑΝΟΠΤΙΚόν.
- Nietzsche, Friedrich. 2014. *Ο Αντίχριστος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Nietzsche, Friedrich. 2018. *Ο Σωκράτης και η Ελληνική Τραγωδία*. Αθήνα: Ροές.
- Orwell, George. 1979. *Η Φάρμα των Ζώων*. Αθήνα: ΚΑΚΤΟΣ.
- Παπαδοπούλου, Α. χ.χ. . Οι τρεις πυλώνες της ευρωπαϊκής δημοκρατίας, κράτη, πολίτες και λαοί: Θεσμικές καινοτομίες της Συνθήκης της Λισαβόνας.
- Πλάτων. 2009. *Πλάτωνος Πολιτεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης Ι.
- Schmidt, G., Manfred. 2004. *Θεωρίες της Δημοκρατίας*. Εκδόσεις Σαββάλας: Αθήνα.
- Valery, Paul. 2007. *Για την Ευρώπη, για τον Πολιτισμό*. Αθήνα: Ευθύνη.
- Valery, Paul. 2014. *Πνεύμα και Πολιτική*. Αθήνα: ΡΟΕΣ.

- Φραγκονικολόπουλος, Χρήστος. *Ευρωπαϊκή Ένωση η Αναπόφευκτη Πρόκληση της Δημοκρατικής Νομιμοποίησης (Παλιές Έννοιες και Νέες Προκλήσεις)*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ.
- Φραγκονικολόπουλος, Χρήστος. 2008. *Η συνθήκη της Λισαβόνας. Η προοπτική και το στοίχημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. ΕΔΥ.
- Φραγκονικολόπουλος, Χρήστος. 2008. *Ο Πολίτης στο Ενωσιακό Σύστημα. όπως εμφανίζεται στο Α. Λεοντίδου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση την αυγή της τρίτης χιλιετίας: Θεσμοί, Οργάνωση και Πολιτικές*. ΕΑΠ: Πάτρα.
- Waltz, Kenneth. 2011. *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, Kenneth. 2011. *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Abu-Lughod, Lila. 2014. *Local Contexts of Islamism in Popular Media*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Agathangelou M. and L. H. M. Ling. 2005. Power and Play through Poisies: Reconstructing Self and Other in the 9/11 Commission Report, Millennium: Journal of International Studies.
- Amato, Guiliano. 2019. *The History of the European Union: Constructing Utopia*. Oxford: Hart Publishing.
- Ankersmit, Frank R. 2012. *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. New York: Cornell University Press.
- Ansell-Pearson, Keith. 2014. *How To Read Nietzsche*. Cambridge: Granta Books.
- Antoon, Sinan. 2014. *The Corpse Washer*. Yale: Yale University Press.
- Auberger, Tobias & Iszkowski. 2007. “Democratic Theory and the European Union: Focusing on ‘Interest’ or ‘Reason’?” *Journal of European Integration* 29.
- Bachelard, Gaston. 2014. *The Poetics of Space*. London: Penguin Classics.
- Barenboim, Daniel, Edward W. Said. 2003. *Parallels and Paradoxes: Explorations in Music and Society*. London: Bloomsbury.
- Barthes, Roland. 1993. *Camera Lucida*. New York: Vintage.
- Battersby, Christine. 1989. *Gender and Genius: Towards a Feminist Aesthetics*, London: The Women’s Press.
- Beetham, David & Lord, Christopher. 1998. *Legitimacy and the EU*. Essex: Addison Wesley Longman Limited.
- Bellamy, Alex. Bleiker, Rolland. Davies, Sara. Devetak, Richard. 2007. *Security and the War on Terror*. Abingdon: Routledge.
- Bellamy, Richard & Castiglione, Dario. 2011. “Democracy by Delegation? Who Represents Whom and How in European Governance,” *Government and Opposition*.
- Bell, Clive. 2011. *Art*. California. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Bennet, Jill. 2012. *Practical Aesthetics: Events, Affects and Art After 9/11*. Bloomsbury: I.B Taur.
- Berger, John. 1992. *About Looking*. New York: Vintage.
- Berube, Margery S. & Costello, Robert B. & Ellis, Kaethe, & Severynse, Marion &

- Jost, David A. 1997. *The American Heritage High School Dictionary* 3rd Edition, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Blanchot, Maurice. 1995. *The Writing of the Disaster*. Nebraska: University of Nebraska Press.
 - Bleiker, Roland. 2001. The Aesthetic Turn in International Political Theory. *Millennium-Journal of International Studies*.
 - Bleiker, Roland. 2003. Aestheticising Terrorism: Alternative Approaches to 11 September. *Australian Journal of Politics and History*.
 - Bleiker, Roland. 2007. *Understanding Emotions in World Politics : Reflections on Method*. Abington: Routledge.
 - Bleiker, Roland. 2009. *Aesthetics and World Politics* (Rethinking Peace and Conflict Studies). London: Palgrave Macmillan.
 - Bleiker, Roland, Premaratna, Nilanjana. 2016. *Arts and Theatre for Peacebuilding*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
 - Bleiker, Roland. 2018. *Visual Global Politics*. Abingdon: Routledge.
 - Bourke, Joanna. 2000. *An Intimate History of Killing: Face to Face Killing in Twentieth Century Warfare*. New York: Basic Books.
 - Bourke, Joanna. 2017. *War and Art: A Visual History of Modern Conflict*. London: Reaction Books.
 - Boykoff, Jules. 2016. *Power Games: A Political History of the Olympics*. London: Verso.
 - Brecht, Stephan. 2011. "Prospects and Limits of Democratic Governance in the EU," *European Law Journal* 17.
 - Burgess, Michael. 2000. *Federalism and the European Union*. Abington: Routledge.
 - Burke, Edmund. 2015. *A Philosophical Enquiry Into The Origin Of Our Ideas Of The Sublime and Beautiful*. Oxford: Oxford University Press.
 - Burleigh, Michael. 1991. *The Racial State*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Carey, John. 2020. *A little History of Poetry*. Yale: Yale University Press.
 - Carroll, Noel. 1999. *Philosophy of Art: A Contemporary Introduction*. Abingdon: Routledge
 - Carver, Terrell και Pikalo, Jernej. 2011. *Political Language and Metaphor: Interpreting and changing the world*. Abingdon: Routledge.
 - Cartwright, E. David. 2014. *Schopenhauer: A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Cassirer, Ernst. 1983. *Kant's Life and Thought*. Yale: Yale University Press; Revised ed. Edition.
 - Celan, Paul. 1986. *Collected Prose*. New York: The Sheep Meadow Press.
 - Christiansen, Paul. 2017. *Orchestrating Public Opinion: How Music Persuades in Television Ads for US Presidential Campaigns, 1952-2016*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
 - Christoph, Frei. 2001. *Hans J. Morgenthau: An Intellectual Biography (Political Traditions in Foreign Policy Series)*. Louisiana: LSU Press; Illustrated Edition.
 - Chrysochoou, Dimitris N. 1998. *Democracy in the European Union*, London: Tauris Academic Studies.
 - Cini, Michelle. και Borrigan, Nieves, Perez-Solorzano. 2016. *European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press; 5th Edition.

- Clark, Maudemarie. 1991. *Nietzsche on Truth and Philosophy (Modern European Philosophy)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Constantinou, Costas. 2004. *States of Political Discourse: Words, Regimes, Seditions (New International Relations)*. Abingdon: Routledge.
- Colley, Linda. 2009. *Britons: Forging the Nation 1707-1837*. Yale: Yale University Press.
- Constantinou, Costas. 2004. *States of Political Discourse: Words, Regimes, Seditions*. Abingdon: Routledge.
- Cossarini, Paolo και Vallespin, Fenando. 2019. *Populism and Passions: Democratic Legitimacy after Austerity*. Abington: Routledge.
- Croce, Benedetto. 2012. *Aesthetics as Science of Expression and General Linguistic*. Ashland: Library of Alexandria.
- Danto, C. Arthur. 2014. *What Art Is*. Yale: Yale University Press.
- Darby Phillip. 1998. *Fiction of Imperialism (Writing Past Colonialism Series)*. London: Continuum International Publishing.
- Desmond, William. 1986. *Art and The Absolute: A Study of Hegel's Aesthetics*. New York: State University of New York Press.
- Dickie, George. 1997. *Art Circle: A Theory of Art*. Chicago: Chicago Spectrum Pr
- Dieter, Senghass. 2013. *Pioneer of Peace and Development Research (SpringerBriefs on Pioneers in Science and Practice Book 6)*. New York: Springer.
- Donnelly, Jack. 2008. *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eagleton, Terry. 1990. *The Ideology of the Aesthetic*, London: Basil Blackwell.
- Ehin, Piret. 2008. "Competing Models of EU Legitimacy: the Test of Popular Expectations," *Journal of Common Market Studies*.
- E-International Relations. 2015. *Popular Culture and World Politics: Theories, Methods, Pedagogies*. E-International Relations.
- Fairclough, Norman. 2014. *Language and Power*. New York: Routledge.
- Fauser, Annegret. 2013. *Sounds of War: Music in the United States during World War II*. Oxford: Oxford University Press.
- Feldman, Edmund Burk. 1984. *Thinking About Art*. London : Pearson College.
- Follesdall, Andreas & Hix, Simon. 2006. "Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik," *Journal of Common Market Studies*.
- Foucault, M. 1972. *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon.
- Friday, Jonathan. 2003. *Aesthetics and Photography*. Farnham: Ashgate Pub Ltd.
- Fry, Roger. 2011. *Vision and Design*. New York: Dover Publications.
- Gallagher, Michael. και Laver, Michael. και Mair. Peter. 2011. *Representative Government In Modern Europe*. Open University Press; 5th Revised ed. Edition.
- Geck, Martin. 2013. *Richard Wagner: A Life in Music*. Chicago: University of Chicago press; Illustrated Edition.
- Gee, J. 2003. *What video games have to teach us about learning and literacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Geuss, Raymond. 1981. *The Idea of Critical Theory: Habermas and the Frankfurt School (Modern European Philosophy)*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Griffin, N. 2014. *ping-pong Diplomacy: the secret History behind the Game that Changed the World*. New York: Scribner.
- Greenwald, Alice. 2016. *No Day Shall Erase You : The Story of 9/11 as Told at the September 11 Museum*. New York: Rizzoli Electra.
- Guastaferrero, Barbara & Moschella, Manuela. 2012. “The EU , the IMF, and the Representative Turn: Addressing the Challenge of Legitimacy,” *Swiss Political Science Review* 18.
- Heidegger, Martin. 1971. *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper.
- Heidegger, Martin. 1977. *The Origin of the Work of Art*. New York: HarperCollins.
- Herman, E. S. και N. Chomsky. 1988. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon.
- Hix, Simon. 2008. *What’s Wrong with the European Union and How to Fix It*. Cambridge: Polity Press.
- Hobbes, Thomas. 2016. *Leviathan*. London: Penguin Classics; First Edition.
- Houlgate, Stephen. 2005. *An Introduction to Hegel: Freedom, Truth and History*. New Jersey: Wiley-Blackwell; 2nd Edition.
- Huller, Thorsten. 2012. “On Infeasibilities of Cosmopolitan Democracy – Lesson from the European Union,” *Swiss Political Science Review*.
- Huntemann, Ninna B. 2010. *Joystick Soldier: The Politics of Play in Military Video Games*. London: Taylor and Francis.
- Jenser, K. Antony. 2015. *Nietzsche as a Scholar of Antiquity (Bloomsbury Studies in Philosophy)*. Bloomsbury: Bloomsbury Academic.
- Katselis, 2003. *What Europe*. Oxford University Press: Oxford.
- Kenned, Liam. 2020. *The Violence of the Image*. Abingdon: Routledge.
- Korhonen, Kaisa. 2011. Guardians of Subsidiarity: National Parliaments strive to control EU decision-making.
- Kristeller, Paul. 1951. The Modern System of the Arts, *Journal of the History of Ideas*.
- Kuehn, Manfred. 2009. *Kant: A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press; Revised ed. Edition.
- Kyriakidis, Alexandros. 2016a. The Greek Crisis 2009-2015: A Comprehensive Analysis of the EU-IMF Financial Assistance Programs, *International Journal of Employment Studies* 24(2):7-35.
- Kyriakidis, Alexandros. 2016b. Input or Output? Evaluation of the EU Democratic Deficit Approaches after the Eurozone Crisis, 2016, in *The EU at a Crossroads*, eds. D. Anagnostopoulou, I. Papadopoulos and L. Papadopoulou, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Kyriakidis, Alexandros. 2016c. *Eurozone Crisis & EU Democratic Deficit: EU and Greece in Multilevel Perspective*, MPhil thesis, University of Sheffield, Sheffield.
- Kyriakidis, Alexandros. 2017a. EU Institutions after the Eurozone Crisis: What has Changed? *Hellenic Review of European Law*, 19-41.
- Laqueur, Walter. Wall, Christopher. 2018. *The Future of Terrorism: ISIS, Al-Qaeda, and the Alt-Right*. New York: Thomas Dunne Books.
- Lederach, Paul John. 2010. *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford: Oxford University Press.
- Levinson, Jerrold. 2017. *Aesthetic Pursuits: Essays in Philosophy of Art*. Oxford: Oxford University Press.

- Libeskind, Daniel. 2005. *Breaking Ground: An Immigrant's Journey from Poland to Ground Zero*. New York: Riverhead books.
- Lerner, A. Josh. 2014. *Making Democracy Fun: How Game Design Can Empower Citizens and Transform Politics*. Cambridge: The MIT press.
- Levinson, Jerrold. 1996. *The Pleasures of Aesthetics: Philosophical Essays*. New York: Cornell University Press.
- Lisle, Debbie. 2016. *Holidays in the Danger Zone: Entanglements of War and Tourism (Critical War Studies)*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Lopes, D.M., 2008, *Nobody Needs a Theory of Art Journal of Philosophy, Beyond Art*. Oxford: Oxford University Press.
- Lupia, Arthur. 2003. "Delegation and its Perils," in *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, eds Strom, Kaare & Müller, Wolfgang C. & Bergman, Torbjörn, Oxford: Oxford University Press.
- Majone, Giandomenico. 1998. "Europe's Democratic Deficit: The Question of Standards," *European Law Journal* 4(1): 5-28.
- Majone, Giandomenico. 2003. *Regulating Europe*. London: Routledge.
- Majone, Giandomenico. 2010. "Transaction-Cost Efficiency and the Democratic.
- Majone, Giandomenico. 2012. "Rethinking European Integration After the Debt.
- Margolis, J. 2008. *Stuck in the shallow end: Education, race, and computing*. Cambridge: MIT Press.
- Marquand, David. 1979. *Parliament for Europe*. London: J. Cape.
- McCormick, John. 2011. *Understanding the European Union: A Concise Introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Mill, John Stuart. 2002. *On Liberty*. New York: Dover Publications.
- Mitchell, Joylon. 2020. *Peacebuilding and the Arts (Rethinking Peace and Conflict Studies)*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mitchell, W.J.T. 1986. *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mitchell, W. J. T. 1994. *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Moravcsik, Andrew. 1991. "Negotiating the Single European Act: National Interest and Conventional Statecraft in the European Community" *International Organization* 45.
- Moravcsik, Andrew. 1993. "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach," *Journal of Common Market Studies* 31.
- Moravcsik, Andrew. 1998. *The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Moravcsik, Andrew. 2002. "In Defense of the 'Democratic Deficit': Reassessing Legitimacy in the European Union," *Journal of Common Market Studies* 40(4): 603-24.
- Moravcsik, Andrew. 2004. "Is There a 'Democratic Deficit' in Word Politics? A Framework for Analysis," *Government and Opposition* 39(2): 336-363.
- Moravcsik, Andrew. 2008. "The Myth of Europe's Democratic Deficit," *Intereconomics: Journal of European Public Policy* 43(6): 331-340.
- Moravcsik, Andrew. 2018. "Preferences, Power and Institutions in the 21st-century Europe," *Journal of Common Market Studies* 56(7): 1648-1674.
- Moravcsik, Andrew & Schimmelfennig, Frank. 2019. "Liberal Intergovernmentalism,"

- in Wiener, Antje & Börzel, Tanja A. & Risse, Thomas (eds). *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Morgenthau, Hans. 2005. *Politics among nations*. Pennsylvania: McGraw-Hill Education; 7th Edition.
 - Muller-Doohm, Stefan. 2009. *Adorno: A Biography*. Cambridge: Polity.
 - Nanay, Bence. 2019. *Aesthetics: A Very Short Introduction (Very Short Introductions)*. Oxford: OUP Oxford; Illustrated Edition.
 - Nietzsche, Friedrich. 1995. *The Birth of Tragedy*. New York: Dover Publications.
 - Nugent, N. 2003. *Government and Politics of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
 - Nussbaum, Martha C. 1995. *Poetic Justice: the Literary Imagination and Public Life*. Boston: Beacon Press.
 - Nussbaum, Martha C. 2003. *Upheavals of Thought: the Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - O’connor, Brian. 2012. *Adorno (The Routledge Philosophers)*. Abingdon: Routledge.
 - Oldfield, Pipa. 2019. *Photography and War*. London: Reaktion Books.
 - Patrut, Bogdan. 2014. *Social Media in Politics: Case Studies on the Political Power of Social Media*. New York: Springer.
 - Pelmutter, David. 1998. *Photojournalism and Foreign Policy: Icons of Outrage in International Crises*. Greenwood: Praeger.
 - Philphot, Simon. 2016. *Visual Global Politics* chapter 20. Abingdon: Routledge.
 - Pillar, Paul. 2014. *Intelligence and U.S Foreign Policy: Iraq, 9/11, and Misguided Reform*. Columbia: Columbia University Press.
 - Pinkard, Terry. 2001. *Hegel a Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Pozorski, Aimee. 2016. *Falling After 9/11: Crisis in American Art and Literature*. Bloomsbury: Bloomsbury Academic.
 - Prideaux, Sue. 2018. *I Am Dynamite!: A Life of Nietzsche*. New York: Tim Duggan Books; Illustrated Edition.
 - R.Nau, Henry. 2020. *Perspectives on International Relations: Power, Institutions and Ideas*. Washington: CQ Press; 7th Edition.
 - Rachel, Daniel. 2016. *Walls Come Tumbling Down: The Music and Politics of Rock Against Racism*. London: Picador.
 - Raeber, I. Michael. 2017. *The Art of Democracy-Art as a Tool for Developing Democratic Citizenship and Stimulating Public Debate: A Rortyan-Deweyan Account*. Zurich: Department of Humanities, Social and Political Sciences.
 - Ranciere, Jacques. 2009. *The Future of the Image*. London: Verso.
 - Raphael, C. 2010. Games for civic learning: A conceptual framework and agenda for research and design. *Games and Culture*, 5(2), 199– 235.
 - Richardson, John. 2002. *Nietzsche’s System*. Oxford: Oxford University Press.
 - Rittberger B. 2003. Removing conceptual blinders: Under what conditions does the “democratic deficit” affect institutional design decisions. *Constitutionalism Web-Papers*.
 - Robb, David L. 2004. *Operation Hollywood: How the Pentagon Shapes and Censors the Movies*. New York: Prometheus.
 - Safranski, Rudiger. 2003. *Nietzsche: A Philosophical Biography*. New York: W.W Norton n Company.

- Saunders, Stonor Frances. 2000. *Who Paid the Piper? : CIA and the Cultural Cold War*. London: Granta Books.
- Scharpf, Fritz W. 1999. *Governing in Europe: Effective and Democratic*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, Vivien A. 2004. "The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State?" *Journal of Common Market Studies* 42.
- Schmidt, Vivien A. 2006. *Democracy in Europe: The EU and National Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, Vivien A. 2009. "Re-Envisioning the European Union: Identity, Democracy, Economy," *Journal of Common Market Studies* 47.
- Schmidt, Vivien A. 2013. "Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and Throughput," *Political Studies* 61.
- Schmitt, Johannes & Beach, Derek. 2015. "The Contribution of Process Tracing to Theory-Based Evaluations of Complex Aid Instruments," *Evaluation* 21.
- Schmidt, Vivien A. 2018. "Rethinking EU Governance: From 'Old' to 'New' Approaches to Who Steers Integration," *Journal of Common Market Studies* 56.
- Schmidt, Vivien A. 2019. "The Future of Differentiated Integration: A 'Soft-Core', Multi-Clustered Europe of Overlapping Policy Communities," *Comparative European Politics* 17.
- Schmidt, Vivien A. 2020. *Europe's Crisis of Legitimacy: Governing by Rules and Ruling By Numbers*. Oxford: Oxford University Press. Manuscript
- Schoening, S. Benjamin καί Kasper, T. Eric. 2011. *Don't Stop Thinking About the Music: The Politics of Songs and Musicians in Presidential Campaign*. Washington: Lexington Books.
- Sen, Amartya. 1993. "Markets and Freedoms: Achievements and Limitations of the Market Mechanism in Promoting Individual Freedoms," *Oxford Economic Papers – New Series* 45.
- Shaheen, Jack. 2014. *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People*. Northampton: Olive Branch Pr.
- Shaffer, D. W. 2004. Pedagogical praxis: The professions as models for post- industrial education. Teachers College Record.
- Sprashott, Francis Edward. 1982. *The Theory of the Arts*. New York: Princeton University Press.
- Starr, S. Frederick. 2004. *Red and Hot: The Fate of Jazz in the Soviet Union*. Sydney: Limelight.
- Stoddard, Jeremy, Bank, Angela M., Nemacheck Christine, Wenska Elizabeth. 2016. Democracy and Education, The Challenges of Gaming for Democratic Education: The Case of iCivics.
- Strawson, Peter. 2018. *The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason*. Abingdon: Routledge.
- Storr, Robert. 2011. *September: A History Painting by Gerhard Richter*. London: Tate.
- Strom, Kaare & Müller, Wolfgang C. & Bergman, Torbjörn. 2003. *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford: Oxford University Press
- Stuttard, David. *Nemesis: Alcibiades and the Fall of Athens*. 2018. Harvard: Harvard University Press; Illustrated Edition.

- Wheatland, Thomas. 2009. *The Frankfurt School in Exile*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Warleigh, Alex. 2003. *Democracy and the European Union: Theory, Practice and Reform*. London: SAGE Publications Ltd.
- Watson, W. R. 2010. Games for social studies education. In A. Hirumi (Ed.), *Playing games in school: Video games and simulations for primary and secondary education* (pp. 173– 202). Washington, DC: International Society for Technology in Education.
- Weitz, Morris. 1964. *Philosophy of the arts*. New York: Russell and Russell.
- Weldes, J. 2003. *Popular culture, science fiction and world politics: Exploring intertextual relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Williams C., Michael. 2001. *The Realist Tradition and the Limits of International Relations (Cambridge Studies in International Relations)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wollheim, Richard. 1980. *Art and its Objects*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ιστοσελίδες

- COSAC. Subsidiarity Control in National Parliaments: Greece, <http://www.cosac.eu/greece/>.
- Ευρωπαϊκή Ένωση, https://europa.eu/european-union/index_en
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έκδοση νομοθετικών πράξεων της ΕΕ, https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/adopting-eu-law/relations-national-parliaments/subsidiarity-control-mechanism_el .
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/get-involved/european-citizens-initiative_el.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Μηχανισμός Ελέγχου της επικουρικότητας, https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/adopting-eu-law/relations-national-parliaments/subsidiarity-control-mechanism_el .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2019 European election results <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/> .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Budgetary powers, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/budgetary-powers>.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Η αρχή της επικουρικότητας, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/7/the-principle-of-subsidiarity>.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Η αρχή της επικουρικότητας, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/7/the-principle-of-subsidiarity>.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Legislative powers, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/legislative-powers> .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, National parliaments in the EU, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/national-parliaments> .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Power and Procedures, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures> .

- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Πρωτοβουλία Ευρωπαίων Πολιτών, <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/citizen-s-initiative> .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Supervisory powers, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/supervisory-powers> .
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, The EU in brief, https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en#from-economic-to-political-union .
- EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> .
- EUR-Lex, Αναλογικότητα, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1601489811744&uri=CELEX:32018L0958> .
- EUR-Lex, Democratic Deficit, https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/democratic_deficit.html?locale=el .
- EUR-Lex, Εθνικά Κοινοβούλια, https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/national_parliaments.html .
- EUR-Lex, Επικουρικότητα, <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/subsidiarity.html?locale=el> .
- EUR-Lex, Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:4398779> .
- EUR-Lex, Συνθήκη για την λειτουργία της Ένωσης, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=de> .
- European Parliament, The European Commission, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/25/the-european-commission> .
- European Union, The history of the European Union, https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en .
- European Union, The history of the European Union-2020, https://europa.eu/european-union/about-eu/history/2020-today/2020_en .
- European Union, History of the euro, https://ec.europa.eu/info/euro/history-euro_en .
- Grandjouan, Thomas. 2017. Why Believe In European Federalism?. <https://www.thenewfederalist.eu/why-believe-in-european-federalism> .
- Kyriakidis, Alexandros. 2017b. IMF's Approval-In-Principle And Greece's Third Program: An In-Depth Look, *Social Europe*, <https://www.socialeurope.eu/imfs-approval-principle-greeces-third-program-depth-look> .
- Kyriakidis, Alexandros. 2018. "The Post-Crisis EMU: A True OCA?", <https://www.socialeurope.eu/the-post-crisis-emu-a-true-oca> .
- Poverty Cure, Subsidiarity , <https://www.povertycure.org/learn/issues/human-person/subsidiarity> .
- Steeveld, L. και Sterliz. 1998. The 1995 Rugby World Cup and the Politics of Nation-building in South Africa, Media, Culture and Society. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/016344398020004006> .